राम-कथा-मञ्जरी ।

Rama-Katha-Manjari

With Notes

IN

Sanskrit, Hindi and English

BY

SANT GOKAL CHAND SHASTRI, B.A.,

Head Sanskrit Teacher, D. A. V. High School,

LAHORE.

सन्त गोकुलचन्द्र शास्त्री, बी. ए.

मुख्य-संस्कृताध्यापक, डी. ए. वी. हाई स्कूल, लाहौर ।

Published by

BHARAT HOUSE (भारतहौस)

Publishers and Book-Sellers,

Anarkali, LAHORE.

बाम्बे मैशीन प्रेस लाहौर में मैनेजर शरत् चन्द्र लखनपाल के

प्रबन्ध से छपा ।

विषयसूची ।

समस्त भूमण्डल पर नहीं तो भारतवर्ष में तो अवश्य, मर्यादा पुरुषोत्तम श्री रामचन्द्र के आदरणीय नाम ने प्रत्येक नर नारी के हृदय में थोड़ा बहुत स्थान प्राप्त कर रक्खा है। उनके सच्चरित्र को पढ़ने के लिये सभी का मन सदा उत्सुक रहता है।

यों तो अनेक कवियों ने अपने २ भावों द्वारा उनका यश गान किया है किन्तु जो रस आदि कवि श्री वाल्मीकि जी ने अपने रामायण में सरल तथा मधुर शब्दों में भर दिया है उसको कोई तुलना नहीं कर सका। यह हो भी क्यों न? इन्हों ही ने तो सब से पहले राम-कथा को काव्य में परिणत किया था। अतः वाल्मीकि जी के ही शब्दों में रामायण-कथा को पढ़ने में सभी का मन चाहता है। किन्तु साधारण लोग वाल्मीकि रामायण जैसे इतने बड़े काव्य को पढ़ने का उत्साह नहीं कर सकते, इस कारण इस क्षति को किसी अंश में पूर्ण करने के लिये मैं इस स्वल्प पुस्तक को जनता के सम्मुख उपस्थित करने का साहस करता हूं।

इस में रामचन्द्र की उत्पत्ति से लेकर उन के राज्याभिषेक तक पूरी मूल कथा वाल्मीकि जी के ही शब्दों में रक्खी हुई है। कहीं २ पर रामायण में जो बड़े २ उत्तम उपदेश भरे हैं उन में से भी कुछ उचित स्थानों में दिये हैं। मेरी यह प्रबल इच्छा थी कि मैं उस महाकवि के कुछ और भी उपदेश-रत्नों का इस में समावेश करता किन्तु मुझे भय था कि इस से पुस्तक का विस्तार बहुत बढ़ जाता और इस पुस्तक के लिखने में जो उद्देश्य था वही चूक जाता।

जितनी सरलता और सरसता वाल्मीकि के रामायण में है वह और कहीं नहीं पायी जाती । थोड़ी बहुत संस्कृत भाषा जानने वाला भी उसके श्लोकों का अर्थ शीघ्र समझ लेता है । इस लिए यह पुस्तक मैट्रिकुलेशन आदि परीक्षाओं के लिए अत्युपयोगी है ।

पच्चीस हजार श्लोकों में से पाञ्च सौ श्लोकों को निकाल कर पूरी कथा वर्णन करना कुछ सहज नहीं, इस लिए बहुत स्थानों पर एक श्लोक के पूर्वार्ध तथा उत्तरार्ध में सैकड़े श्लोकों का अन्तर हो जाता है । एक दो स्थानों में कथा का सम्बन्ध दिखाने के लिए श्लोकों को आगे पीछे भी करना पड़ा है ।

इस पुस्तक की उपयोगिता को और बढ़ाने के लिए—

(क) प्रत्येक पृष्ठ पर संस्कृत टीका ऐसे सरल रूप में दी गई है कि संस्कृत में साधारण योग्यता रखते हुए भी पुरुष उस से लाभ उठा सकें ।

(ख) जो लोग संस्कृत नहीं जानते उन के लिए पुस्तक के अन्त में कठिन शब्दों के हिन्दी में अर्थ दिये हुए हैं ।

(ग) जिन प्रान्तों में हिन्दी भाषा प्रचलित नहीं उनके लिए कठिन शब्दों की इंग्लिश भाषा में व्याख्या की हुई है ।

मुझे आशा है कि सहृदयगण इसे अपनाकर मेरे उत्साह को बढ़ायेंगे—

सन्त गोकुलचन्द्रः

——:o:——

बालकाण्डम् ।

अयोध्या वर्णनम्–दशरथस्य पुत्रेच्छा–तदर्थं पुत्रेष्टिप्रारम्भः–समाप्ते समये दशरथ पुत्रोत्पत्तिः–तेषान्नाम करणम्–दशरथ समीपे विश्वामित्रागमनम्––मारीचादि राक्षसकृत विघ्नविनाशाय राम लक्ष्मणयोरात्मना सह नयनम्–रामेण विश्वामित्रात् बलातिबल विद्या प्राप्तिः––रामेण ताड़का वधः–विश्वामित्रस्य दीक्षा प्रवेशः–रामेण यज्ञविध्वसायागतानां राक्षसाणां वधः–सरामलक्ष्मणस्य विश्वामित्रस्य मिथिला प्रस्थानम्–विश्वामित्रेण जनकाय रामागमन कारण वर्णनम्–जनकेन धनुःप्रशंसा–रामानुरोधेन धनुष आननयम्–रामस्य धनुर्भङ्गः-दूत मुखेन दशरथस्यायोध्यायाः आह्वयनम्–रामा दीनां परिणयः–निवर्तन काले मार्गे रामेण परशुरामाभिमुख्यम्–तद्गर्वभङ्गः–पराजितस्य परशुरामस्य निर्गमनम्–सपुत्रस्य दशरथस्यायोध्या प्राप्तिः–रामा दीनां पितृ शुश्रूषणम् । १–१४

अयोध्या काण्डम् ।

भरतस्य मातुल गृह गमनम्–शत्रुघ्नस्य तत्सहयानम्–दशरथस्य रामयौवराज्य विचारः–सभासदां हर्षणम्–रामाय स्वाभिप्राय प्रकाशनम्–मन्थराया स्तद्वृत्त श्रवणम्–श्रुत्वा च कैकेय्युत्तेजनम्–कैकेय्या अशोक-भवेन प्रविश्य शोक प्रकाशनम्–दशरथागमने पुरा तद्दत्तवरयोरेकेन रामस्य चतुर्दशवर्षाणां वनवासस्य द्वितीयेन च भरताभिषेचनस्य प्रार्थनम्–दशरथस्य मूर्छा–रामेण कैकयी मुखात् तच्छ्रवणम्–रामस्य पितृ निदेशानुष्ठानस्य निश्चयः–रामस्य मातृ गृहं गत्वा तदाज्ञा प्राप्तिः-कौशल्यायाः

विलापः रामस्य च वनवासान्निवारणम्-रामस्य तदाश्वासनम्-तत्ताज्ञा प्राप्तिः—रामस्य सीता समागमः—तद्वनगमन निश्चयं श्रुत्वा सीतायाः सहगमनायाग्रह.—रामेण तस्यै सहगमनायानुज्ञापनम्—लक्ष्मणस्य रामानुगमनाय प्रार्थनम्—रामेण तत्सम्बोधनम्—अन्ते रामेण तत्प्रार्थन स्वीकरणम्—रामस्य गुह विषय प्रापणम्—रामानुगतस्य सुमन्त्रस्य निवर्तनम्—रामस्य भरद्वाजा श्रमात् चित्रकूट प्रापणम्—दशरथस्य मरणम्—दूतैः भरतस्य मातृ कुलादानयनम्—भरतस्य विलापः—कैकेय्या धिक्करणम्—कौशल्या भरतयो राम विवासन विषये सम्वादः—भरतेन प्रजा समर्पितस्य राज्यस्यास्वीकरणम्—पित्रौर्ध्वदेहिकादनन्तरं ससैन्यस्य भरतस्य राम प्रतिनिवर्तनाय वनगमम्—राम भरत सङ्गमनम्—पितृ मरण वृत्तं श्रुत्वा रामस्य शोकः-भरतेनातिप्रार्थितस्यापि रामस्य वनवासावधिमसमाप्या योध्यां प्रति निवर्तनास्वीकरणम्—राम पादुके आदाय भरतस्य तयोरेव राज्य पदारोपणम्—रामस्य चित्रकूट-त्यागः। १५—४४

आरण्यकाण्डम्।

रामस्य दण्डकारण्यं प्रविश्या गस्त्येन समागमः—तस्माद्रामस्यास्त्र प्राप्तिः—ततः प्रस्थाय पञ्चवटी प्रापणम्—राम रूप मुग्धायाः शूर्पणखायाः तत्समीपमागत्य परिणयाय कथनम्—क्रुद्धेन लक्ष्मणेन तन्नासिका कर्ण छेदः—विलपन्त्यास्तस्याः खर दूषण समीपे गत्वा तयोरुत्तेजनम्—रामेण युद्धे तयोर्वधः—रावणस्य मारीचाय मृगरूप मास्थाय सीता हरणाया देशः—सीता प्रलोभनाया गतस्य मारीचस्य रामेण वधः—मृगस्य चीत्कारेण राम मृत्यु शङ्किते लक्ष्मणे सीतां विहाय गते पश्चात्

किष्किन्धाकाण्डम् ।

सुन्दरकाण्डम् ।

युद्धकाण्डम् ।

समुद्रसेतु बन्धनम्—राम सैन्यस्य तद्द्वारा लङ्का प्रापणम्—राम रावणयोर्युद्धम्-कुम्भकर्ण वधः—मेघनादस्य युद्धक्षेत्रा गमनम्—तत्र च तस्य लक्ष्मणेन वधः—रावण क्षिप्तया शक्त्याऽभिहतस्य लक्ष्मणस्य मूर्छा—हनूमतः सञ्जीवन्यानयनम्-तत्प्रयोगेण लक्ष्मण मूर्छापगमः—रामस्य रावण वधः-लङ्का राज्ये विभीषणाभिषेचनम्-सीतां गृहीत्वा रामस्य प्रतिनिवर्तनम्-चतुर्दशवर्ष समाप्तिः—सुग्रीवादि सहितस्य रामस्यायोध्यागमनम्-तच्छ्रुत्वा भरतस्य स्वागत करणम्-रामाभिषेकः-किञ्चित्कालमयोध्याया मुषित्वा सुग्रीवादीनां प्रतिनिवर्तनम्-७१-८४

———

राम-कथा-मञ्जरी

(बालकाण्डम्)

अयोध्या-वर्णनम्

कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
निविष्टः सरयूतीरे प्रभूत-धन-धान्य-वान् ॥१॥
अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोक-विश्रुता ।
मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥२॥
तस्यां पुर्यामयोध्यायां वेदवित्सर्वसङ्ग्रहः ।
राजा दशरथो नाम लोकस्य परिरक्षिता ॥३॥
नानाहिताग्नि र्नायज्वा न क्षुद्रो न च तस्करः ।
कश्चिदासीदयोध्यायां न चावृत्तो न संकरः ॥४॥
तस्य चैवं प्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥५॥

(मुदितः) सन्तुष्टजनः । (स्फीतः) उत्तरोत्तरं वृद्धिंगतः । (मानवेन्द्रेण) मनुष्य-स्वामिना । (सर्वसंग्रहः) सर्वेषामपरिमित-बल-राष्ट्र-दुर्गादीनां संग्राहकः । (अनाहिताग्निः) अजस्राग्नि-होत्ररतः । (अयज्वा) यागरहितः । (अवृत्तः) सदाचाररहितः । (एवं-प्रभावस्य) एवं वर्णितः प्रभावोयस्य । (तप्यमानस्य) एवं-विधैश्वर्यवत्त्वेऽपि परितप्यमानस्य ।

दशरथस्य यज्ञ-प्रारम्भः

ततो वशिष्ठ-प्रमुखाः सर्व एव द्विजोत्तमाः ।
ऋष्यशृङ्गं पुरस्कृत्य यज्ञकर्मारभंस्तदा ॥६॥

ततः प्राक्रमदिष्टिं तां पुत्रीयां पुत्रकारणात् ।
जुहाव चाग्नौ तेजस्वी मन्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥७॥

समाप्त-दीक्षा-नियमः पत्नी-गण-समन्वितः ।
प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्य-बल-वाहनः ॥९॥

दशरथ पुत्रोत्पत्तिः

ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ।
कौशल्याजनयद्रामं सर्व-लक्षण-संयुतम् ।
भरतोनाम कैकेय्यां जज्ञे सत्य-पराक्रमः ॥१०॥

अथ लक्ष्मण-शत्रुघ्नौ सुमित्राऽजनयत्सुतौ ।
उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः ॥१०॥

[युग्मकम्]

अतीत्यैकादशाहं तु नाम-कर्म तथाकरोत् ।
ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयी-सुतम् ॥११॥

सौमित्रिं लक्ष्मणमिति शत्रुघ्नमपरन्तथा ।
वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवांस्तदा ॥१२॥

(आरभन्) छान्दसम् । (पुत्रीयां) पुत्र-प्राप्ति-हेतुभूताम् । (समाप्तदीक्षानियमः) समाप्तो दीक्षार्थो नियमो यस्य । (नावमिके तिथौ) नवम्यां तिथौ । (सत्यपराक्रमः) सत्यः कापट्यरहितः पराक्रमो यस्य । (जनाकुलः) जनैः आकुलः व्याप्तः ।

KM

ते चापि मनुज-व्याघ्राः वैदिकाध्ययने रताः ।
पितृ-शुश्रूषणरता धनुर्वेदे च निष्ठिताः ।
सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः ॥१३॥
तेषामपि महातेजा रामः सत्य-पराक्रमः ।
इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशाङ्क इव निर्मलः ॥१४॥
राम--याच- अथ राजा दशरथस्तेषां दार-क्रियां प्रति ।
नाय विश्वा- चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः स बान्धवः॥१५॥
मित्रागमनम् तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रि-मध्ये महात्मनः ।
अभ्यागच्छन् महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥१६॥
अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥१७॥✓
"अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ।
ब्रूहि यत्प्रार्थितं तुभ्यं कार्य्यमागमनम्प्रति ।
कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान्मम" ॥१८॥

(मनुजव्याघ्राः) पुरुषसिंहाः । (वैदिकाध्ययने) वेद-सम्बन्ध्यध्ययने । (तेषा) मिति निर्धारणे षष्ठी । (इष्टः) प्रियः । (शशाङ्कः) चन्द्रः । (दारक्रियाम) विवाहम् । (सोपाध्यायः) सपुरोहितः । (ब्रूहीत्यादि) (तुभ्यं) ते (षष्ठ्यर्थे चतुर्थी) (यत्कार्य्यं प्रति) यत्कार्य्यार्थम् आगमनं तन्मया प्रार्थितः सन् ब्रूहि (दैवतम्) इष्टदेवोऽतः पूज्यः ।

तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुत-विस्तरम् ।
हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥१९॥
"यत्तु मे हृद्गतं वाक्यं तस्य कार्यस्य निश्चयम् ।
कुरुष्व राजशार्दूल भव सत्य-प्रतिश्रवः ॥२०॥
अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ।
मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥२१॥
स्वपुत्रं राज-शार्दूल, रामं सत्य-पराक्रमम् ।
काकपक्ष-धरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥२२॥
शक्तोह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
राक्षसा ये विकर्माण स्तेषामपि विनाशने" ॥२३॥
रामस्य प्रस्थानम् तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
प्रहृष्ट-वदनो राम माजुहाव सलक्ष्मणम् ॥२४॥

(अद्भुतविस्तरम्) दैवतं हि भवान्ममेत्याद्युक्ति-रूपमाश्चर्य प्रपञ्चम् । (तस्य) तद्वाक्य--प्रतिपाद्यस्य । (निश्चयम्) करिष्यामीति अङ्गीकारम् । (सत्यपरिश्रवः) सत्यप्रतिज्ञः (आतिष्ठे) आस्थितोऽस्मि । (कामरूपिणौ) यथेच्छारूपधारिणौ । (काकपक्षधरम्) बालानां कपोलसमीपे शिखा काकपक्षः । (विकर्माणः) विघ्नकर्तारः । (आजुहाव) आहूतवान् ।

(युग्मकम्)

कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च ।
पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिपूजितम् ॥२५॥
स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
ददौ कुशिक-पुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥२६॥

विश्वामित्रो ययावग्रे ततोरामो धनुर्धरः ।
काक-पक्ष-धरो धन्वी तं च सौमित्रिरन्वगात् ॥२७॥

अध्यर्ध-योजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥२८॥

राममन्त्र-शिक्षणम् । "मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ।
एताद्विद्या-द्वये लब्धे नभवेत्सदृशस्तव" ॥२९॥

रामेण ताडका वधः । ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ॥३०॥

स वनं घोर-संकाशं दृष्ट्वा नृप-वरात्मजः ।

(कृतस्वस्त्ययनम्) कृतमङ्गलम् । (पुरोधसा) पुरोहितेन । (धन्वी) धनुर्विद्याकृतश्रमः (अन्वगात्) अनुजगाम । (अध्यर्ध-योजनम्) अर्धाधिकयोजनम् । (मन्त्रग्रामम्) बलाऽबलाविद्या संज्ञकं मन्त्रसमूहम् । (भावितात्मनः) ध्यातात्मस्वरूपात् । (घोरसङ्काशम्) भयानक-दर्शनम् ।

अविग्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥२१॥
"अहो वन मिदं दुर्गं झिल्लिका-गण-नादितम् ।
संकीर्णं वदरीभिश्च किन्वेतद्दारुणं वनम्" ॥२२॥
तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
"ताटका नाम भद्रन्ते भार्य्या सुन्दस्य धीमतः ।
इमौ जनपदौ नित्यं विनाशयति राघव ॥२३॥
सेयं पन्थानमावार्य्य वसत्यध्यर्ध-योजने ।
स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ॥२४॥
नहि ते स्त्री-वध-कृते घृणा कार्य्या नरोत्तम ।
चातुर्वर्ण्य-हितार्थञ्च कर्त्तव्यं राजसूनुना" ॥२५॥
मुनेर्वचनमक्लीवं श्रुत्वा नृपवरात्मजः ।
ज्याघोष मकरोत्तीव्रं दिशः शब्देन नादयन् ॥२६॥
तं शब्द माभिनिध्याय राक्षसी क्रोध मूर्छिता ।
श्रुत्वाचाभ्य द्रवद्वेगाद् यतः शब्दो विनिःसृतः ॥२७॥

(अविग्रहतम्) जनसञ्चाररहितमतोऽक्षुण्णम् । (झिल्लिका) कीट विशेषः । (दुष्टचारिणीम्) दुराचारिणीम् । (अक्लीवम्) धृष्टम् । (तं शब्दं श्रुत्वा अभिनिध्याय) इत्यन्वयः । (अभिनिध्याय) शब्द-देशं निश्चित्य ।

तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्ता मशनिमिव ।
शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ॥३८॥
अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः ।
ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्र-ग्राम मनुत्तमम् ।
प्रविवेश ततो दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥३९॥

रामेण विश्वा-मित्र-यज्ञ-रक्षणम्

अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ ।
अनिद्रं षडहोरात्रं तपोवन मरक्षताम् ॥४०॥
अथ काले गते तस्मिन् षष्ठेऽहनि समागते ।
मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचराश्च ये ।
आगम्य भीमसंकाशा रुधिरौघमवासृजन् ॥४१॥
तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीव-लोचनः ।
मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् ।
चिक्षेप परमक्रुद्धो मरीचोरसि राघवः ॥४२॥
स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।

(विक्रान्ताम्) प्रतिक्षिप्ताम् । (उष्य , उषित्वा) आर्षमिदम् । (नियतेन्द्रियः) निगृहीतेन्द्रियः । (षडहोरात्रम्) षड्-दिवसपर्य्यन्तम् । (भीम सङ्काशाः) भयङ्कराः । (रुधिरौघम्) रक्तस्रवम् । (अवासृजन्) ववृषुः । (परमोदारम्) परमश्रेष्ठम् ।

सम्पूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागर संप्लवे ॥४३॥

सुबाहु-मरणम् विगृह्य सुमहच्चास्त्र माग्नेयं रघुनन्दनः ।

सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद् भुवि ॥४४॥

विश्वामित्रस्य अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।

मिथिला- निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥४५॥

प्रस्थानम् "मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति ।

यज्ञः परम-धार्मिष्ठस्तत्र यास्यामहे वयम् ॥४६॥

त्वं चैव नर शार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ।

अद्भुतं धनुरत्नं च तत्र तद् द्रष्टुमर्हसि" ।

एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ॥४७॥

ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह ।

विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥४८॥

विश्वामित्र मनुप्राप्तं श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।

प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ॥४९॥

अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ।

"धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनि-पुङ्गव ।

(सागर-संप्लवे) समुद्रमध्ये । (निरीतिका) बाधारहिताः । (मैथिलस्य) मिथिलाधिपतेः । (परमधार्मिष्ठः) अतिशय धर्मोत्पादकः । (यज्ञवाटम्) यज्ञ शालाम्

यज्ञोपसदनं ब्रह्मन् प्राप्तोऽसि मुनिभि स्सह" ॥५०॥
इत्युक्त्वा मुनि-शार्दूलं प्रहृष्टवदनस्तदा ।
पुनस्तं परिपप्रच्छ प्राञ्जलिः प्रणतो नृपः ॥५१॥

जनकाय रामा- गमन-कारण वर्णनम्

"इमौ कुमारौ भद्रं ते देव-तुल्य-पराक्रमौ ।
काकपक्ष-धरौ वीरौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः" ॥५२॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ।
न्यवेदयन्महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ।
महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ॥५३॥
एव मुक्तस्तु जनकः प्रत्युवाच महामुनिम् ।
"इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् जनकैरभिपूजितम् ॥५४॥
राजभिश्च महावीर्य्यैरशक्तैः पूरितुं पुरा ।
दर्शयैतन्महाभाग अनयो राजपुत्रयोः ॥५५॥
विश्वामित्रः सरामस्तु श्रुत्वा जनक-भाषितम् ।
'वत्स राम धनुः पश्य' इति राघवमब्रवीत् ॥५६॥
महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।

(यज्ञोपसदनम्) यज्ञस्थानम् (महाधनुषि जिज्ञासाम्) रामस्य धनुर्विषयां दिद्रक्षाम् । पुरापूरितुमशक्तैराजभिश्चाभिपूजितम् (इत्यन्वयः) ।

मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ।
रामस्य "इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् संस्पृशामीह पाणिना" ॥५७॥
धनुर्भङ्गः लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ।
आरोपयित्वा मौर्वीञ्च पूरयामास तद्धनुः ॥५८॥
तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ।
तस्य शब्दो महानासीन्निर्घात-सम-निःस्वनः ॥५९॥
निपेतुश्च नराः सर्वे तेन शब्देन मोहिताः ।
वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥६०॥
प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन् राजा विगत-साध्वसः ।
उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनि-पुङ्गवम् ॥६१॥
"भगवन् दृष्टवीर्य्यो मे रामो दशरथात्मजः ।
अत्यद्भुतमचिन्त्यञ्च न तर्कित मिदं मया ॥६२॥
जनकानां कुले कीर्तिमाहरिष्यति मे सुता ।
सीता भर्त्तारमासाद्य रामं दशरथात्मजम् ॥६३॥
भवतोऽनुमते ब्रह्मन् शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।

अपावृत्य गतापवरणीकृत्य । (लीलया) अनायासेन । (निर्घात-सम-निःस्वनः) अशनि-ध्वनि-समः शब्दः (विगतसाध्वसः) रामेण धनुष्यनारोपिते कन्याऽविवाहिताऽवस्थास्यतीति या भीः सा गता । (आहरिष्यति) सम्पादयिष्यति । (भवतोऽनुमते) भवदनुमत्या ।

मम कौशिक भद्रन्ते अयोध्यां त्वरिता रथैः ।
राजानं प्रश्रितैर्वाक्यै रानयन्तु पुरं मम" ॥ ६४ ॥

जनकस्यायोध्यां प्रति दूतप्रस्थापनम्

जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्त-वाहनाः ।
ददृशुर्देव-संकाशं वृद्धं दशरथं नृपम् ।
तत्रैव प्रश्रितं वाक्य मब्रुवन्मधुराक्षरम् ॥६५॥

"पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
कौशिकानुमते वाक्यं भवन्त मिदमब्रवीत् ॥६६॥
तच्च रत्नं धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ।
रामेण हि महाराज महत्यां जन-संसदि ॥६७॥
अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
प्रतिज्ञां तर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातु मर्हसि" ॥६८॥

दूत-वाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परम हर्षितः ।
गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहा नभ्युपेयिवान् ॥६९॥
ततो राजान मासाद्य वृद्धं दशरथं नृपम् ।

दशरथप्राप्तिः

मुदितो जनको राजा हर्षं च परमं ययौ ।

(प्रश्रितैः) विनययुक्तैः । (अव्यग्रं) व्यग्रतां विहाय । (कौशिकानुमते) विश्वामित्रानुमत्या । (जनसंसदि) जनानां सभायाम् । (चतुरहम) चतुर्दिनपर्यन्तम् । (अभ्युपेयिवान्) प्राप्तः ।

उवाच वचनं श्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितम् ॥७०॥

'स्वागतन्ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्य-निर्जिताम् ॥७१॥

ददामि परमप्रीतो वध्वौ ते मुनि-पुङ्गव ।
सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय च ॥७२॥

एवं भवतु भद्रं वः कुशध्वज-सुते इमे ।
दशरथस्य पत्न्यौ भजेतां सहितौ शत्रुघ्न-भरतावुभौ' ॥७३॥
पुत्राणां ततः सीतां समानीय सर्वाभरण भूषिताम् ।
परिणयः समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।
अब्रवीज्जनको राजा कौशल्यानन्द-वर्धनम् ॥७४॥

'इयं सीता मम सुता सह-धर्म-चरी तव ।
प्रतीच्छ चैनां भद्रन्ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥७५॥

पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।'
इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलन्तदा ॥७६॥
जनकस्य वचः श्रुत्वा पाणीन्पाणिभिरस्पृशन् ।

(दिष्ट्या) अस्मद्भाग्यवशेन । (वीर्यनिर्जिताम्) शौर्यप्राप्ताम् । (अग्नेः समक्षं) राघवाभिमुखे संस्थाप्य । (सहधर्मचरी) धर्मकार्येष्वभिन्नरूपा, स्त्रियाः पुरुषार्धाङ्गीत्वात् । (प्रतीच्छ) प्रतिगृहाण । (मंत्रपूतम्) कन्यादानमन्त्रेण पूतम् ।

चत्वारस्ते चतसृणां वसिष्टस्य मते स्थिताः ।
यथोक्तेन पथा चक्रुर्विवाहं विधि-पूर्वकम् ॥७७॥

विश्वामित्र- अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रोमहामुनिः ।
गमनम् आपृच्छ्य तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥७८॥

रामस्य पर- राजाप्ययोध्याधिपतिः सह पुत्रै र्महात्माभिः ।
शुरामाभि- ऋषीन् सर्वान् पुरस्कृत्य जगाम सबलानुगः ॥७९॥
मुख्यं तस्य ददर्श भीमसंकाशं जटामण्डलधारिणम् ।
च पराजयः भार्गवं जामदग्न्येयं राजा राज-विमर्दिनम् ॥८०॥

रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ।
"राम दाशरथे राम वीर्य्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम् ।
धनुषो भेदनश्चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥८१॥

तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्य परं शुभम् ।
तदिदं घोरसंकाशं जामदग्न्यं महद्धनुः ।

(यथोक्तेन पथा) शास्त्रोक्त विधिना । (आपृच्छ्य) अनुमतिं गृहीत्वा । (सबलानुगः) बलैः अनुगैरनुचरैश्च सहितः । (राज-विमर्दनम्) क्षत्रिय-ध्वंसकम् । (निखिलेन) निश्शेषतः । (गृह्य) गृहीत्वा आर्षमिदम् ।

पूरयस्व शरेणैव स्वबलं दर्शयस्व च" ॥८२॥
श्रुत्वा तु जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ।
आरोप्य स धनूरामः शरं सज्यं चकार ह ।
निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥८३॥
परशुराम-गमनम् ततोऽभिहतवीर्यत्वात्सहसैव जडीकृतः ।
जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोपमम् ॥८४॥
गतोराम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ।
चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ।
दशरथस्यायोध्याप्राप्तिः ननन्द सजनो राजा गृहे कामैः सुपूजितः ॥८५॥
कृतदाराः कृतास्त्राश्च सधनाः ससुहृज्जनाः ।
शुश्रूषमाणाः पितरं वर्तयन्ति नरर्षभाः ॥८६॥
कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतम् ।
भरतं कैकेयी-पुत्रमब्रवीत् रघुनन्दनः ।
त्वां नेतु मागतो वीरो युधाजिन्मातुलस्तव ॥८७॥
गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
पितरं देवसंकाशौ पूजयामासतु स्तदा ॥८८॥

(पूरयस्व) शरयुक्तं कृत्वा आकर्षस्व । (सज्यं) ज्या-युक्तम् । (अभिहत-वीर्यत्वात्) निर्जित-पराक्रमत्वात् । (वर्तयंति) पित्रुक्तं कुर्वन्ति ।

* अयोध्या-काण्डः *

भरतशत्रुघ्नयोः भरत-मातुल-गृह-गमनम् गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः ।
शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीति-पुरस्कृतः ॥१॥
अथ राज्ञो बभूवैवं वृद्धस्य चिरजीविनः ।
प्रीतिरेषा कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥२॥
राम-यौवराज्य विचारः वृद्धिकामो हि लोकस्य सर्वभूतानुकम्पनः ।
मत्तः प्रियतरो लोके पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥३॥
तं समीक्ष्य तदा राजा युक्तं समुदितैर्गुणैः ।
तदा परिषदं सर्वामामन्त्र्य वसुधाधिपः ।
हितमुद्धर्षणं चैव मुवाच प्रथितं वचः ॥४॥
"इदं शरीरं कृत्स्नं लोकस्य चरता हितम् ।
पाण्डुरस्यातपत्रस्य छायायां जरितम्मया ॥५॥

(अनघः) पापरहितः। (नित्यशत्रुघ्नः) नित्यशात्रवः कामाद्यस्तद्धन्ता । (प्रीति-पुरस्कृतः) भरत-विषयक-स्नेह युक्तः। (प्रीतिः) चिन्ता। (पर्जन्यः) मेघः। (समुदितैः) स्वाभाविकैः। (उद्धर्षणम्) हर्ष-जनकम्। (चरता) कुर्वता। (पाण्डुरस्य) श्वेतस्य। (आतपत्रस्य) छत्रस्य।

सोऽहं विश्राममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
सन्निकृष्टानिमान् सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान्" ॥६॥
इदं ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यानन्दन्नृपा नृपम् ।
वृष्टिमन्तं महामेघं नदन्तइव वर्हिणः ॥७॥
"इच्छामोहि महाबाहुं रघुवीरं महाबलम् ।
गजेन महता यान्तं रामं छत्रावृताननम् ॥८॥

[युग्मकम्]

राम: सत्पुरुषो लोके सत्य-धर्म-परायणः ।
बुद्ध्या बृहस्पतेस्तुल्यो वीर्य्ये साक्षाच्छचीपतेः॥९॥
बहुश्रुतानां वृद्धानां ब्राह्मणानामुपासिता ।
शक्तस्त्रैलोक्य मप्येको भोक्तुं किं नु महीमिमाम् ॥१०

तमेवं-गुण-सम्पन्नं रामं सत्यपराक्रमम् ।
लोकपालोपमं नाथमकामयत मेदिनी" ॥११॥
तेषामञ्जलि-पद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः ।

(प्रत्यानन्दन्) प्राशंसन् । (वृष्टिमन्तम्) वर्षन्तम् । (वर्हिणः) मयूराः । (छत्रावृताननम्) छत्रेण आवृतमाननं यस्य तम् । (बृहस्पतेः) देवगुरोः । (शचीपतेः) इन्द्रस्य । (मेदिनी) तत्स्थोजन इत्यर्थः । (अञ्जलिपद्मानि) पद्माकारा नञ्जलीन् ।

प्रतिगृह्याब्रवद्राजा तेभ्यः प्रिय-हितं वचः ॥१२॥
"अहोऽस्मि परम-प्रीतः प्रभावश्चातुलो मम ।
यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ" ॥१३॥
ततः सुमन्त्रं द्युतिमान् राजा वचनमब्रवीत् ।
"रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति" ॥१४॥
स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राज-शासनात् ।
रामं तत्रानयाञ्चक्रे रथेन रथिनां वरम् ॥१५॥
आसादस्थो रथ-गतं ददर्शायान्तमात्मजम् ।
गन्धर्व-राज-प्रतिमं लोके विख्यात-पौरुषम् ॥१६॥
तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलि-पुटं नृपः ।
दिदेश श्रीमान् रुचिरं रामाय परमासनम् ।
उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव कश्यपः ॥१७॥
'त्वया यतः प्रजाश्चेमाः स्वगुणै रनुरञ्जिताः ।
तस्मात्त्वं पुष्य-योगेन यौवराज्य मवाप्नुहि ।

(प्रगृहीतानि) प्रकर्षेण शिरसि बद्धानि । (कृतात्मा) धर्मे कृतबुद्धिः (गन्धर्व-राज-प्रतिमम्) सौन्दर्ये गन्धर्व-राजसमम् (विख्यातम्) प्रसिद्धम् (पौरुषं) यस्य तम् । (कृताञ्जलि-पुटम्) बद्ध हस्त-द्वयम् । (पुष्य-योगेन) चन्द्रस्य पुष्ययोगोपलक्षितकाले ।

कामतस्त्वं प्रकृत्यैव निर्णीतो गुणवानिति" ॥१८॥

अथाभिवाद्य राजानं रथ मारुह्य राघवः ।
ययौ स्वं द्युतिमद्वेश्म जनौघैः प्रतिपूजितः ॥१९॥

ज्ञाति-दासी यतो नित्यं कैकेय्या स्तु सहोषिता ।
प्रासादं चन्द्र-सङ्काश मारुरोह यदृच्छया ॥२०॥

मन्थरायाः प्रहृष्ट-मुदितैः पौरै रुच्छ्रित-ध्वज-मालिनीम् ।
कैकेय्युक्ते- अयोध्यां मन्थरा दृष्ट्वा परं विस्मयमागता ॥२१॥

जनम् प्रहर्षोत्फुल्ल नयनां पाण्डुर-क्षौम-वासिनीम् ।
अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं पप्रच्छ मन्थरा ॥२२॥

"अतिमात्रं प्रहर्षः किं जनस्यास्य च शंस मे" ।
विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री तु परया मुदा ।
आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसीं राघवश्रियम् ॥२३॥

(कामतः) प्रकामम् । (ज्ञातिदासी) मातृकुलस्य दासी । (चन्द्र-सङ्काशम्) सुधा-धवलितत्वात् । (यदृच्छया) न केनापि प्रेषिता । पौरैरुपलक्षिताम् । (उच्छ्रिताः) प्रासादशिखरारोपिताः (ध्वजानां मालाः) श्रेणयः यस्याम् । (प्रहर्षेण उत्फुल्ले) विकसिते (नयने) यस्यास्ताम् । (पाण्डुर-क्षौम-वासिनीम्) श्वेत-वस्त्र-धराम् । धात्रीम् रामस्येतिशेषः । (राघव-श्रियम्) राघवे राज्ञा न्यास्यमानां (श्रियं) राज्यलक्ष्मीम् ।

सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
शयानामेव कैकेयी मिदं वचन मब्रवीत् ॥२४॥
"उत्तिष्ठ मूढे किं शेषे भयं त्वा माभि वर्तते ।
उपप्लुत मघौघेन नात्मान मवबुध्यसे ।
चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे ॥२५॥
अक्षयं सुमहद्देवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम् ।
रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति" ॥२६॥
मन्थराया वचः श्रुत्वा शयनात् सा शुभानना ।
उत्तस्थौ हर्ष-संपूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ।
"रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये" ॥२७॥
कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृश-दुःखिता ।
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य कैकेयीं पुनरब्रवीत् ॥२८॥
"भविता राघवो राजा राघवस्यानु यः सुतः ।
राजवंशात्तु भरतः कैकेयि परिहास्यते ॥२९॥

(पापदर्शिनी) पाप-कर्मण उपदेष्ट्री। तस्या उत्थाने काल-क्षेपो भविष्यतीति शयानामेव । (अभिवर्तते) अभितः परितः वर्तते वेष्टयतीत्यर्थः। (उपप्लुतमघौघेन) दुःखसमूहेन व्याप्तम्। (अक्षयम्) अशक्यप्रतीकारम्। (परिहास्यते) हीनो भविष्यति।

दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ।
राम-माता सपत्नी ते कथं वैरं न यातयेत्" ॥२०॥
एवमुक्ता तु कैकेयी क्रोधेन ज्वलितानना ।
दीर्घमुष्णं च निश्वस्य मन्थरामिद मब्रवीत् ॥२१॥
'अद्य राम मितः क्षिप्रं वनं प्रस्थापयाम्यहम् ।
यौवराज्ये च भरतं क्षिप्रमेवाभिषेचये" ॥२२॥
अथ सा रुपिता देवी सम्यक् कृत्वा विनिश्चयम् ।
क्रोधागारे निपपिता सा बभौ मलिनाम्बरा ॥२३॥
आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् ।
कैकेय्या दश- उपस्थान मनुज्ञाप्य प्रविवेश निकेतनम् ॥२४॥
रथादरप्राप्तिः स कैकेय्या गृहं श्रेष्ठं प्रविवेश महायशाः ।
पाण्डुराभ्रमिवाकाशं राहु-युक्तं निशाकरः ॥२५॥
तत्र तां पतितां भूमौ शयाना मतथोचिताम् ।
प्रपन्न इव दुःखेन सोऽपश्यज्जगती-पतिः ।

(सौभाग्यवत्तया) पति-वात्सल्यतया । (वैरं न यातयेत्) वैरनिर्यातनं न कुर्य्यात् । (रुषितः) क्रुद्धः । (मलिनाम्बरा) मलिनवस्त्रधरा । (उपास्थान मनुज्ञाप्य) उपस्थितानां मन्त्रि-पुरोहितादीनां स्व-स्व-गृह-गमन मनुज्ञाप्य । (पाण्डुराभ्रेत्यादि) रुष्ट कैकेयीयुक्ततया, सुधा-धवलतया च पाण्डुराभ्रयुक्तत्व माकाशस्य । (अतथोचिताम्) तथा शयनानुचिताम् ।

कामी कमलपत्राक्षी मुवाच वनितामिदम् ॥३६॥
"भूमौ शेषे किमर्थं त्वं मयि कल्याण-चेतसि ।
आत्मनो जीवितेनापि ब्रूहि यन्मनसि स्थितम् ।
करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे" ॥३७॥
उवाच पृथिवी-पालं कैकेयी दारुणं वचः ।
"स्मर राजन् पुरा वृत्तं तस्मिन् देवासुरे रणे ।
तत्र त्वां च्यावयच्छत्रुः तव जीवितमन्तरा ॥३८॥
तत्र चापि मया देव यत्त्वं समभिरक्षितः ।
जाग्रत्या यतमानाया स्ततो मे प्रददे वरौ ॥३९॥
तौ तु दत्तौ वरौ देव निक्षेपौ मृगयाम्यहम् ।
तवैव पृथिवीपाल सकाशे रघुनन्दन ॥ ४० ॥
तत्प्रतिश्रुत्य धर्मेण न चेद्दास्यसि मे वरम् ।
अद्यैव हि प्रहास्यामि जीवितं त्वद्विमानिता ।
तौ तावदहमद्यैव वक्ष्यामि शृणु मे वचः ॥४१॥
अभिषेक समारम्भो राघवस्योप कल्पितः ।
अनेनैवाभिषेकेण भरतो मेऽभिषिच्यताम् ॥ ४२ ॥

(सुकृतेन) स्वपुण्येन । (च्यावयादिति) अडभाव आर्षः । (शत्रुः) शम्बरः । (जीवितमन्तरा) प्राणहरणं विना । (निक्षेपौ) न्यासरूपेण स्थापितौ । मृगयामि वाञ्छामीत्यर्थः । (प्रति श्रुत्य) शपथ-पूर्वकं प्रतिज्ञाय । (समारम्भः) सामग्री ।

नव पञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्य माश्रितः ।
चीराजिन-धरो धीरो रामो भवतु तापसः" ॥४३॥

ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः ।
चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्त्तं प्रततापच च ॥४४॥

दशरथ-विलापः

"सदा ते जननी-तुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ।
तस्यैव त्व मनर्थाय किं निमित्त मिहोद्यता ॥४५॥
अञ्जलिं कुर्मि कैकेयि पादौ चापि स्पृशामि ते ।
शरणं भव रामस्य मा धर्मो मामिह स्पृशेत्" ॥४६॥
पुत्र-शोकार्दितं पापा विसंज्ञं पतितं भुवि ।
विचेष्टमान मुत्प्रेक्ष्य ऐक्ष्वाकुमिदमब्रवीत् ॥४७॥
"आहुः सत्यं हि परमं धर्मं धर्मविदो जनाः ।
सत्यमाश्रित्य हि मया त्वं च धर्मं प्रचोदितः ।
प्रव्राजय सुतं रामं त्रिः खलु त्वां ब्रवीम्यहम् ॥४८॥
समयं च ममार्येमं यदि त्वं न करिष्यसि ।
अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्ष्यामि जीवितम् ॥४९॥

(अभिसमापेदे) प्राप। (प्रतताप) मूर्छां प्राप्तः। (कुर्मि) इत्यार्षम्। (विचेष्टमानम्) विविधचेष्टाः कुर्वन्तम्। (परित्यक्ता) उपेक्षिता।

एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया ।
नाशकत् पाशमुन्मोक्तुं बलिरिन्द्र-कृतं यथा ।५०॥
तां तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मनः ।
प्रभाता शर्वरी पुण्या चन्द्र-नक्षत्र-मालिनी ॥५१॥
वसिष्ठो गुण-सम्पन्नः शिष्यैः परिवृत स्तदा ।
उपगृह्याशु संभारान् प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥५२॥
सुमन्त्र-प्रवेशः सत्त्वपश्य द्विनिष्क्रान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिम् ।
द्वारे मनुज-सिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनम् ॥५३॥
तमुवाच महातेजाः सूत-पुत्रं विशारदम् ।
वसिष्ठः "क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मामिहागतम्" ॥५४॥
इति तस्य वचः श्रुत्वा सूत-पुत्रो महाबलः ।
स्तुवन्नृपति-शार्दूलं प्रविवेश निवेशनम् ॥५५॥
यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्न शशाक मही-पतिः ।
तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह ॥५६॥

इन्द्रकृतम्) इन्द्र-प्रेरित-वामनकृतम् । (पाशम्) पद-त्रयमित-प्रतिज्ञात-भूमि-दान-रूपम् । (प्रभाता जाता) रात्रिः इत्यर्थः । (संभारान्) कुशादीन् । (दैन्यं) सत्य-पाश-बन्धजम् । स्वकार्ये वक्तव्यज्ञा ।

"सुमन्त्र राजा रजनीं राम-हर्ष-समुत्सुकः ।
प्रजागर-परिश्रान्तः निद्रा-वशमुपागतः ॥५७॥
तद्गच्छ त्वरितं सूत राजपुत्रं यशस्विनम् ।
राममानय भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा" ॥५८॥
प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् ।
"राममानय सूतेति यदस्याभिहितोऽनया" ॥५९॥
स राज वचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम् ।
कैकेय्याः निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् ॥६०॥
सुमन्त्राय प्राञ्जलिं सुमुखं दृष्ट्वा विहार-शयनासने ।
रामानयनादेशः राज-पुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राज-सत्कृतः ॥६१॥
"कौसल्या सुप्रजा राम पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
महिष्या सह कैकेय्या गम्यतां तत्र मा चिरम्" ॥६२
अथ सीता मनुज्ञाप्य कृत-कौतुक-मङ्गलः ।
निश्चक्राम सुमन्त्रेण सह रामो निवेशनात् ॥६३॥
रामागमनम् स ददर्शासने रामो निषण्णं पितरं शुभे ।

(सुमुखं) प्रसन्न-वदनम् । (कौशल्या सुप्रजा) येन सुपुत्रेण त्वया कौसल्या सुप्रजावती तं त्वाम् । (कृतः) अनुष्ठितः (कौतुकार्थम्) अभिषेकोत्सवार्थं । (मङ्गले) येन सः ।

कैकेयी-सहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता ॥६४॥

सपितुश्चरणौ पूर्व मभिवाद्य विनीतवत् ।

ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥६५॥

रामेत्युक्त्वा च वचनं वाष्प-पर्य्याकुलेक्षणः ।

शशाक नृपति दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुम् ॥६६॥

तदपूर्वं नरपते दृष्ट्वा रूपं भयावहम् ।

चिन्तयामास चतुरो रामः पितृ-हिते रतः ॥६७॥

दशरथं दृष्ट्वा "अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति ।

रामस्य खेदः तस्य मामद्य संप्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ॥६८॥

कैकय्याःतत्का- सदीन इव शोकेन विषण्ण-वदन-द्युतिः ।

रण-प्रच्छनम् कैकेयी मभिवाद्यैवं रामो वचनमब्रवीत् ॥६९॥

"कच्चिन्मया नापराद्ध मज्ञानाद्येन मे पिता ।

कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वं चैवनं प्रसादय ॥७०॥

अतोषयन् महाराज मकुर्वन् वा पितुर्वचः ।

मुहूर्त मपि नेच्छेयं जीवितुं कुपिते नृपे" ॥७१॥

मुखेन उपलक्षितम् । (सुसमाहितः) नित्यमेकाग्रचित्तः (वाष्प-पर्य्याकुलेक्षणः) अश्रु-व्याप्त-नेत्रः । (अन्यदा) अन्यका (आयासः) खेदः ।

कैकय्या- एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ।
उत्तरम् उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्ट मात्महितं वचः ॥७२॥
"यदि तद्वक्ष्यते राजा शुभं वा यदि वाऽशुभम् ।
करिष्यसि ततः सर्व माख्यास्यामि पुनस्त्वहम्" ७
एतत्तु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम् ।
उवाच वचनं रामस्तां देवीं नृप-सन्निधौ ॥७४॥
रामस्य पित्रा- "अहो धिङ् नार्हसे देवि वक्तुं मामीदृशं वचः ।
देश-पालन अहं हि वचनाद्राज्ञः पतेयमपि पावके ॥७५॥
संदेह शोक- भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ।
प्रकाशः नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च ॥७६॥
तद्ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकाङ्क्षितम् ।
कैकेय्या रामाय करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥७७॥
स्ववर- तमार्जव समायुक्त मनार्य्या सत्यवादिनम् ।
श्रावणम् उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् ।
"सन्निदेशे पितुस्तिष्ठ यथानेन प्रतिश्रुतम् ॥७८॥

(राजा यद् वक्ष्यते तत् करिष्यसीत्यर्थः) (धिक्) मामि तिशेषः । (हितेन) हितकर्त्रा । (द्विर्नाभिभाषते) यदुक्तं तदुक्तमेव, तद्विरुद्धं पुनर्न वदति । (आर्जव-समायुक्तम्) विनय सम्पन्नम । (सन्निदेशे) पितृ-प्रतिज्ञा-सम्पादने ।

त्वया रण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ।
भरतस्त्वभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम् ।
त्वदर्थे विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव ॥७९॥
एतत् कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन ।
सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरम्" ॥८०॥
तदप्रिय ममित्रघ्नो वचनं मरणोपमम् ।
श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥८१॥
रामस्यकैकेय्याः नाहमर्थ-परो देवि लोक मावस्तु मुत्सहे ।
संदेह-निरा- विद्धि मा मृषिभिस्तुल्यं केवलं धर्म मास्थितम् ८२
करणम् नह्यतो धर्म-चरणं किञ्चिदस्ति महत्तरम् ।
यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचन-क्रिया ॥८३॥
यावन्मातर मापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहम् ।
ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद्वनम् ॥८४॥
वन्दित्वा चरणौ रामो विसंज्ञस्य पितुस्तथा ।
कैकेय्या श्चाप्यनार्याया: निष्पपात महाद्युतिः ॥८५॥

(सत्येन) सत्य-परिपालनेन । (अर्थ-परः) धनलुब्धः स्वार्थसाधन-परो वा (वचन-क्रिया) आज्ञप्ति-करणम् । (निष्पपात) निश्चक्राम।

रामस्य मातृ- जगाम सहितो भ्रात्रा मातुरन्तःपुरं वशी ।
गृह-गमनम् ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनम् ॥८६॥
सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृ-नन्दन मागतम् ।
अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं वडवा यथा ॥८७॥
परिष्वक्तश्च बाहुभ्यां भोजनेन निमन्त्रितः ।
दत्तमासन मालम्ब्य विशाल वदनद्युतिः ।
मातरं राघवः किञ्चिद् व्रीडात् प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥
रामस्य मात्रे भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति ।
स्व-निर्वास मां पुनर्दण्डकारण्ये प्रव्राजयति तापसम् ।
वृत्त श्रावणम् चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यं विजने वने" ॥८९॥
तद्वृत्तं श्रुत्वा सा निकृत्तेव सालस्य यष्टिः परशुना वने ॥९०॥
कौशल्या-मूर्छा पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्च्युता ॥९०॥
तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव ।
रामस्तूत्थापयामास मातरं गत-चेतसम् ॥९१॥
सा राघव मुपासीन मसुखार्त्ता सुखोचिता ।
उवाच पुरुष-व्याघ्र मुपशृण्वति लक्ष्मणे ॥९२॥

(वशी) जितेन्द्रियः । (अभिचक्राम) अभिमुखं जगाम । (प्रव्राजयति) प्रेषयति । (निकृत्ता) छिन्ना । (यष्टिः) शाखा । (दिवश्च्युता) आकाशात् पतिता । (असुखार्ता) सुखनाशेनार्ता ।

कौशल्यायाः "न चाधर्म्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम भाषितम् ।
वनगमना- विहाय शोक-सन्तप्तां गन्तुमर्हसि मामितः ॥९३॥
निषेधः यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथा ह्यहम् ।
त्वां साहं नानुजानामि न गन्तव्य मितोवनम्" ॥
रामस्यकौशल्या-उवाच भूयः कौसल्यां प्राञ्जलिः शिरसा नतः ।
सम्बोधनम् "नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यम् समतिक्रमितुं मम ।
अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ॥९५॥
यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगती-पतिः ।
शुश्रूषा क्रियतां तावदेष धर्मः सनातनः" ॥९६॥

एवमुक्ता तु रामेण वाष्प-पर्य्याकुलेक्षणा ।
सापनीय तमायास मुपस्पृश्य जलं शुचि ।
चकार माता रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी ॥९७॥
रामस्यसीता- प्रविवेशाथ रामस्तु स्वं वेश्म सुविभूषितम् ।
समीपे गमनम् प्रहृष्ट-जन-सम्पूर्णं ह्रिया किञ्चिदवाङ् मुखः ॥९८॥
अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम् ।

(अधर्म्यम्) धर्म-विरुद्धं, कनिष्ठस्य राज्य-प्राप्ति-रूपम् । (अनुमन्यस्व) आज्ञापय । (उपस्पृश्य) आचम्य । (आयासम्) राम-वियोगजं दुःखम् । (सीता कथं मया बिना स्थास्यति) इति चिन्ता ।

अपश्यच्छोक-सन्तप्तं चिन्ता-व्याकुलितेन्द्रियम् ॥९९॥

तां दृष्ट्वा सहि धर्मात्मा न शशाक मनोगतम् ।

तं शोकं राघवः सोढुं ततो विवृततां गतः ॥१००॥

"सीते तत्रभवांस्तातः प्रव्राजयति मां वनम् ।

सोऽहं त्वा मागतो द्रष्टुं प्रस्थितो विजनं वनम् ॥

सा त्वं वसेह कल्याणि राज्ञः समनुवर्त्तिनी ।

भरतस्य रता धर्मे सत्य-व्रत-परायणा ॥१०२॥

सीतायाःसह-एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रिय-वादिनी ।

गमनाय प्रणयादेव संक्रुद्धा भर्त्तार मिद मब्रवीत् ।

प्रार्थनम् "नय मां वीर विस्रब्धं पापं मयि न विद्यते ॥१०३

किं त्वां मन्यत वैदेहः पिता मे जगतीपतिः ।

राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुष-विग्रहम् ॥१०४॥

किं हि कृत्वा विषण्णस्त्वं कुतो वा भय मस्ति ते ।

(विवृततां गतः) विवृताभिप्रायं गतः,स्वाभिप्रायं प्रकाशितवानित्यर्थः । (तत्र-भवान्) पूज्यः । (समनुवर्तिनी) अनुकूला । (प्रियार्हा) प्रिय-भाषण-योग्या । (प्रणयात्) स्नेहात् । (पापम्) अपराधः । (स्त्रियं पुरुषविग्रहम्) आकारेण पुरुषं क्रियया तु स्त्रीरूपम् । (किं हि कृत्वा) किं मनसि विचार्य ।

यत्परित्यक्तु-कामस्त्वं मामनन्य-परायणाम् ॥१०५॥
स्वयं तु भार्य्यां कौमारीं चिरमध्युषितां सतीम् ।
शैलूष इव मां राम, परेभ्यो दातु मिच्छसि ॥१०६॥
न पिता नात्मजो-चात्मा न माता न सखी-जनः ।
इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिस्सदा ॥१०७॥
यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघवः ।
अग्रतस्ते गमिष्यामि मृद्नन्ती कुश-कण्टकान् ॥१०८॥
अहं गमिष्यामि वनं सुदुर्गमम्,
मृगायुतं वानर-वारणैश्च ।
वने निवत्स्यामि यथा पितुर्गृहे,
तवैव पादा वुपगृह्य संमता ॥१०९॥
पत्रं मूलं फलं यत्तु अल्पं वा यदि वा बहु ।
दास्यसे स्वयमाहृत्य तन्मेऽमृत-रसोपमम् ॥११०॥
यस्त्वया सह स स्वर्गो निरयो यस्त्वया विना ।
इति जानन् परां कीर्तिं गच्छ राम मया सह" ॥

(अनन्य-परायणाम्) केवलं त्वयि निविष्ट-चित्ताम् । (शैलूषः) जाया-जीवः । (प्रेत्य) मरणानन्तरम् । (गतिः) आश्रयः । (मृगायुतम्) मृगै रासमन्तात् युतम् । समता तवेति शेषः । (सः) देशः । (निरयः) नरकः ।

इति सा शोक-सन्तप्ता विलप्य करुणं बहु ।
चुक्रोश पति मायस्ता भृशमालिङ्ग्य सुस्वरम् ॥
तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम् ।
उवाच वचनं रामः परिविश्वासयं स्तदा ॥११३॥

रामस्य सीता-नयन-स्वीकरणम्

आरभस्व शुभ-श्रोणि, वन-वास-क्षमाः क्रियाः ।
नेदानीं त्वदृते सीते, स्वर्गोऽपि मम रोचते ॥११४
एवं श्रुत्वा तु संवादं लक्ष्मणः पूर्व मागतः ।
सीता मुवाचातियशा राघवञ्च महाव्रतम् ।

लक्ष्मणस्य प्रार्थनम्

"अहं त्वानुगमिष्यामि वनमग्रे धनुर्धरः" ॥११५॥
दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु ।
जग्मतुः पितरं द्रष्टुं सीतया सह राघवौ ॥११६॥
स राजा पुत्रमायान्तं दृष्ट्वा दूरात्कृताञ्जलिम् ।
उत्पपाता सनात्तूर्णमार्तः स्त्री-जन संवृतः ।
तमसंप्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्छितः ॥११७॥
अथ रामो मुहूर्त्तेन लब्ध-संज्ञं महीपतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा शोकार्णव-परिप्लुतम् ॥११८॥

(परिविश्वासयन्) उज्जीवयन् । (वन-वास-क्षमाः) वनवासोचिताः ।

आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषा मीश्वरोऽसि नः ।
प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ।
लक्ष्मणं चानुजानाहि सीता चान्वेति मां वनम् ।
अनुजानीहि सर्वान्नः शोकमुत्सृज्य मानद ।
पुनः पादौ ग्रहीष्यामि प्रतिज्ञान्ते नराधिप ॥१२०॥
नैवाहं राज्य मिच्छामि न सुखं न च मेदिनीम् ।
त्वा महं सत्य मिच्छामि नानृतं पुरुषर्षभ " ॥१२१
ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं प्राञ्जलिर्वाक्य मब्रवीत् ।
"रथमारोह भद्रं ते राज-पुत्र महा-यशः ।
क्षिप्रं त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां राम वक्ष्यसे" ॥

रामस्य वन-प्रस्थानम्

अथो ज्वलन-संकाशं चामीकर-विभूषितम् ।
तमारुरुहतु स्तूर्णं भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ॥१२३॥
रामोऽपि रात्रि-शेषेण तेनैव महदन्तरम् ।
जगाम पुरुष-व्याघ्रः पितु राज्ञा मनुस्मरन् ॥१२४॥

(आपृच्छे) विज्ञापयामि । (कुशलेन) चक्षुषेतिशेषः ; (अनृतम्) असत्ययुक्तम् । (ज्वलन-सङ्काशम्) अग्निवद्दीप्तप्रभम् । (चामीकर-विभूषितम्) चामरालंकृतम् । (रात्रि-शेषेण) शेष-रात्रौ ।

(युग्मकम्)

तत्र त्रिपथगां दिव्यां शिवतोया मशैवलाम् ।
ददर्श राघवो गङ्गां पुण्या मृषि-निषेविताम् ॥ १२५
जलाघाताट्ट हासोग्रां फेन-निर्मल-हासिनीम् ।
क्वचित् वेणी-कृत-जलां क्वचिदावर्त-शोभिताम् ॥ ४

गुह-देश प्रापणम्

तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्म-समः सखा ।
निषाद-जात्यो बलवान्स्थपति श्चेति विश्रुतः ॥१२७

स श्रुत्वा पुरुष-व्याघ्रं रामं विषय मागतम् ।
वृद्धैः परिवृतोऽमात्यै र्ज्ञातिभि श्चाप्युपागतः ॥१२८
तत श्चीरोत्तरासङ्गः सन्ध्या मन्वास्य पश्चिमाम् ।
जलमेवाददे भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् ॥१२९॥
प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथु-वक्षा महा यशाः ।
गुहं वचन मक्लीवं रामो हेतुमदब्रवीत् ।

(महदन्तरम्) महाद्दूरम । (त्रि-पथगाम्) त्रिभिः पथिभिः गच्छति इति ताम् । (शिव-तोयाम्) स्वच्छ-जलाम् । (शिला मध्य) स्थले (यो जलाघात) शब्दः तद्रूपेण (अट्टहासेन) उग्राम् । अनेक विध तिर्यगादि-गमनेन (वेणी-कृतं जलं) यया । (आवर्तैः) अनेक विध-भ्रमित-जलैः (शोभावतीम्) । (विषयम्) देशम् । (अवास्य) उपास्य । (पश्चिमाम्)। माध्यान्ह-कालिकीम् (हेतुमत्) युक्तियुक्तम् ।

"जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोध-क्षीरमानय" ॥

तत्क्षीरं राज-पुत्राय गुहः क्षिप्र मुपाहरत् ।
लक्ष्मणस्या त्मनश्चैव रामस्तेना करोज्जटाः ॥१३१॥

सुमन्त्र निव- अनुज्ञाप्य सुमन्त्रञ्च सबलं चैव तं गुहम् ।
र्तनम् आस्थाय नावं रामस्तु चोदयामास नाविकान् ॥
तीरं तु समनुप्राप्य नावं हित्वा नरर्षभः ।
प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या च परन्तपः ॥१३३॥

भरद्वाजाश्रम- सीता-तृतीयः काकुत्स्थः परिश्रान्तः सुखोचितः ।
प्राप्तिः भरद्वाजाश्रमे रम्ये तां रात्रि मवसत्सुखम् ॥१३४॥
रात्र्यां तु तस्यां व्युष्टायां भरद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
"मधु-मूल-फलोपेतं चित्रकूटं व्रजेतिह" ॥१३५॥

चित्रकूट- ततस्तौ पाद-चारेण गच्छन्तौ सह सीतया ।
प्रापणम् रम्यमासेदतुः शैलं चित्रकूटं मनोरमम् ॥१३६॥

सुमन्त्रस्या- अनुज्ञातः सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान् ।
योध्या-प्राप्तिः अयोध्या मेव नगरीं प्रययौ गाढ-दुर्मनाः ।
अथ सूतो महाराजं कृताञ्जलि रुपास्थितः ॥१३७॥

(उपाहरत्) आनीतवान् । (सीता तृतीया) यस्य सः । (व्युष्टायाम्) व्यतीतायाम् । (आसेदतुः) प्रापतुः । (गाढदुर्मना) अति खिन्नः ।

राजा तु रजसा सूतं ध्वस्ताङ्गं समुपस्थितम् ।
अश्रु-पूर्ण-मुखं दीन मुवाच परमार्त्तवत् ॥१३८॥
सुकुमार्य्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह सीतया ।
राजपुत्रौ कथं पादै रवरुह्य रथाद्गतौ ॥१३९॥
अतोऽनु किं दुःखतरं योऽह मिक्ष्वाकु-नन्दनम् ।
इमामवस्था मापन्नो नेह पश्यामि राघवम् "॥१४०॥
दशरथस्य- इति रामस्य मातु श्च सुमित्राया श्च सन्निधौ ।
मरणम् राजा दशरथः शोचञ्जीवितान्त मुपागमत् ॥१४१॥
तमग्नि मिव संशान्त मम्बु-हीन मिवार्णवम् ।
हत-प्राय मिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य पार्थिवम् ।
सर्वे द्विजाः सहा मात्यैः पृथग्वाच मुदीरयन्॥१४२
"इक्ष्वाकूणा मिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् ।
अराजकं हि नो राष्ट्रं न विनाश मवाप्नुयात् ॥१४३
ना राजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
मत्स्या इव जना नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् "॥१४४

(ध्वस्तांगम्) धूसरिताङ्गम् । (अराजकम्) नियन्तृरहितम् । (स्वकम्) स्वकीयम् ।

वासिष्टस्य भरता नयनाय दूतसम्प्रेषणम्

वसिष्ठे नाभ्यनुज्ञाता दूताः सन्त्वरिता तदा ।
ययुश्चा सह्य-परिखं रम्यं राज-गृहं पुरम् ॥१४५॥
राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु त ऊचुर्भरतं वचः ।
"पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्य मात्ययिकं त्वया" ॥१४६॥
स मातामह मामन्त्र्य मातुलं च युधाजितम् ।
रथमारुह्य भरतः शत्रुघ्न-सहितो ययौ ॥१४७॥

भरतस्यायोध्या प्राप्तिः

तां पुरीं पुरुष-व्याघ्रः सप्त-रात्रोषितः पथि ।
अयोध्या मग्रतोदृष्ट्वा सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥१४८॥
"एषा नाति प्रतीता मे पुण्योद्याना यशस्विनी ।
अयोध्या दृश्यते दूरात् सारथे पाण्डु-मृत्तिका" ॥

भरत-विलापः

श्रुत्वा च स पितुर्वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ ।
भरतो दुःख-सन्तप्त इदं वचन मब्रवीत ॥१५०॥
"किं नु कार्यं हतस्येह मम राज्येन शोचतः ।
विहीनस्याथ पित्रा च भ्रात्रा पितृ-समेन च" ॥१५१॥

(असह्या) दुस्सहा (परिखा) यस्य तत् । (आत्ययिकम्) कालातिक्रमासहम् । (नातिप्रतीता) नाति हृष्टा, निरानन्दत्वात् । (पाण्डु-मृत्तिका-समा) । (हतस्य) भाग्यहीनस्य ।

कौशल्या-भर स तु राजात्मजश्चापि शत्रुघ्न-सहितस्तदा ।
तयोः राम- प्रतस्थे भरतो येन कौसल्याया निवेशनम् ॥१५२॥
विवासन-विषये भरतं प्रत्युवाचेदं कौसल्या भृशदुःखिता ।
सम्वादः । "इदं ते राज्य-कामस्य राज्यं प्राप्तमकण्टकम्" ॥१५३

एवं विलपमानां तां प्राञ्जलिर्भरतस्तदा ।
कौसल्यां प्रत्युवाचेदं लोकैर्बहुभिरावृताम् ॥१५४॥
"कृत-शास्त्रानुगा बुद्धिर्मा भूत्तस्य कदाचन ।
सत्य-संधः सतां श्रेष्ठो यस्यार्य्योऽनुमते गतः ॥
परिपाल्यमानस्य राज्ञो भूतानि पुत्रवत् ।
ततस्तु द्रुह्यतां पापं यस्यार्य्योऽनुमते गतः ॥१५६॥
पुत्रैर्दासैश्च भृत्यैश्च स्वगृहे परिवारितः ।
स एको मिष्टमश्नातु यस्यार्य्योऽनुमते गतः ॥१५७॥
संग्रामे समुपोढे च शत्रु-पक्ष-भयङ्करे ।
पलायमानो वध्येत यस्यार्योऽनुमते गतः ॥१५८॥

येन कौसल्याया निवेशनं प्राप्यते इत्यर्थः । (अकण्टकम्) रिपु-रहितम् । (कृत-शास्त्रानुगा) गुरु-शिक्षित-श्रुति-स्मृति-मार्गगा । (अनुमते) सम्मतौ । (द्रुह्यतां) तस्मै इति शेषः । (समुपोढे) प्राप्ते । (शत्रुपक्षाणां भयङ्करोतीति) तादृशे ।

मास्य धर्मे मनो भूयादधर्मं स निषेवताम् ।
अपात्रवर्षी भवतु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥१५९॥
उभे सन्ध्ये शयानस्य यत्पापं परिकल्प्यते ।
तच्च पापं भवेत्तस्य यस्यार्योऽनुमते गतः ॥१५९॥
देवतानां पितॄणां च मातापित्रोस्तथैव च ।
मास्म कार्षीत्स शुश्रूषां यस्यार्योऽनुमते गतः" ॥

तमेवं शोक-संतप्तं भरतं कैकेयी-सुतम् ।
उवाच वदतां श्रेष्ठो वसिष्ठो भगवानृषिः ॥१६२॥
"अलं शोकेन भद्रन्ते राज-पुत्र महा-यशः ।
प्राप्त-कालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तमम् " ॥१६३॥
वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा भरतो धारणां गतः ।
प्रेत-कार्य्याणि सर्वाणि कारयामास धर्मवित् ॥१६४
अज्ञानां भरताय ततः प्रभात-समये दिवसेऽथ चतुर्दशे ।
राज्य-समर्पणम् समेत्य राज्यकर्तारो भरतं वाक्य मब्रुवन् ॥१६५॥
"त्वमद्य भव नो राजा राजपुत्र, महायशः ।

(अपात्र वर्षी) कुपात्रे दाता । (परिकल्प्यते) प्राप्नोति । (संयानं) प्रेत-निर्वाहम् । (धारणां) धैर्य्यम् ।

अभिषेचय चात्मानं पाहि चास्मान्नरर्षभ" ॥१६६॥

भरतस्य राज्या- भरतस्तं जनं सर्वं प्रत्युवाच धृत-व्रतः ।

स्वीकरणम् "ज्येष्ठस्य राजता नित्य मुचिता हि कुलस्य नः" ॥१

भरतस्य वनं ततः समुत्थितः कल्य मास्थाय स्यन्दनोत्तमम् ।

प्रति गमनम् प्रययौ भरतः शीघ्रं राम-दर्शन-कांक्षया ॥१६८॥

अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रि पुरोधसः ।

अधिरुह्य हययुक्तान् रथान् सूर्य-रथोपमान् । १६९॥

अथ गत्वा मुहूर्त्तं तु चित्रकूटं स राघवः ।

मन्दाकिनी मनुप्राप्तस्तं जनं चेद मब्रवीत् ॥१७०॥

"जगत्यां पुरुष-व्याघ्र आस्ते वीरासने रतः ।

जनेन्द्रो निर्जनं प्राप्य धिङ्मे जन्म सजीवितम्" ॥

एवं स विलपं स्तस्मिन् वने दशरथात्मजः ।

ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् ॥१७२॥

"मन्निमित्त मिदं दुःखं प्राप्तो रामः सुखोचितः ।

धिग्जीवितं नृशंसस्य मम लोक-विगर्हितम्" ॥१७३

इत्येवं विलपन्दीनः प्रस्विन्न-मुख-पङ्कजः ।

(कल्यम्) प्रातः काले । (जगत्यां) भूमौ । (वीरासने) योगिनां दक्षिण-जानूपरि न्यस्त-वाम-पादतया ऽवस्थानरूपे आसने । (प्रस्विन्नं) स्वेद-क्लिन्न (मुख-पङ्कजं) मुख कमलं यस्य सः ।

पादा ववाप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ॥१७४॥

राम भरत-संगमः दुःखाभितप्तो भरतो राजपुत्रो महाबलः ।
उक्त्वार्य्येति सकृद्दीनं पुनर्नोवाच किञ्चन ।
शत्रुघ्नश्चापि रामस्य ववन्द चरणौ रुदन् ॥१७५॥
ता वुभौ स समालिङ्ग्य रामश्चा श्रूण्यवर्तयत् ।
जटिलं चीरवसनं प्राञ्जलिं पतितं भुवि ।
ददर्श रामो दुर्दर्शं युगान्ते भास्करं यथा ॥१७६॥
कथञ्चिद भिविज्ञाय विवर्ण-वदनं कृशम् ।
भ्रातरं भरतं रामः परिजग्राह बाहुना ॥१७७॥
आघ्राय रामस्तं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवः ।
अङ्के भरत मारोप्य पर्य्यपृच्छत्स सादरम् ॥१७८॥
"क्वनु तेऽभूत् पिता तात, राजा यत्त्वमिहागतः ।
नहि त्वं जीवतस्तस्य वनमागन्तुमर्हसि ।"
रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ह ॥१७८॥

रामाय पितृ-मृत्यु-श्रावणम् "निष्क्रान्त-मात्रे भवति सह-सीते स-लक्ष्मणे ।
दुःख-शोकाभि भूतस्तु राजा त्रिदिवमभ्यगात्" १८०

(अवर्तयत्) अत्यजत् । (जटिलं) जटाधर । (दुर्दर्शं) दु खेन द्रष्टुं योग्यम् । नहि त्वं जीवितस्तस्य सेवां हित्वेत्यर्थः । (त्रिदिवम्) स्वर्गम् ।

तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितुर्मरण-संहिताम् ।
राघवो भरतेनोक्तां बभूव गत-चेतनः ॥१८१॥
ततः पर्ण-कुटी-द्वार मासाद्य जगती-पतिः ।
परि जग्राह बाहुभ्या मुभौ भरत-लक्ष्मणौ ॥१८२॥
ततः पुरुष सिंहानां वृतानां तैः सुहृद्गणैः ।
शोचता मिव रजनी दुःखेन व्यत्यवर्तत ॥ ८३॥
रजन्यां सुप्रभातायां भ्रातरस्ते सुहृद्वृताः ।
भरतस्य राज्य-मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राम मुपागमन् ।
समपर्णम् भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ॥१८४॥
"सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्य मिदं मम ।
तद्ददामि तवैवाहं भुङ्क्ष्व राज्य मकण्टकम् ।
शिरसा त्वा भियाचेऽहं कुरुष्व करुणां मयि" १८५
रामस्यास्वी- पुनरेवं ब्रुवाणं तं भरतं लक्ष्मणाग्रजः ।
करणम् प्रत्युवाच ततः श्रीमान् ज्ञाति-मध्ये सुसत्कृतः १८६
"दैवासुरे च संग्रामे जनन्यै तव पार्थिवः ।
संप्रहृष्टो ददौ श्रीमान् वरमाराधितस्तदा ।
तव राज्यं नर-व्याघ्र, मम प्रव्राजनं तथा ॥१८७॥

(आसाद्य) प्राप्य । (सान्त्विता) कृताश्वासा ।

सोऽहं वनमिदं प्राप्तः निर्जनं लक्ष्मणान्वितः ।
सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः १८९
न त्वया शासनन्तस्य त्यक्तुं न्याय्य मरिन्दम ।
स त्वयापि सदा मान्यः स नो बन्धुः स नः पिता"॥
एव ब्रुवाणं भरतः कौशल्या-सुत मब्रवीत् ।
"कथं दशरथाज्जातः शुभाभिजन-कर्मणः ।
जानन्धर्म मधर्मञ्च कुर्य्यां कर्म जुगुप्सितम् ॥१९०॥
यदि त्व वश्यं वस्तव्यं कर्तव्यं वा पितुर्वचः ।
अह मेव निवत्स्यामि चतुर्दश वने समाः" ॥१९१॥
त्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया ।
कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥१९२॥
राम-पादुके "अधिरोहार्य, पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते ।
आदाय भरत- एते हि सर्व-लोकस्य योग-क्षेमं विधास्यतः" १९३
स्य निवर्तनम् सोऽधि रुह्य नरव्याघ्रः पादुके व्यवमुच्य च ।
प्रायच्छत् सुमहातेजा राघवाय महात्मने ॥१९४॥

(अप्रतिद्वन्द्वः) शीतोष्णादि बाधा-रहितः । (शुभेऽभिजन कर्मणी) यस्य स तस्मात् । (जुगुप्सितम्) निन्दितम् । (समाः) वर्षाणि । (सज्जमानया) स्खलन्त्या । (योग-क्षेमं) (योगः) लोकोपकारकाणां कूपादीनां निर्माणम् (क्षेमः) तेषां रक्षणम् ।

ततश्शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा ।
आरुरोह रथं हृष्टः शत्रुघ्न-सहितस्तदा ।
नन्दि-ग्रामं ययौ तूर्णं शिरस्यादाय पादुकाम् १९५
नन्दिग्रामेऽवसद्वीरः ससैन्यो भरतस्तदा ।
स वालव्यजनं छत्रं धारयामास च स्वयम् ॥१९६॥
ततस्तु भरतः श्रीमानाभिषिच्यार्य-पादुके ।
तदधीनस्तदा राज्यं कारयामास सर्वदा ॥१९७॥

रामस्य चित्र-कूट त्यागः
तस्मादन्यत्र गच्छामि इति सञ्चिन्त्य राघवः ।
प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च सङ्गतः ॥१९८॥

(प्रातिष्ठत) प्रस्थितः ।

* आरण्य काण्डम् *

प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्य मात्मवान् ।
रामस्य दण्ड- ददर्श रामो दुर्धर्ष स्तापसा श्रम-मण्डलम् ॥१॥
कारण्य- अब्रवी द्वचनं वीरो लक्ष्मणं लक्ष्मि-वर्धनम् ।
प्रवेशः "वहि लक्ष्मण निष्क्रामत्य गस्त्यो भगवानृषिः"॥
एव मुक्त्वा महाबाहु रगस्त्यं सूर्य-वर्चसम् ।
जग्राहा पतत स्तस्य पादौ च रघु-नन्दनः ॥३॥
प्रतिगृह्य च काकुत्स्थ मर्चयित्वासनोदकैः ।
पूजयित्वा यथा-कामं ततोऽगस्त्य स्त मब्रवीत् ॥४॥
रामस्यागस्त्या- "इदं दिव्यं महच्चापं हेम-वज्र-विभूषितम् ।
दस्त्र-प्राप्तिः जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्रं वज्र-धरो यथा" ॥५॥
एव मुक्त्वा महातेजाः समस्तं तद्वरायुधम् ।
दत्त्वा रामाय भगवा नगस्त्यः पुनरब्रवीत् ॥६॥

(आत्मवान्) धैर्यवान् । (तापसानां) तपस्विना माश्रम समूहम् । (आपततः) आश्रमादा गच्छतः । (प्रतिगृह्य)उत्थापन पूर्वक मालिङ्ग्य । (वज्रधरः) इन्द्रः ।

"इतो द्वि-योजने तात, वहु मूल-फलोदकः ।
देशो वहुमृगः श्रीमान् पञ्चवट्य भिविश्रुतः ॥७॥
तत्र गत्वा श्रमपदं सीता-लक्ष्मण-सङ्गतः ।
रमस्व त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्त मनुपालयन्" ॥८॥

रामस्य पञ्च-वटी गमनम् ततः पञ्चवटीं गत्वा नाना-व्याल-मृगायुताम् ।
राघवः पर्ण-शालायां हर्ष माहारयत्परम् ॥९॥
वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः ।
तं देशं राक्षसी काचिदा जगाम यदृच्छया ॥१०॥

(युग्मकम्)

सा तु शूर्पणखा नाम दश ग्रीवस्य रक्षसः ।
भगिनी राम मासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥११॥
वभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काम-मोहिता ।
निकृत्त-कर्ण-नासा चा भवद्रामानुजेन सा ॥१२॥

(अभिविश्रुतः) प्रसिद्धः । (नाना-विधैः व्यालैः मृगैश्च) (आयुतां) व्याप्ताम् । (आहारयत) प्राप्तवान् । (सुखम्) सुखेन (त्रिदशोपमम्) देव-तुल्यम् । (रामस्य अनुजः) कनिष्ठभ्राता लक्ष्मण स्तेन ।

ततस्तु सा राक्षस-सङ्घ-संवृतं,

लक्ष्मणेन शूर्प- खरं जनस्थान-गतं विरूपिता ।

णखा-नासिका उपेत्य तं भ्रातर मुग्र-दर्शनं,

छेदः पपात भूमौ गगनाद्यथाशनिः ॥१३॥

स्वभ्रातृ-समीपे तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम् ।

गत्वा तस्याः तत स्तद्राक्षसं सैन्यं घोर-वर्मायुध-ध्वजम् ।

विलापः निर्जगाम जनस्थाना न्महानादं महाजवम् ॥१४॥

रामोपिऽचारयं श्चक्षुः सर्वतो रण-पण्डितः ।

ददर्श खर-सैन्यं तद् युद्धायाभिमुखो गतः ॥१५॥

रामस्य खर- ततो रामस्तु संक्रुद्धो मण्डली कृत कार्मुकः ।

दूषणाभ्यां ससर्ज निशितान् वाणान् शतशोऽथ सहस्रशः ।१६

सह युद्धम् चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां भीम-कर्मणाम् ।

हतान्ये केन रामेण मानुषेण महात्मना ॥१७॥

शूर्पणखाया-ततः शूर्पणखा दीप्ता रावणं लोक-रावणम् ।

रावण-समीपे अमात्य-मध्ये संक्रुद्धा परुषं वाक्य मब्रवीत् ॥१८॥

गत्वा स्वदशा- "चतुर्दश सहस्राणि रक्षसां क्रूर-कर्मणाम् ।

वर्णनम् हतान्येकेन रामेण खरश्च सह-दूषणः ।

विच्छिन्न-कर्ण नासिकात्वाद् विरूपत्वम् ।

(गगनात्) आकाशात् । (शोणितोक्षिताम) रुधिरार्द्राम् । (रण-पण्डितः) रण-कर्मनिपुणः । धनुष आकर्णाकर्षणेन (मण्डलाकारी-कृत-धनुः) । (लोक-रावणम्) लोक भयप्रदम् ।

त्वं तु लुब्धः प्रमत्तश्च भयं यो नावबुध्यसे ॥१९॥

रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दु-सदृशानना ।
सीता भार्य्या वरारोहा वैदेही तनु-मध्यमा ॥२०॥

तवानुरूपा भार्या सा त्वं च तस्याः पतिर्वरः ।
विरूपिताहं क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ॥२१॥"

ततः शूर्पणखा-वाक्यं तच्छ्रुत्वा रोम-हर्षणम् ।
रावणस्य मा- ददर्श नियताहारं मारीचं नाम रावणः ।
रीचाय सीता- ततः पश्चादिदं वाक्य मब्रवीद्वाक्य-कोविदः ॥२२॥
हरणाय कथ- "चतुर्दश सहस्राणि रक्षसा मुग्र-तेजसाम् ।
नम् निहतानि शरैस्तीक्ष्णैर्मानुषेण पदातिना ॥२३॥

अस्य भार्यां जनस्थानात्सीतां सुर-सुतोपमाम् ।
आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव"।
मारीचस्यराव- प्रत्युवाच महाप्राज्ञो मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥२४॥
ण-निवारणम् "सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रिय-वादिनः ।

(पूर्णेन्दु-सदृशं) पूर्णचन्द्रतुल्यम् (आननं) मुखं यस्याः सा । (रोम-हर्षणम्)रोमाञ्चकरम् । (पदातिना) ऐकेन मानुषेण रथ-स्थानांसहस्रशो रक्षसां वधः इति विस्मयकरम् । (सुरसुतोपमाम्) देव-कन्या-तुल्याम् । (आनयिष्यामि) आर्षमिदम्, आनेष्यामि।

अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः २५

न नूनं बुध्यसे रामं महा-वीर्यं गुणोन्नतम् ।

रामाग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्व मर्हसि ॥२६॥

न त्वं समर्थस्तां हर्तुं राम—चापाश्रयां वने ।

यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा राम-विप्रियम् २७

किन्तु शक्यं मया कर्तु मेवं त्वयि दुरात्मनि ।

एष गच्छाम्यहं तात स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर" २८

मारीचस्य मनोहरं दर्शनीयं रूपं कृत्वा मृगस्य सः ।

मृगरूपेण प्रलोभनार्थं वैदेह्या नाना-धातु-विचित्रितम् ।

क्रीडनम् रामाश्रम-पदा भ्याशे विचचार यथासुखम् ॥२९॥

अदृष्ट-पूर्वं तं दृष्ट्वा नाना-रत्न-मयं मृगम् ।

विस्मयं परमं सीता जगाम जनकात्मजा ॥३०॥

(अप्रियस्येत्यादि) तत्कालमप्रियतया प्रतीयमानस्यापि कालान्तरे हितकरस्य वचसो वक्ता तस्य च ग्रहीता दुष्प्राप्यः। (अप्रमेयम्) अपरिच्छेद्यम् । (किन्तुशक्यमित्यादि) त्वयि एवं दुरात्मनि सति मया किं कर्तुं शक्यते, न किमपीत्यर्थः । (अभ्याशे) समीपे ।

सीतायाः "आर्य पुत्राभिरामो ऽसौ मृगो हरति मे मनः।
मृगप्राप्तये आनयैनं महाबाहो क्रीड़ार्थं नो भविष्यति" ॥३१॥
इच्छा लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदितः।
मृग-ग्रहणाय उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक्ष्मणं वचः।३२॥
रामस्य "इह त्वं भव सन्नद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम्।
गमनम् अह मेनं वधिष्यामि ग्रहीष्या म्यथवा मृगम्" ३३

तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघु-नन्दनः।
बद्धासि धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृगः ॥३४॥
दर्शना दर्शनादेव सोऽपाकर्षत राघवम्।
सुदूर माश्रमस्यास्य मारीचो मृगतां गतः ॥३५॥
दृष्ट्वा रामो महा-तेजा स्तं हन्तुं कृतनिश्चयः।
मुमोच ज्वलितं दीप्त मस्त्रं ब्रह्म-विनिर्मितम्।३६

शेमण मृग- सभृशं मृग-रूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तमः।
रूपस्य मारी मारीचस्यैव हृदयं बिभेदाशनि सन्निभः ॥३७॥
चस्य वधः संप्राप्त-काल माज्ञाय चकार च ततः स्वरम्।
सदृशं राघवस्यैव हा सीते, लक्ष्मणेति च ॥३८॥

(यन्त्रितः) नियोजितः। (ब्रह्म-विनिर्मितम्) ब्रह्म दत्तम्। (विनिर्भिद्य) छित्त्वा। (अशनि-सन्निभः) वज्र तुल्यः। (आज्ञाय) ज्ञात्वा।

मारीच-कृत आर्त-स्वरं तु भर्तुर्विज्ञाय सदृशं वने ।
मार्त-नादं उवाच लक्ष्मणं सीता 'गच्छ जानीहि राघवम्' ३९
श्रुत्वा लक्ष्म- अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्तां सीतां मृग-वधूमिव ।
णस्य तद- "अवध्यः समरे रामो नैव त्वं वक्तुमर्हसि ॥४०॥
नुगमनम् न त्वा मस्मिन्वने हातु मुत्सहे राघवं विना ।
न्यास-भूतासि वैदेहि न्यस्ता मयि महात्मना" ४१
लक्ष्मणे नैव मुक्ता सा क्रुद्धा संरक्त लोचना ॥
प्रत्युवाच ततो वाक्यं तीव्रं बाष्पपरिप्लुता । ४२॥
तथा परुष मुक्त स्तु कुपितो राघवानुजः ।
स विकाङ्क्षन् भृशं रामं प्रतस्थे नचिरादिव ॥४३॥
रावणस्य तदा साद्य दश-ग्रीवः क्षिप्र मन्तर मास्थितः ।
सीता हरणम् अभि चक्राम वैदेहीं परिव्राजक-रूप-धृक् ।
अङ्केनादाय वैदेहीं रथ मारोहयत्तदा ॥ ४४ ॥
ततः सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा ।
वनस्पति-गतं गृध्रं ददर्शायत-लोचना ॥४५॥

(हातुम्) त्यक्तुम् । (न्यासभूता) मयि निक्षिप्ता । (विकाङ्क्षन्) विशेषेण कांक्षमाणः, तत्सविधे गन्तु मिच्छन्नित्यर्थः । (अन्तरमास्थितः) राघवयो र्गमनेऽवकाशं प्राप्य । (विहायसा) आकाशमार्गेण । (वनस्पति-गतम्) वृक्षान्तः स्थितम् ।

जटायू-रावण- तद् बभूवाद्भुतं युद्धं गृध्र राक्षसयोस्तदा ।
युद्धम् स छिन्न-पक्षः सहसा रक्षसा रौद्र-कर्मणा ।
निपपात हतो गृध्रो धरण्या मल्पजीवितः । ४६॥
क्रोशन्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने ।
रावणस्य जगामादाय चाकाशे रावणो राक्षसेश्वरः ।
लङ्काप्रवेशः प्रविवेश पुरीं लङ्कां रूपिणीं मृत्यु मात्मनः ।।४७॥
दृष्ट्वा श्रमपदं शून्यं रामो दशरथात्मजः ।
रामस्य जटायु-दीनः शोक-समाविष्टो मुहूर्तं विह्वलोऽभवत् ॥४८॥
प:सीता- ततः पर्वत कूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ।
प्रवृत्तिः ददर्श पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ।।४९॥
तं दीन-दीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ।
अभ्यभाषत पक्षी स रामं दशरथात्मजम् । ५०।।
"सा देवी मम च प्राणा राघवेणोभयं हृतम्" ॥
इत्युक्त्वा दुर्लभान् प्राणान् मुमोच पतगेश्वरः ५१॥
क्रमेण गत्वा प्रविलोकयन् वनं
ददर्श पम्पां शुभ-दर्श-काननाम् ।
अनेक-नाना-विध-पक्षि-संकुलां
विवेश रामः सह लक्ष्मणेन ॥ ५२ ॥

(रूपिणीम्) रूप-धराम् । (विह्वलः) पर-वशः (पर्वत-कूटाभम्) पर्वत-शिखर-सदृशम् । (क्षतजार्द्रम्) रुधिर-क्लिन्नम्।

* किष्किन्धा-काण्डम् *

रामस्य पम्पा- स तां पुष्करिणीं गत्वा पद्मोत्पल-झषाकुलाम् ।
सरः प्राप्ति रामः सौमित्रि-सहितो विललापाकुलेन्द्रियः ॥१॥
तौ दृष्ट्वा तु महात्मानौ भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
वरायुध-धरौ वीरौ सुग्रीवः शङ्कितोऽभवत् ।
ततः शुभतरं वाक्यं हनुमन्त मुवाच ह ॥२॥
"वालि-प्राणिहितावेतौ शङ्केऽहं पुरुषोत्तमौ ।
शुद्धात्मानौ यदि त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवङ्गम" ॥३॥
वचो विज्ञाय हनुमान् सुग्रीवस्य महात्मनः ।
विनीत वदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च ।
हनुमतः राम- उवाच कामतो वाक्यं मृदु सत्य-पराक्रमौ ॥४॥
समीपेगमनम् राजर्षि-देव प्रतिमौ तापसौ संशित-व्रतौ ।

(पुष्करिणीम्) सरसीम् । (पद्मोत्पल-झषाकुलाम्) कमलेन्दी-वर-मत्स्य युक्ताम् । (वरायुध धरौ) उत्तम-शस्त्र-धरौ । (शुद्धात्मानाविति) किमेतौ द्वेष-रहितौ नवेति जानीहि । (प्रणिपत्य) प्रणम्य । (कामतः) सुग्रीवेच्छानुसारात् । (राजर्षी) च (देवौ च) तत् (प्रतिमौ) तत्तुल्यौ । (संशित-व्रतौ) तीक्ष्ण-व्रतौ ।

देशं कथमिदं प्राप्तौ भवन्तौ वर-वर्णिनौ ॥५॥
सुग्रीवो नाम धर्मात्मा भवतः सख्यमिच्छति ।
तस्य मां सचिवं वित्तं वानरं पवनात्मजम्" ॥६॥
एव मुक्तस्तु सौमित्रिः सुग्रीव-सचिवं कपिम् ।
अभ्य भाषत वाक्यज्ञो वाक्यज्ञं पवनात्मजम् ॥७॥
"यथा ब्रवीषि हनुमन्, सुग्रीव-वचनादिह ।
तत्तथा हि करिष्यामो वचनात्तस्य महात्मनः" ८
ततः स सुमहा-प्राज्ञो हनुमान्मारुतात्मजः ।
राम-सुग्रीव- जगामादाय तौ वीरौ हरि-राजाय राघवौ ॥९॥
सख्यम् श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं सुग्रीवो हृष्ट मानसः ।
दर्शनीयतमो भूत्वा प्रीत्या प्रोवाच राघवम् ॥१०॥
"यत्त्वमिच्छसि सौहार्दं वानरेण मया सह ।
गृह्यतां पाणिना पाणिर्मर्यादा वध्यतां ध्रुवा" ११
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितम् ।
संप्रहृष्ट-मना हस्तं पीडयामास पाणिना ।
सुग्रीवो राघव श्चैव वयस्यत्व मुपागतौ ॥१२॥

(वरवर्णिनौ) ब्रह्मचारि-श्रेष्ठौ । (वित्तम्) जानीतम् । (सौहार्दं) मैत्रीम् । (मर्यादेत्यादि) अनुल्लङ्घनीयो ऽन्योन्य-कार्य-सम्पादन-विषयो निश्चयः विचार्य प्रतिज्ञायताम् ॥

सुग्रीवो राघवं वाक्य मित्युवाच प्रहृष्टवत् ।
"अहं विनिकृतो राम, चरामीह भयार्दितः ॥१३॥
हत-भार्यो वने त्रस्तो दुर्गमेतदुपाश्रितः ।
वालिना मे महाभाग, भयार्तस्या भयं कुरु" १४॥

राम-सुग्रीव- प्रत्यभाषत काकुत्स्थः सुग्रीवं प्रहसन्निव ।
योःपरस्पर- "वालिनं तं वधिष्यामि तव भार्यापहारिणम्" १५॥
साहाय्य- सुग्रीवः परमप्रीतः परमं वाक्य मब्रवीत् ।
प्रतिज्ञा "अहमानीय दास्यामि तव भार्या मरिन्दम ।
उत्तरीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानिच" ॥१६॥
उत्तरीयं गृहीत्वा तु स तान्याभरणानि च ।
"इदं पश्ये" ति रामाय दर्शयामास वानरः ॥१७॥
सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किन्धां वालिनःपुरीम् ।
वृक्षैरात्मान मावृत्य ह्यतिष्ठन् गहने वने ॥१८॥
रामस्य तमथोवाच सुग्रीवं वचनं शत्रु-सूदनः ।
वालिवधः "सुग्रीव कुरु तं शब्दं निष्पतेद्येन वानरः ॥१९॥

(विनिकृतः) निस्सारितः । (भार्यापहारिणम्) स्त्री-हारकम् । (उत्तरीयम्) वस्त्र-विशेषम् । (आवृत्य) आच्छाद्य । (निष्पतेत्) निष्क्राम्येत् ।

स तु राम-वचः श्रुत्वा सुग्रीवो हेम-पिङ्गलः ।
ननर्द क्रूर-नादेन विनिर्भिन्दन्निवाम्बरम् ॥२०॥
वाली दंष्ट्रा-करालस्तु क्रोधाद्दीप्ताग्नि-लोचनः ।
दृष्ट्वा च तस्य निनदं सर्व-भूत-प्रकम्पनम् ।
नगर्य्या निर्ययौ क्रुद्धो महा-सर्प इव श्वसन् ॥२१॥
तयो र्युद्ध मभूद् घोरं वृत्र-वासवयोरिव ।
राघवेण महाबाणो वालि-वक्षसि पातितः ।
पपात सहसा वाली निकृत्त इव पादपः ॥२२॥
अभिषिक्ते तु सुग्रीवे प्रविष्टे वानरे गुहाम् ।
सुग्रीवाभिषेकः आजगाम सह भ्रात्रा रामः प्रस्रवणं गिरिम् ॥२३॥
निर्ययौ प्राप्य सुग्रीवो राज्य-श्रिय मनुत्तमाम् ।
स वानर-शतै स्तीक्ष्णै वहुभिः शस्त्र-पाणिभिः ।
परिकीर्णो ययौ तत्र यत्र रामो व्यवस्थितः ॥२४॥
सुग्रीवस्य अब्रवीद्राम-सान्निध्ये लक्ष्मणस्य च धीमतः ।
सीता-मार्ग "रामस्य दयितां भार्य्यां स्नुषां दशरथस्य च ।
णाय वानर मार्गध्वं सहिताः सर्वे राम-पत्नीं यशस्विनीम्" २५
प्रस्थापनम् ततः प्रस्थाप्य सुग्रीव स्तन्महद्वानरं बलम् ।

(हेम-पिङ्गलः) सुवर्णवत् पिङ्गल-वर्णः । (अम्बरम्) आकाशम् । (दंष्ट्रा-करालः) दंष्ट्रा-हेतुक-करालत्वयुक्तः । (निकृत्तः) छिन्नः । (पादपः) वृक्षः । (मार्गध्वम्) अन्वेषयत ।

अब्रवीच्च हनूमन्तं विक्रान्त मनिलात्मजम् ।
"तद्यथा लभ्यते सीता तत्त्वमेवानुचिन्तय" ॥२६॥

ददौ तस्य ततः रामः स्वनामाङ्कोपशोभितम् ।
अङ्गुलीय मभिज्ञानं राजपुत्र्याः परंतपः ॥२७॥

तदुग्र-शासनं भर्तु र्विज्ञाय हरि-पुंगवाः ।
शलभा इव संछाद्य मेदिनीं संप्रतास्थिरे ॥२८॥

ताराङ्गदादि-सहित ः प्लवगः पवनात्मजः ।
प्रतस्थे हरि-शार्दूलो दिशं वरुण-पालिताम् ।
तेषां मासो व्य तिक्रान्तो यो राज्ञा समयः कृतः ॥२९॥

भ्राता जटायुषः श्रीमान् विख्यात वल-पौरुषः ।
उपविष्टान् हरीन् दृष्ट्वा हृष्टात्मा गिरमब्रवीत् ॥३०॥

वानराणां स- "इतो द्वीपे समुद्रस्य संपूर्णे शत-योजने ।
म्पातेः सीता- अस्ति लङ्का-पुरी रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा ।
प्रवृत्ति-प्राप्तिः तस्यां वसति वैदेही दीना कौशेय-वासिनी ॥३१॥

(अभिज्ञानम्) अभिज्ञान-साधन भूतम् । (संप्रतास्थिरे) प्रस्थिताः । (वरुण-पालिताम्) वारुणीम्, पश्चिमाम् । (व्यतिक्रान्तः) समाप्तः । (समयः) कालावधिः । (जटायुषः भ्राता) सम्पातिः । (गिरम्) वाचम् । (कौशेय-वासिनी पट्ट वस्त्र-धरा ।

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा प्रीति-संहृष्ट-मानसाः ।
बभूवुर्हरिशार्दूलाः विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः ॥३२॥
आकाश मिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः ।
विषेदुः सहसा सर्वे "कथं कार्य" मिति ब्रुवन् ॥३३॥
अनेक-शत-साहस्रीं विषण्णां हरि-वाहिनीम् ।
जाम्बवान् समुदीक्ष्यैवं हनूमन्त मथाब्रवीत् ॥३४॥
"हनुमन् हरिराजस्य सुग्रीवस्य समो ह्यसि ।
वयमद्य गत-प्राणा भवान्न स्त्रातु मर्हति ॥ ३५ ॥
उत्तिष्ठ हरि-शार्दूल, लङ्घयस्व महार्णवम्" ।
आरुरोह नग-श्रेष्ठं महेन्द्र मरिमर्दनः ॥३६॥

हनुमत स्स- स वेगवान् वेग-समाहितात्मा
मुद्र लङ्घनम् हरि-प्रवीरः पर-वीर-हन्ता ।
मनः समाधाय महानुभावो
जगाम लङ्कां मनसा मनस्वी ॥३७॥

(विक्रमाभ्युदयोन्मुखाः) विक्रम-साध्ये ऽभ्युदये सीताप्राप्ति-रूपे उन्मुखाः तत्पराः । (दुष्पारम्) तरितुम् अशक्यम् । (विषेदुः) विषादं प्राप्ताः (नः) अस्मान् । (वेगेन समाहितः) दृढीकृतः (आत्मा) मनो यस्य । (मनसा जगाम) सस्मार ।

सुन्दर कांडम्

हनुमतःलङ्का- जगाम वेगवान् लङ्कां लङ्घयित्वा महोदधिम् ।
प्राप्तिः प्रविवेश पुरीं रम्यां प्रविभक्त-महा-पथाम् ।
आससाद च लक्ष्मीवान् राक्षसेन्द्र-निकेतनम् ॥१॥
मार्गमाण स्तु वैदेहीं सीता मायत-लोचनाम् ।
सर्वतः परिचक्राम हनूमान् हरि-लोचनः ॥२॥
तत्र दिव्योपमं मुख्यं स्फाटिकं रत्न-भूषितम् ।
अवेक्षमाणः हनुमान् ददर्श शयनासनम् ॥३॥
कपि र्मन्दोदरीं तत्र शयानां चारु रूपिणीम् ।
तर्कयामास 'सीते' ति रूप-यौवन सम्पदा ॥४॥

(आससाद) प्राप्तवान् । (राक्षसेन्द्रस्य) राक्षस-राजस्य रावणस्य । (निवेशनम्) गृहम् । (आयते) विस्तृते । (लोचने) यस्यास्ताम् । (परिचक्राम) परिभ्रान्तवान् । (स्फाटिकम्) स्फटिक-निर्मितम् । (दिव्येन) स्वर्गीय पदार्थेन । (उपमा) सादृश्यं यस्य तत् ।

अवधूय च ताम्बुद्धिं बभूवावस्थित स्तदा ।
"न रामेण वियुक्ता सा स्वप्तु मर्हति भामिनी ।
न भोक्तुं नाप्यलङ्कर्तुं न पान मुपसेवितुम्" ॥५॥

हनूमतःसीता-मार्गणम् निरीक्षमाण श्च तदा ताः स्त्रियः स महा-कपिः
जगाम महतीं चिन्तां धर्म-साध्वस-शङ्कितः ॥६॥
"पर-दारावरोधस्य प्रसुप्तस्य निरीक्षणम् ।
इदं खलु ममात्यर्थं धर्म-लोपं करिष्यति ॥७॥
तावदेतां पुरीं लङ्कां विचिनोमि पुनः पुनः ।
यावत्सीतां न पश्यामि राम पत्नीं यशस्विनीम् ॥८॥
अशोक-वनिका चेयं दृश्यते सुमहाद्रुमा ।
इमा मभिगमिष्यामि नहीयं विचिता मया ॥९॥
संध्या-काल-मनाः श्यामा ध्रुवमप्येति जानकी ।

(अवधूय) त्यक्त्वा । (बुद्धिम्) सीता-सम्भावनया प्रवृत्ता मित्यर्थः । (अवस्थितः) स्थिरता-स्वभावे प्रतिष्ठितः । धर्म-लोपनिमित्तं यत् (साध्वसं) भयं तेन । (शङ्कितः) । 'दार' शब्दः स्त्री-सामान्यवाची, 'अवरोध'-शब्दः स्व-धर्म-युक्त-कुल-स्त्री-वाची । (संध्या) दिनरात्र्योः सन्धि-रूपानुष्ठान (कालो) यस्य कर्मणः तत्र मनः यस्याः ।

नदीं चेमां शुभ-जलां संध्यार्थे वर-वर्णिनी ॥१०॥
यदि जीवति सा देवी ताराधिप-निभानना ।
आगमिष्यति सावश्य मिमां शुभ-जलां नदीम्"॥११

(युग्मकम्)

हनूमतः सीता- दर्शनम्

ततो मलिन-संवीतां राक्षसीभिः परिवृताम् ।
उपवास-कृशां दीनां निश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥१२॥
अश्रु-पूर्ण-मुखीं दीनां कृशा मनशनेन च ।
कुर्वन्तीं प्रभया देवीं सर्वा वितिमिरा दिशाः ।
ददर्श शुक्ल-पक्षादौ चन्द्र-लेखा मिवामलाम् ॥१३॥

तां समीक्ष्य विशालाक्षी मधिकं मलिनां कृशाम् ।
तर्कयामास सीतेति कारणै रुपपादिभिः ॥१४॥
"मणि-विद्रुम-चित्राणि हस्तेष्वाभरणानि च ।
तान्येवैतानि मन्येऽहं यानि रामो ऽन्वकीर्तयत् ॥१५
अस्या देव्या मनस्तस्मि स्तस्य चास्यां प्रतिष्ठितम् ।

(वर-वर्णिनी) श्रेष्ठ-ब्रह्मचारिणी । (ताराणामधिपः) चन्द्र-स्तत् (निभं) तत्सदृशम् (आननं) यस्याः सा । (मलिन-संवीताम्) मलिन-वस्त्र-धराम् । (अनशनेन) अनाहारेण । (वितिमिराः) अन्धकार-रहिताः । (अमलाम्) मल-रहिताम् । (मणीनां विद्रुमाणांच) यानि तस्याः अङ्गेषु (चित्राणि) । (अन्वकीर्तयत्) वर्णितवान् ।

तेनेयं स च धर्मात्मा मुहूर्त्त मपि जीवति" ॥१६॥

तथा विप्रेक्षमाणस्य वनं पुष्पित-पादपम् ।

विचिन्वत श्च वैदेहीं किञ्चिच्छेषा निशाभवत् ॥१७॥

रावणस्य विबुध्य तु महाभागो राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।

सीता-समीपे अशोक-वनिका मेव माविशत्सन्तत-द्रुमाम् ॥१८॥

गमनं, स्वप्र- ततो दृष्ट्वैव वैदेही रावणं राक्षसाधिपम् ।

णय-दर्शनञ्च प्रावेपत वरारोहा प्रवाते कदली यथा ॥१९॥

स तां पतिव्रतां दीनां निरानन्दां तपस्विनीम् ॥

साकारै र्मधुरै र्वाक्यै र्न्यदर्शयत रावणः ॥२०॥

कामये त्वां विशालाक्षि बहु मन्यस्व मां प्रिये ।

प्रणयस्व च तत्त्वेन मैवं भूः शोक-लालसा ॥२१॥

पिब विहर रामस्व भुङ्क्ष्व भोगान्,

धन-निचयं प्रदिशामि मेदिनीं च ।

मयि लल ललने यथासुखं त्वं,

(जीवति) चित्त-सन्निधानेन वियोगाभावात्। (किञ्चिच्छेषा) याम-मात्रावशिष्टा। (प्रावेपत) अकम्पत। (प्रवाते) प्रकृष्ट-वायुयुक्ते स्थाने। (न्यदर्शयत) स्वाभिप्रायमिति शेषः। (प्रणयस्व) सम्मानं कुरु। (प्रदिश) देहि। (अभितो मेदनीम्) अपीष्टेभ्यो देहि। (लल) ईप्सावती भव।

त्वयि च समेत्य ललन्तु बान्धवास्ते" ॥२२॥

सीतायाःराव- तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सीता रौद्रस्य रक्षसः ।
ण-भर्त्सनम् आर्ता दीन-स्वरा दीनं प्रत्युवाच ततः शनैः ॥२३॥

"इह सन्तो न वा सन्ति सतो वा नानुवर्तसे ।
तथा हि विपरीता ते बुद्धि राचार-वर्जिता ॥२४॥
शक्या लोभायितुं नाहं मैश्वर्येण धनेन वा ।
अनन्या राघवेणाहं भास्करेण यथा प्रभा ॥२५॥
नूनं न ते जनः कश्चिदस्मि न्निश्रेयसि स्थितः ।
निवारयति यो न त्वां कर्मणोऽस्माद्विगर्हितात् २६
इमे ते नयने क्रूरे विरूपे कृष्ण-पिङ्गले ।
क्षितौ न पतिते कस्मात्मा मनार्य निरीक्षतः ।
कथं व्याहरतो मां ते न जिह्वा पाप शीर्यति" २७
सीताया वचनं श्रुत्वा रावणो राक्षसाधिपः ।
सन्ददर्श ततः सर्वा राक्षसीर्घोर दर्शनाः ॥२८॥
"यथा मद्वशगा सीता क्षिप्रं भवति जानकी ।
तथा कुरुत राक्षस्यः सर्वाः क्षिप्रं समेत्य च" ॥२९

(ललन्तु) प्राप्त-समस्तेप्सिता भवन्तु। (अनन्या) भेद-रहिता। (व्याहरतः) उक्तवतः। मम वशं गच्छति इति (मद्वशगा)

रावणस्यप्रति- इति प्रतिसमादिश्य राक्षसेन्द्रः पुनः पुनः ।
निर्वर्तनम् ज्वलद्भास्कर-वर्णाभं प्रविवेश निकेतनम् ॥३०॥
हनूमानपि विक्रान्तः सर्वं शुश्राव तत्त्वतः ।
ततो बहुविधां चिन्तां चिन्तयामास धर्मवित् ॥३१॥
हनुमतः कथं "अनेन रात्रि-शेषेण यदि नाश्वास्यते मया ।
सीतायै स्वपरि- सर्वथा नास्ति सन्देहः परित्यक्ष्यति जीवितम् ३२
चयं दद्या" यदि वाचं प्रदास्यामि द्विजाति रिव संस्कृताम् ।
मितिचिन्ता रावणं मन्यमाना मां सीता भीता भविष्यति ॥३३॥
परित्याग श्च वैदेह्या भवेद नभिभाषणे ।
विपन्नं स्या त्तदा कार्य्यं रामसुग्रीवयो रिदम् ॥३४॥
न विनश्येत्कथं कार्य्यं वैक्लव्यं न कथं भवेत् ।
लङ्घन ञ्च समुद्रस्य कथं नु न वृथा भवेत्" ।
इति सञ्चिन्त्य हनुमान् चकार मतिमान्मतम् ॥३५
"राम मक्लिष्ट-कर्माणं स्वं बन्धु मनुकीर्तयन् ।
नैना मुद्वेजयिष्यामि तद्बन्धु-गत-मानसाम् ॥३६॥

(ज्वलतः) दीप्यमानस्य । (भास्करस्य वर्णस्य) इव (आभा) प्रभा यस्य तत् । (संस्कृताम्) भाषा-व्याकरण-नियम-शुद्धाम् । (विपन्नम्) विनष्टम् । (तस्मिन्) बन्धौ रामे (गतं मानसं) यस्यास्ताम् ।

एवं बहुविधां चिन्तां चिन्तयित्वा महाकपिः ।
संश्रवे मधुरं वाक्यं वैदेह्या व्याजहार ह ॥३७॥
"राजा दशरथो नाम रथ-कुञ्जर-वाजिमान् ।
तस्य पुत्रःप्रियो ज्येष्ठ स्ताराधिप-निभाननः ॥ ३८
सभार्य्यः सह च भ्रात्रा वीरः प्रव्राजितो वनम् ।
ततस्त्व मर्षापहृता जानकी रावणेन तु ॥ ३९ ॥
स मार्गमाणस्तां देवीं रामः सीता मनिन्दिताम् ।
आससाद वने मित्रं सुग्रीवं नाम वानरम् ॥४०॥
सुग्रीवेणापि सन्दिष्टा हरयः काम-रूपिणः ।
दिक्षु सर्वासु तां देवीं विचिन्वन्ति सहस्रशः ।
तस्या हेतो विंशालाक्ष्याः समुद्रं वेगवान् प्लुतः ॥४१
यथा-रूपां यथा-वर्णां यथा-लक्ष्मवतीं च ताम् ।
अश्रौपं राघवस्याहं सेय मासादिता मया" ॥४२
कपिं दृष्ट्वा सीताया-विस्मयः जानकी चापि तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं गता ।
सा ददर्श कपिं तत्र प्रश्रितं प्रिय-वादिनम् ॥४३॥

(संश्रवे) सम्यक् श्रवण योग्ये समीपदेशे। (व्याजहार) उक्तवान्। (ताराणा मधिपः) चन्द्रः तत् (निभं) तत्सदृशम्। (आननं) मुखं यस्य सः। (अमर्षापहृता) वैरेणापहृता। (आससाद) प्राप्तवान्। (प्लुतः) तीर्णः हनूमानितिशेषः। (आसादिता) प्राप्ता।

ता मब्रवीन्महा-तेजा हनूमान् मारुतात्मजः ।
शिरस्य ञ्जलि माधाय सीतां मधुरया गिरा ॥४४
"अहं रामस्य सन्देशा द्देवि दूत स्तवागतः ।
हनुमतः सी- वैदेहि कुशली राम स्त्वां च कौशल मब्रवीत् ४५
तायै सन्देश- लक्ष्मण श्च महातेजा भर्तु स्तेऽनुचरः प्रियः ।
स्तयाऽङ्गुलीय- कृतवाञ्छोक-सन्तप्तः शिरसा तेऽभिवादनम्" ॥४६
क-वितरणम् सा तयोः कुशलं देवी निशम्य नरसिंहयोः ।
प्रीति-संहृष्ट-सर्वाङ्गी हनूमन्त मथा ब्रवीत् ॥४७॥
"कल्याणी बत गाथेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।
एति जीवन्त मानन्दो नरं वर्ष-शतादपि" ॥४८॥
ततोऽब्रवी न्महातेजा हनूमान् मारुतात्मजः ।
"राम-नामाङ्कितं चेदं पश्य देव्यङ्गुलीयकम्" ॥४९
गृहीत्वा प्रेक्षमाणा सा भर्तुः कर-विभूषणम् ।
भर्त्तार मिव सम्प्राप्ता जानकी मुदिताऽभवत् ॥५०
हनूमत्सीता- अश्रु-सम्पूर्ण-वदना मुवाच हनुमांस्ततः ।
सम्वादः "त्वां तु पृष्ट गतां कृत्वा सन्तारिष्यामि सागरम्" ५१

(अभिवादनम्) प्रणामम् । (निशम्य) श्रुत्वा । (प्रीति-संहृष्ट-सर्वाङ्गी) पुलकित सर्वाङ्गी । (लौकिकी) अतो विश्वास-योग्या । (एतीत्यादि) अतीव दुःख सोढ्वापि जीवितव्यमिति । (अङ्कितम्) चित्रितम् ।

तं दृष्ट्वा चल-सङ्काश मुवाच जनकात्मजा ।
"अयुक्तं तु कपि-श्रेष्ठ मया गन्तु त्वया सह ॥५२

भर्तु भक्तिं पुरस्कृत्य रामादन्यस्य शत्रुहन् ।
नाहं स्प्रष्टुं स्वतो गात्र मिच्छेयं नर-पुङ्गव" ॥५३

सीता मुवाच तच्छ्रुत्वा वाक्यं वाक्य-विशारदः ।

सीतायाः "एतत्ते देवि सदृशं पत्न्या स्तस्य महात्मनः ।
स्वाभिज्ञानाय अभिज्ञानं प्रयच्छ त्वं जानीया द्राघवो हि यत्" ५४

हनुमते चूडा- ततो वस्त्र गतं मुक्त्वा दिव्यं चूडामणिं शुभम् ।
मणि-दानम् "प्रदेयो राघवाये" ति सीता हनुमते ददौ ॥५५॥

"इदं तस्य नृशंसस्य नन्दनोपम मुत्तमम् ।
इदं विध्वंसयिष्यामि शुष्कं वृक्ष मिवानलः" ।
हनूमतोऽशोक-ततस्तु हनुमान्वीरो बभञ्ज प्रमदा-वनम् ॥५६॥

वन-विध्वंसः ततस्तु रक्षोऽधिपति र्महात्मा हनूमताक्षे निहते कुमारे
मनः समाधाय स देवकल्पं समादिदेशेन्द्र-जितं सरोषः । ५७

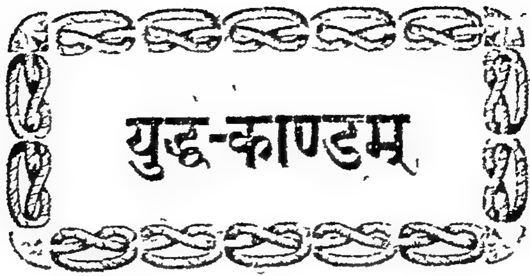
(स्वतः) स्वेच्छया । (नन्दनोपमम्) देवोद्यानसदृशम् ।
(समाधाय) प्रतिष्ठाप्य । (देवकल्पम्) (देवतुल्यम्)

मेघनादस्य निजग्राह महाबाहुं मारुतात्मज मिन्द्र-जित् ।
हनूमन्तं गृही- ततोऽपश्यत् महा-तेजा रावणः कपि-सत्तमम् ॥५८॥
त्वा रावण- तं समीक्ष्य महासत्त्वं सत्त्ववान् हरि-सत्तमः ।
सम्मुखे वाक्य मर्थवद् व्यग्र स्त मुवाच दशाननम् ॥५९॥
नयनम् "अहं तु हनुमान्नाम मारुतस्यौ रसः सुतः ।
सीताया स्तु कृते तूर्णं शत-योजन-मायतम् ।
हनूमतः सी- समुद्रं लङ्घयित्वैव त्वां दिदृक्षु रिहागतः ॥६०॥
ता-हरणाय भ्रमता च मया दृष्टा गृहे ते जनकात्मजा ।
रावणस्य तद्भवान् दृष्ट-धर्मार्थ स्तपः-कृत-परिग्रहः ।
भर्त्सनम् पर-दारान् महा-प्राज्ञ नोपरोद्धुं त्व मर्हसि ।
जन स्थ न वधं बुद्ध्वा बुद्ध्वा वालि-वधं तथा ।
राम-सुग्रीव-सख्यं च बुद्ध्यस्व हित मात्मनः ॥६२
यां सीते त्यभिजानासि येयं तिष्ठति ते वशे ।
काल-रात्रीति तां विद्धि सर्व-लङ्का-विनाशिनीम्" ६३

(अव्यग्रः) निराकुलः । (आयतम्) विस्तृतम् । (दिदृक्षुः) दर्शनेच्छुः । (दृष्टधर्मार्थः) धर्मार्थ-तत्त्व-साक्षात्कारवान् । (तपः-कृतपरिग्रहः) तपोबल-जात-धन-धान्यादि-परिग्रहः । (कालरात्रिः) महाप्रलय-कर्त्री रात्रिः ।

रावणाज्ञया तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसाः कोप-कर्कशाः ।
हनूमतः वेष्टयन्तिस्म लांगूलं जीर्णैः कार्पासकैः पटैः ।
पुच्छस्य तैलेन चाभिषिच्याथ तेऽग्निं तत्राभ्यपातयन् ॥६४॥
ज्वालनं तेन लांगूलेन प्रदीप्तेन राक्षसांस्तान ताड़यत् ।
च हनूमतः लङ्कां समस्तां सन्दीप्य लांगूलाग्निं महाबलः ।
लङ्का-दाहः निर्वापयामास तदा समुद्रे हरि-सत्तमः ॥६५॥
स लिलङ्घयिषु र्भीमं सलीलं लवणार्णवम् ।
कल्लोलास्फाल-वेलान्त मुत्पपात नभो हरिः ।
प्राप्तवांश्च महेन्द्रस्य शिखरं पादपाकुलम् ॥६६॥
राम-समीप ततस्ते प्रीत-मनसः सर्वे वानर-पुङ्गवाः ।
मागम्य हनू- हनूमन्तं महात्मानः परिवार्योपतस्थिरे ।
मतः सीता- निपेतुर्हरि-राजस्य समीपे राघवस्य च ॥६७॥
वृत्तान्त- हनूमांश्च महाबाहुः प्रणम्य शिरसा ततः ।
कथनम् नियता मक्षतां देवीं राघवाय न्यवेदयत् ॥६८॥

(कार्पासकैः) तूल-निर्मितैः । (अताडयत्) हनूमानिति-शेषः । (निर्वापयामास) अशामयत् । (कल्लोलैः आस्फाल्यते) स्पृश्यते (वेलान्तः) तीरप्रान्तो यस्य । (उत्पपात) उड्डीनः । (नभः) अकाशम् । (पादपाकुले) वृक्षावृते । (अक्षताम्) शरीरेण कुशलिनीम् ।

युद्ध-काण्डम्

रामस्य हनू- श्रुत्वा हनुमतो वाक्यं यथावद भिभाषितम् ।
मत्प्रशंसा राम: प्रीति-समायुक्तो वाक्य मुत्तर मब्रवीत् ॥१॥
"कृतं हनूमता कार्यं सुमह द्भुवि दुर्लभम् ।
मनसापि यदन्येन न शक्यं धरणीतले" ॥ २ ॥
इत्युक्त्वा प्रीति-संहृष्टो राम स्तं परिषस्वजे ।
रामस्य लंका-जगाम सच धर्मात्मा ससैन्यो दाक्षिणां दिशम् ।
अभियानम् तत्र सागर मासाद्य वास माज्ञापय त्तदा ॥३॥
लङ्कायां तु कृतं कर्म घोरं दृष्ट्वा भयावहम् ।
रावणस्य राक्षसेन्द्रो हनुमता शक्रेणेव महात्मना ।
मन्त्रि-मध्ये अब्रवीद्राक्षसान् सर्वान् ह्रिया किञ्चिद वाङ्मुखः ४
विचारः "धर्षिता च प्रविष्टा च लङ्का दुष्प्रसहा पुरी ।
तेन वानर-मात्रेण दृष्टा सीता च जानकी ।

(शक्यम्) कर्तु मितिशेषः । (ससैन्यः) सेना-सहितः । (ह्रिया) लज्जया । (अवाङ्मुखः) अधोमुखः । (धर्षिता) आक्रान्ता । वानर मात्रेण, का कथा मानुषाणाम् इति भावः ।

किं करिष्यामि भद्रं वः किं वो युक्त मनन्तरम्" ५

कुम्भकर्णः प्रचुक्रोध वचनं चेद मब्रवीत् ।

"अहं समीकरिष्यामि हत्वा शत्रू स्तवानघ" ॥६॥

विभीषणस्योपदेशस्य रावणेना स्वीकरणम्

निशाचरेन्द्रस्य निशम्य वाक्यं
स कुम्भकर्णस्य च गर्जितानि ।
विभीषणो राक्षस-राज-मुख्य
मुवाच वाक्यं हित मर्थ-युक्तम् ॥७॥

"यावन्न लङ्कां समभिद्रवन्ति
वली-मुखाः पर्वत-कूट-मात्राः ।
दंष्ट्रा युधा श्चैव नखायुधाश्च
प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥८॥

यावन्न गृह्णन्ति शिरांसि बाणा-
रामेरिता राक्षस-पुङ्गवानाम् ।
वज्रोपमा वायु-समान-वेगाः

(प्रचुक्रोध) संक्रुद्धः । (समीकरिष्यामि) सम्पादयिष्यामि कार्य्यमिति शेषः । (अर्थयुक्तम्) वास्तवार्थम् । (वलीमुखाः) वानराः । (पर्वतकूटमात्राः) पर्वत-शिखर-सदृशाः । (दंष्ट्राः) एव (आयुधानि) येषांते । (रामेरिताः) राम-क्षिप्ताः । (पुङ्गवानाम्) श्रेष्ठानाम् ।

प्रदीयतां दाशरथाय मैथिली ॥९॥

बृहस्पते स्तुल्य-मते र्वच-
स्तन्निशम्य यत्नेन विभीषणस्य ।
ततो महात्मा वचनं बभाषे
तत्रेन्द्रजि न्नैर्ऋत-योध-मुख्यः ॥१०॥

त्रिलोक-नाथो ननु देव-राजः
शक्रो मया भूमि-तले निविष्टः ।
कथं नरेन्द्रात्मजयो र्न शक्तो
मनुष्ययोः प्राकृतयोः सुवीर्यः ॥११॥

ततो महार्थं वचनं बभाषे
विभीषणः शस्त्र-भृतां वरिष्ठम् ।
"न तात मन्त्रे तव निश्चयोऽस्ति
बाल स्त्व मद्या प्यविपक्व-बुद्धिः" १२

सुनिविष्टं हितं वाक्य मुक्तवन्तं विभीषणम् ।

(नैर्ऋत-योध मुख्यः) राक्षस-सेनापतिः । (भूमितलेनिविष्टः) स्वर्गात् प्रच्याव्य भूमौ बन्दीकृतः । (न शक्तः) निग्रहं कर्तु मिति शेषः । (प्राकृतयोः) साधारणयोः । (वरिष्ठम्) श्रेष्ठम् । (अविपक्वबुद्धिः) अप्राप्त-ज्ञान-परिपाकचित्तः । (सुनिविष्टम्) सुनिविष्टार्थतत्त्वम् ।

अब्रवीत् परुषं वाक्यं रावणः काल चोदितः ॥१३॥
"जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्व-लोकेषु राक्षस ।
विभीषणस्य हृष्यन्ति व्यसने ह्येते ज्ञातीनां ज्ञातय स्तदा"॥१४॥
रावण पक्षं इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्याय-वादी विभीषणः ।
त्यक्त्वा राम उत्पपात गदा-पाणि श्चतुर्भिस्सह राक्षसैः ।
सख्यम् अब्रवीच्च तदा वाक्यं जात-क्रोधो विभीषणः ॥१५॥
"स त्वं भ्रातासि मे राजन् ब्रूहि मां यद् यदिच्छसि
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमाम्य ग्रजस्य ते ।
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना"॥१६
इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणं रावणानुजः ।
आजगाम मुहूर्तेन यत्र रामः सलक्ष्मणः ।
उवाच च महा-प्राज्ञः स्वरेण महता महान् ॥१७॥
"निवेदयत मां क्षिप्रं राघवाय महात्मने ।
सर्व-लोक-शरण्याय विभीषण मुपस्थितम् ॥१८॥
रावणो नाम दुर्वृत्तो राक्षसो राक्षसेश्वरः ।
तस्याह मनुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ।
चतुर्भि स्सह रक्षोभि र्भवन्तं शरण ङ्गतः ॥१९॥

(कालचोदितः) मृत्यु-प्रेरितः (अग्रजस्य) ज्येष्ठ भ्रातुः ।
(सर्वेषां लोकानां शरण्याय) शरण-भूताय ।

तमहं हेतुभि र्वाक्यै र्विविधै श्च न्यदर्शयम् ।
साधु निर्यात्यतां सीता रामायेति पुन पुनः ।
स च न प्रतिजग्राह रावणः काल-चोदितः ॥२०॥
सो ऽहं परुषित स्तेन दासवच्चा वमानितः ।
त्यक्त्वा पुत्रां श्च दारां श्च राघवं शरण ङ्गतः" ॥२१
एतत्तु वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो लघु-विक्रमः ।
लक्ष्मणस्या ग्रतो रामं संरब्ध मिद मब्रवीत् ॥२२॥
"रावणस्या नुजो भ्राता विभीषण इति श्रुतः ।
चतुर्भिः सह रक्षोभि र्भवन्तं शरण ङ्गतः" ॥२३॥
सुग्रीवस्य तु तद्वाक्यं रामः श्रुत्वा महाबलः ।
समीपस्था नुवाचेदं हनुमत्प्रमुखान् कपीन् ॥२४॥
"आनयै नं हरि-श्रेष्ठ दत्त मस्याभयं मया ।
विभीषणो वा सुग्रीवो यदि वा रावणः स्वयम्" ॥२५
राघवेणा भये दत्ते संनतो रावणानुजः ।
स तु रामस्य धर्मात्मा निपपात विभीषणः ।
पादयोः शरणापेक्षी चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥२६॥

(निर्यात्यताम्) दीयताम् । (अवमानितः) तिरस्कृतः । (अग्रतः) सम्मुखे । (संरब्धम्) संरम्भोपेतम्, क्रिया विशेषण मिदम् । (संनतः) भक्तिप्रवणः । (शरणापेक्षी) शरणमिच्छन् ।

अब्रवीच्च तदा रामं वाक्यं तत्र महाबलः ।
"अनुजो रावणस्याहं तेन चाप्यवमानितः ।
भवन्तं सर्व-भूताणां शरण्यं शरण ङ्गतः" ॥२७॥
इति ब्रुवाणं राम स्तुं परिष्वज्य विभीषणम् ।
अब्रवील्लक्ष्मणं प्रीतः "समुद्राज्जल मानय ॥२८॥
तेन चेमं महा-प्राज्ञ मभिषिञ्च विभीषणम् ।
राजानं रक्षसां क्षिप्रं प्रसन्ने मयि मानद" ।
एव मुक्तस्तु सौमित्री रभ्यषिञ्च द्विभीषणम् ।
नलस्य लंका- नल श्चक्रे महा-सेतुं मध्ये नद नदी-पतेः ।
सेतु-बन्धनम् वानराणां हि सा तीर्णा वाहिनी नल-सेतुना ॥३०॥
तौ च दीर्घेण कालेन भ्रातरौ राम-लक्ष्मणौ ।
लंका-प्राप्तिः रावणस्य पुरीं लङ्का मासेदतु ररिन्दमौ ॥३१॥
ततस्ते राक्षसा स्तत्र गत्वा रावण-मन्दिरम् ।
न्यवेदय न्पुरीं रुद्धां रामेण सह वानरैः ॥३२॥
राम-रावण- अन्योन्य-बद्ध-वैराणां घोराणां जय मिच्छताम् ।
पक्षयोः युद्ध- संप्रवृत्तं महा-युद्धं तदा वानर-रक्षसाम् ॥३३॥
प्रारम्भः युध्यता मेव तेषा न्तु तदा वानर-रक्षसाम् ।

(परिष्वज्य) आलिङ्ग्य । (वाहिनी) सेना । (रुद्धाम्) आवृताम् । (अन्योन्यं) परस्परं (बद्धं वैरं) याभ्याम् ।

પાસે મહાનિશીથ સુધી યોગ વહ્યા હતા, અને ઉપધાન કરાવતા હતા તથા વડી દીક્ષાઓ આપતા હતા. મહેસાણા, માણસા, વિજાપુર, પાટણ, ચાણસમા, ભાવનગર, ધોળા, ધોરાજી, ઉદેપુર, અને અમદાવાદ વગેરે ઠેકાણે તેમણે ચોમાસાં કર્યાં હતાં. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ સાથે ભોયણીના સંઘમાં તેઓ ગયા હતા. કટોસણવાળી શા. મૂલચંદ જાદવજીની વહુએ સં. ૧૯૫૪ ના માહ માસમાં શ્રી તેમના ઉપદેશથી કેશરીયાજીનો સંઘ કહાડયો હતો અને તેમાં પોતે ગયા હતા. ગુજરાત, કાઠિયાવાડ, મારવાડ, અને મેવાડ વગેરે દેશોમાં તેમણે વિહાર કરીને લાખો મનુષ્યોને પ્રતિબોધ કર્યો હતો. સંવત્ ૧૯૫૫ ની સાલમાં તેમણે અમદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું હતું. તે વખતે તેમના વ્યાખ્યાનમાં નગરશેઠ મણિભાઈ પ્રેમાભાઈ, મયાભાઈ પ્રેમાભાઈ, શેઠાણી ગંગાબેન, શેઠ લાલભાઈ દલપતભાઈ, ઝવેરી ભોગીલાલ તારાચંદ વગેરે અનેક શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓ આવતી હતી. તેમણે તત્ત્વાર્થસૂત્ર તથા કૂર્માપૂત્ર ચરિત્ર વ્યાખ્યાનમાં વાંચ્યું હતું. વ્યાખ્યાનવખતે જૈનોથી ઉપાશ્રય ચિકાર ભરાઈ જતો હતો એટલા લોકો વ્યાખ્યાનમાં આવતા હતા. અધ્યાત્મજ્ઞાનનાં સ્તવનો વગેરેની તેઓએ રચના કરી છે. સં. ૧૯૫૫ માં અમદાવાદમાં સુરતના નાથાલાલને દીક્ષા આપી ન્યાયસાગરજી નામ આપ્યું. અમદાવાદનું ચોમાસું પૂર્ણ કર્યા

બાદ તેમણે કડી ભોયણી તરફ વિહાર કર્યો. સં. ૧૯૫૬ ના વૈશાખ સુદિ આઠમે તેમણે બોટાદ પાસે તેલાવી ગામમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો. તેર વર્ષ તેમણે દીક્ષા પાળી. તેઓશ્રી વિદ્વાન્, તપસ્વી, ત્યાગી, વૈરાગી, અને ક્રિયાપાત્ર મુનિવર હતા. અઠ્ઠાઇ કરીને પર્યુષણનું વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા. ઓળીના નવ દિવસના ઉપવાસ કરીને વ્યાખ્યાન વાંચતા હતા. પૂજા ભણાવવામાં તેમના જેવો રાગ અને ભાવનો ઉલ્લાસ અમોએ હજી સુધી કોઇ ઠેકાણે દીઠો નથી. તેઓ સરલ હૃદયના અને કવિ હતા. તેમનો બુલંદ અવાજ હતો. અધ્યાત્મજ્ઞાન રસિક હતા. તેમનું વ્યાખ્યાન તથા પૂજાઓને અમે સાંભળી છે. શ્રી ભાવસાગરજી મહારાજના બે શિષ્ય છે. એક જ્ઞાનસાગરજી, બીજા ન્યાયસાગરજી તેમાં શ્રીમાન્ જ્ઞાનસાગરજીએ ચાણસમા, ભાવનગર, પાલીતાણા, ડીસા, વાવ, રાણપુર, લીંબડી, મહુવા, ઘોઘા, વાલુકડ વગેરે ઠેકાણે આજ સુધીનાં ચોમાસાં કર્યાં છે. બન્ને શિષ્ય હાલ વિદ્યમાન છે.

શ્રીમાન્ રત્નસાગરજી.

શ્રી રત્નસાગરજી મહારાજ સંસારીપણામાં પાટણના રહીશ શ્રાવક હતા. તેમનું નામ રામચંદશાહ હતું. સં. ૧૯૧૭ ની સાલમાં પાટણમાં તેમણે શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજ પાસે દીક્ષા લીધી હતી. તેમણે શ્રીમાન્ રવિસાગરજી

મહારાજ સાથે કેટલાંક ચોમાસાં કર્યાં. પશ્ચાત્ તેઓએ ખંભાતમાં ચોમાસું કર્યું ત્યાંથી તેમણે કાનમમાં વિહાર કર્યો. તેમણે ભરૂચમાં ચોમાસું કરી ત્યાંથી તેઓશ્રી સુરત તરફ પધાર્યા. સુરતમાં તેમની પાસે સુરતના બારવ્રતધારી શ્રાવક કલ્યાણભાઇએ તથા ફુલચંદભાઈ શ્રોતાએ આગમોનું શ્રવણ કર્યું. સુરતમાં તેમણે ઘણાં ચોમાસાં કર્યાં. સુરતમાં શા. ચુનીલાલ છગનલાલને તેમણે પ્રકરણાદિકનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. રાંદેર, નવસારી, દમણ, ગણદેવી વગેરે ગામોમાં તેમણે ચોમાસાં કરી સુરત જીલ્લાના જૈનોમાં અનેક સુધારા વધારા કરાવ્યા. સુરત તરફના જીલ્લામાં શ્રીમાન્ રત્નસાગરજીએ ત્રીશ વર્ષપર્યંત ઉપદેશ દેઇને સુરત જીલ્લાના જૈનોમાં અનેક જાતના સુધારા વધારા કર્યા. પન્યાસ સિદ્ધિવિજયજીને તથા રૂદ્ધિવિજયજીને તથા મોહનલાલજીના શિષ્યો વગેરેને તેઓશ્રીએ અંતઃકરણની લાગણીપૂર્વક અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. સુરતમાં ખેમચંદ મેળાપભાઈની વાડીમાં તથા નેમુભાઈ મેળાપચંદની વાડીમાં તેમણે ઘણાં ચોમાસાં કર્યાં હતાં. તેઓશ્રી પિસ્તાલીશ આગમ વગેરે સિદ્ધાંતો ગ્રન્થોના જ્ઞાતા હતા. તેઓશ્રીએ ગણદેવીમાં સ્વર્ગગમન કર્યું. ગણદેવીના સંઘે એક દેરી કરાવી તેમાં તેમની પાદુકા પધરાવી છે. સં. ૧૯૫૭ માં અમારૂં સુરતમાં ચોમાસું થયું તે વખતે શ્રી રત્નસાગરજી પાઠશાલા સ્થાપન કરવામાં આવી છે.

શ્રીમાન્ ગુણસાગરજી અને મણિસાગરજી બન્ને મૂળ વસોના વતની હતા. તેઓ બન્નેએ સત્ય વૈરાગ્યથી શ્રી રવિસાગરજી પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. શ્રીમાન્ ગુણસાગરજીએ આગમોનો સારી રીતે અભ્યાસ કર્યો હતો. વૈરાગ્યભાવનામાં તેઓ પ્રબળ હતા. શ્રીમાન્ મણિસાગરજી આનંદી હતા. તેઓના ઉપર કદિ શોકની છાયા દેખવામાં આવતી નહોતી. શ્રીમાન્ ગુણસાગરજી મહારાજનું યદિ દીર્ઘ આયુષ્ય હોત તો તેઓ ગુજરાતમાં એક મહા વિદ્વાન્ તરીકે જાહેરમાં પ્રસિદ્ધિને પામત. પણ કાલના મહિમાથી તેમ બન્યું નહિ. શ્રીમાન્ મણિસાગરજી મહારાજે માણસા, વિજાપુર, વીરમગામ, મહેસાણા, પ્રાંતિજ, ઇડર, અને વડાલી વગેરે ક્ષેત્રોમાં ચોમાસાં કરી સારી રીતે ઉપકાર કર્યો છે. શ્રી હીરસાગરજી મહારાજે પ્રાંતિજમાં સ્વર્ગગમન કર્યું ત્યારે તે સમયે તેમની પાસે મુનિરાજ શ્રી મણિસાગરજી ગયા હતા. શ્રીમાન્ કલ્યાણસાગરજીએ પ્રાંતિજમાં ચાર ચોમાસાં કર્યા અને પ્રાંતિજમાં તેમણે સં. ૧૯૪૪ માં સ્વર્ગગમન કર્યું હતું.

શ્રીમાન્ ગુણસાગરજી તથા મણિસાગરજી.

શ્રીમાન્ વિવેકસાગરજી મહારાજનું જન્મસ્થાન અમદાવાદ હતું. તેમણે ત્યાગવૈરાગ્યભાવથી દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. વિવેકસાગરજી મહારાજે અનેક આગમોનું પરિશીલન કર્યું હતું.

મુનિશ્રી વિવેકસાગરજી.

શ્રીમાન્ આત્મારામજી વગેરે અનેક વિદ્વાન્ ગણાતા સાધુઓના સમાગમમાં તેઓ આવ્યા હતા. બુટેરાવજી તથા તપસીજી પાસેથી તેમણે આગમોના તત્ત્વો સંબંધી સારો અનુભવ મેળવ્યો હતો. શેઠાણી શ્રાવિકા મોતિકુંવર કે જે શ્રીમાન્ રવિસાગરજી મહારાજની પરમ શ્રાવિકા હતી. તેણીએ શ્રી વિવેકસાગરજીની વિનય ભક્તિ સારી રીતે કરી હતી. વિવેકસાગરજીએ પાંજરાપોળના ઉપાશ્રયે ઘણાં ચોમાસાં કર્યાં હતાં. તેમનો પુસ્તકભંડાર પણ પાંજરાપોળના ઉપાશ્રયમાં સં. ૧૯૫૮ સુધી હતો.

હીરસાગરજી. શ્રી રવિસાગરજીના શિષ્ય હીરસાગરજીનું સં. ૧૯૪૧ ના માગશર વદિ બીજની રાત્રીના બાર વાગે પ્રાંતિજમાં સ્વર્ગગમન થયું હતું. અમદાવાદ દેવશાના પાડાના એક શ્રાવકે બારેજામાં શ્રી રવિસાગરજી પાસે સંવત ૧૯૧૪ ના માઘ માસમાં દીક્ષા લીધી. તેમનું નામ હીરસાગરજી પાડયું. શ્રી હીરસાગરજીનાં માણસા, રામપુરા, પાટણ, મહેસાણા, વીરમગામ, માંડલ, અમદાવાદ, ઇડર, વિજાપુર, માણસા અને વિશેષ ચોમાસાં શ્રી પ્રાંતિજમાં થયાં છે. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી હીરસાગરજી હતા. ચારિત્ર પાળવામાં અતિ તીક્ષ્ણ હતા. વિવેકસાગરજી, કલ્યાણસાગરજી, મણિસાગરજી અને હીરસાગરજી એ ચાર વૈરાગી સાધુઓ હતા. શ્રી હીરસાગરજીએ

પ્રાંતિજમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો. શ્રી હીરસાગરજીએ પોતાનું મરણ ક્યારે થવાનું છે તે પૂર્વે જાણ્યું હતું. તેમનું શરીર નરમ રહેતું હતું. તેથી પ્રાંતિજના શ્રાવકોએ કહ્યું કે સાહેબજી આપની સેવા માટે મણિસાગરજીને વિનંતિ કરી તેડી લાવીએ. હીરસાગરજીએ કહ્યું કે ભલે તમે મણિસાગરજીને બોલાવો પણ મારી અને તેમની મુલાકાત થવાની નથી. શ્રી હીરસાગરજીએ પોતાનું મરણ થોડા કલાકમાં થવાનું છે એમ જાણીને તે વખતે તે એકાકી હોવાથી શ્રાવકોને ઘેર કથરોટો આપી આવ્યા. બીજી વસ્તુઓની પાસે રહેનારા સોનીઓને ભલામણ કરી. સોનીઓએ પૂછ્યું કે તમે ક્યા ગામ જવાના છો કે જેથી બધી વસ્તુઓ સૌને સોંપી દો છો અને અમને બાકીની વસ્તુઓની ભલામણ કરો છો. સોનીના વચનોના ઉત્તરમાં તેમણે જણાવ્યું કે આજ અમારે મોટા ગામ જવાનું છે. આ પ્રમાણે કથ્યા બાદ ઉપાશ્રયમાં આવી સાંજરેજ ચાર આહારનો ત્યાગ કરી સર્વ જીવોને ખમાવી સંથારો કર્યો. શ્રાવકોએ ઉપાશ્રયમાં આવી તપાસ કરી તો તેમની આવી દશા દેખી. પોતાના પુસ્તક પર મરણસંસ્કારની વિધિનું એક પાનું મૂકેલું હતું, તે પણ શ્રાવકોએ દેખ્યું. શ્રી હીરસાગરજી ધ્યાનમાં આરૂઢ થઇને ઉચ્ચ શુદ્ધ પરિણામમાં લીન થઇ, તેજ રાત્રીના બાર વાગ્યાના આશરે દેહ છોડયો, અને દેવલોકમાં ગયા. બીજા દિવસે તેમના શરીરને અગ્નિસં-

સ્કાર માટે પાલખીમાં બેસાડવામાં આવ્યું. તે વખતે મણિસાગરજી આવી પહોંચ્યા પણ શ્રી હીરસાગરજીના કહેવા પ્રમાણે તેમની મુલાકાત થઈ નહિ. શ્રી હીરસાગરજીમાં ત્યાગ અને વૈરાગ્ય અસરકારક હતો.

શ્રીમાન્ ઉમેદ-સાગરજી.

મુનિરાજ શ્રી રવિસાગરજીના શિષ્ય શ્રી ઉમેદસાગરજી સ્વભાવે શાંત, ક્રિયાપાત્ર, વૈરાગી, ત્યાગી હતા. તેઓ ગૃહસ્થાવાસમાં અમદાવાદ શામળાની પોળના વિશાશ્રીમાળી વણિક્ હતા. શ્રાવક છગનલાલ બેંગણના તેઓ બાપ હતા. વિ. સં. ૧૯૨૫ માં તેમણે દીક્ષા લીધી હતી.

વિ. સં. ૧૯૪૦ માં તેઓશ્રીએ વિજાપુરમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો હતો.

વિજાપુર.

વિ. સં. ૯૨૭ સાલમાં વિજાપુર વસેલું છે. વિજાપુરમાં શ્રી વિદ્યાનંદ સૂરિએ સ્વર્ગ ગમન કર્યું. તેમણે **विद्यानन्द व्याकरण**ની રચના કરી છે. શ્રી ધર્મઘોપસૂરિની વિજાપુરમાં આચાર્ય પદવી થઈ હતી. અજિતપ્રભ ગણિ નામના આચાર્ય વિ. સં. ૧૨૯૨ માં વિજાપુરમાં વિદ્યમાન હતા, તેમણે ધર્મરત્ન શ્રાવકાચાર નામનો ગ્રન્થ બનાવ્યો છે. તપાગચ્છ સ્થાપક જગચ્ચંદ્રસૂરિનું ક્રિયોદ્ધારસાલમાં વિજાપુરમાં ચોમાસું થયું હતું અને તેમણે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો હતો. દેવેન્દ્રસૂરિએ વિજાપુરમાં ચોમાસું કર્યું

હતું. શ્રી ધર્મઘોષ સૂરિએ પેથડ શ્રાવકને વિજાપુરમાં પરિગ્રહ પરિમાણ વ્રત ઉચ્ચરાવ્યું હતું. વિજાપુરમાં શ્રી પદ્માવતી અને ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથનું પ્રાચીન મંદિર છે. શ્રી વસ્તુપાલે ચિંતામણિ પાર્શ્વ મન્દિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો હતો. પશ્ચાત્ ઋષભદેવનું, શાંતિનાથનું, મહાવીરપ્રભુનું, વાસુપૂજ્યનું, કુંથુનાથનું, અરનાથનું અને ગોડી પાર્શ્વનાથનું દેરાસર એમ સર્વ દેરાસરો દોઢસો વર્ષ લગભગમાં થયાં. વિજાપુરમાં, દશબાર ઉપાશ્રય અને ચારસેના આશરે જૈનોનાં ઘર છે. વિજાપુરમ લક્ષ્મીસાગરસૂરિ, રત્નશેખરસૂરિ, શ્રી હીરવિજયસૂરિ વગેરે તપાગચ્છના અનેક આચાર્યો પધાર્યા હતા. ધર્મપરીક્ષા રાસ વગેરે અનેક રાસાઓ વિજાપુરમાં રચાયા છે. વિજાપુરમાં, ચાવડા, સોલંકી, પરમાર, પશ્ચાત્ બાબી અને પશ્ચાત્ ગાયકવાડી રાજ્ય સ્થપાયું. વિજાપુરમાં આગમગચ્છ, પિપ્પલીયાગચ્છ, વડગચ્છ અને તપાગચ્છના આચાર્યો થયા છે. સં. ૧૯૧૦ ના આશરે હઠીભાઈની ધર્મશાળા અને સં. ૧૯૨૫માં વિદ્યાશાળા થઈ છે.

રામપુરા. રામપુરાના જૈનો પર શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે ઘણો ઉપકાર કર્યો છે. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે રામપુરામાં સં. ૧૯૦૯ ની સાલનું ચોમાસું કર્યું હતું. શ્રી નેમિસાગરજી મહારાજે સંવેગમાર્ગમાં આ ગામમાં પહેલવહેલું ચોમાસું કરીને અત્રત્ય શ્રાવકોને

સાગર સંઘાટકના વાસક્ષેપથી વાસિત કર્યાં હતા. શ્રી રવિસાગર મહારાજે આ ગામમાં વીશના આશરે માસકલ્પ કર્યાં હતા. આ ગામમાં શેઠ ઉગરચંદ મલુકચંદને શ્રી રવિસાગર મહારાજે ધાર્મિકજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવી ઉત્તમ શ્રોતા બનાવ્યા હતા. બીજા ખુશાલચંદ શેઠ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના પરમભક્ત શ્રાવક હતા. શ્રીરવિસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી રામપુરામાં દેરાસર, ઉપાશ્રય, અને દેવદ્રવ્ય વગેરે ખાતાંઓના સારા સુધારા થયા હતા. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી શા. ઝુમખરામ સંઘજીની પુત્રી શિવબાઇએ અઢાર વર્ષની ઉંમરે સં. ૧૯૨૮ ની સાલમાં પાટણમાં દીક્ષા લીધી હતી, અને તે શ્રી રવિસાગરજી મહારાજની શિષ્યા થઈ તેનું નામ શિવશ્રી પાડવામાં આવ્યું હતું. શિવશ્રીએ કુમારી અવસ્થામાં દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. હાલ તેમની ઉંમર વૃદ્ધ છે. તેમનો દીક્ષા પર્યાય ચુમાલીશ વર્ષનો થયો છે. શિવશ્રીની તિલકશ્રી વગેરે ઘણી શિષ્યાઓ થઈ છે. હાલ શિવશ્રી સાધ્વી કપડવણમાં છે. રામપુરામાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના શિષ્ય રત્નસાગરજી મહારાજે ચોમાસું કર્યું હતું. શ્રી રત્નસાગરજી મહારાજે ઉગરચંદ મલુકને ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. શિવશ્રી સાધ્વીએ દશ પંદર ચોમાસાં કર્યાં છે. શ્રી ધર્મસાગરજી મહારાજે રામપુરામાં ઘણાં ચોમાસાં કર્યાં હતાં તથા શ્રી

કલ્યાણસાગરજી મહારાજે રામપુરામાં ઘણાં ચોમાસાં કરી સાગર સંઘાડાના ક્ષેત્રની ધાર્મિક આબાદીમાં વૃદ્ધિ કરી હતી. શ્રી મણિસાગરજી મહારાજ તથા શ્રી કલ્યાણસાગરજી મહારાજે અત્ર ઘણાં ચોમાસાં કરી સાગર સંઘાડાના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓની ધાર્મિકોન્નતિ કરી હતી. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના શિષ્ય શ્રી ભાવસાગરજીએ અત્ર પધારી ઉપદેશામૃતથી અત્રત્ય શ્રાવકોને ધર્મમાં સ્થિર કર્યા હતા. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના પટ્ટધર શ્રી સુખસાગરજી મહારાજે અત્ર પધારી અત્રત્ય શ્રાવકોને શુભાચારયુક્ત કર્યા હતા. તેથી અત્રત્ય શ્રાવકોની જાહોજલાલીમાં વૃદ્ધિ થઈ છે. લેખક સ્વયં તથા અજીતસાગરજી, ઋદ્ધિસાગરજી વગેરે સાધુઓ અત્ર આવ્યા હતા. શિવશ્રીનું સં. ૧૯૬૨ માં ચોમાસું થયું છે. તેણે અત્રની એક શ્રાવિકાને દીક્ષા આપી ભાનુશ્રી નામ પાડ્યું છે.

સાણંદ.

શ્રી સાણંદમાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે ચોમાસાં અને અનેક માસકલ્પ કરી સાણંદના શ્રાવકોને સંવેગપક્ષમાં આણ્યા. સંવત્ ૧૯૦૭ અને સં. ૧૯૧૪ માં શ્રીમાન્ રવિસાગરજીએ સાણંદમાં ચોમાસું કરી જૈનોને સત્યસાધુધર્મની વાનગી દેખાડી અને જૈન ધર્માચાર સંબંધી અનેક સુધારા વધારા કર્યા. શ્રીમાન્ રવિસાગરજી મહારાજની સાથે કપૂરસા-

ગરજી વગેરે સાધુઓ હતા. વિ. સં. ૧૯૨૪ ની સાલનું ચો-માસું શ્રીમાન્ ધર્મસાગરજીએ સાણંદમાં કર્યું તત્સમયે તેમના ઉપદેશથી ઘણી તપશ્ચર્યાઓ થઈ હતી. ૫ પાંચ માસખમણ ૬૦ સોળ ભથ્થા. ૧૦૦ સો અઠ્ઠાઇઓ સિવાય. ૭–૬–૫–૪–૩ વગેરે ઉપવાસ કરનારાઓ તો ઘણા હતા. તેમણે ઉપધાન વહેવરાવી શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓને માળારોપણ કર્યું હતું. વિ. સં. ૧૯૩૬ માં શ્રી ધર્મસાગરજીએ સાણંદમાં ચોમાસું કર્યું હતું. તત્સમયે નીચે પ્રમાણે તપશ્ચર્યાઓ થઈ હતી. ૨૧ માસખમણ ૨૦૦ બસે સોળભથ્થા, ૩૦૦ અને અઠ્ઠાઇયો વગેરે તપશ્ચર્યાઓ ઘણી થઈ હતી. વીરમગામ, ગોધાવી, માંડલ, પાલનપુર, રામપુરા, વિજાપુર, મહેસાણા, પેથાપુર, પાટણ અને અમદાવાદ વગેરે ઠેકાણે શ્રીમાન્ ધર્મસાગરજીએ ચોમાસાં તથા માસકલ્પ કરી જૈનોને અત્યંત અસરકારક બોધ આપ્યો હતો તથા ઘણી તપશ્ચર્યાઓ કરાવી હતી.

સં. ૧૯૪૦ ની સાલમાં સાણંદના સંઘના પૂર્ણ અત્યા-ગ્રહથી શ્રીમાન્ પાર્શ્વનાથ પ્રભુજીની મોટા દેરાસરે પ્રતિષ્ઠા કરાવવા સારૂ શ્રીમાન્ રવિસાગરજી મહારાજજી, મણિસાગ-રજી તથા કલ્યાણસાગરજી મહારાજ પધાર્યા હતા. પોશ વદિ ૫ થી મહા વદિ ૨ સુધી પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવની ભારે ધામધૂમ ચાલી હતી. આ પ્રસંગે પ્રતિષ્ઠાનું સર્વ ખર્ચ શેઠ દોલતચંદ

દેવચંદ તરફથી કરવામાં આવ્યું હતું. મહા શુદિ ૧૨ ના રોજ સદરહુ શેઠ તરફથી નોકારશી (શીરાની) કરવામાં આવી હતી. જેમાં ખર્ચ રૂ. ૧૩૦૦ નો થયો હતો. જમણવાર બે ટંકનો હતો. મહા શુદિ ૧૫ ની નોકારશી મેતા ઠાકરશી પુંજા તરફથી કરવામાં આવી હતી. જેમાં ખર્ચ રૂ. ૧૦૫૦) નો થયો હતો. મહાવદિ ૧ ની નોકારશી માંડળવાળા વોરા મયાચંદ અંબાવીદાસ તથા કરસનદાસ પોચ્યાવાળા તરફથી થઈ હતી. રૂ. ૮૦૦) ખર્ચ થયા હતા. મહા વદિ ૨ ની નોકારશી અમદાવાદવાળા માનચંદ વીરજી તરફથી શા. વાડી-લાલ પાનાચંદે કરી હતી. રૂ. ૬૫૦) ખર્ચ થયા હતા. પ્રતિ-ષ્ઠાની પવિત્ર ક્રિયા મહાશુદિ ૧૩ ને રોજ દિવસના કલાક નવ ને ૪૭ પળે કરાવવામાં આવી હતી. આ વખતે હર્ષનો પૂર્ણ દેખાવ ખીલ્યો હતો. માણસ આશરે પાંચ હજાર હતું. તેમજ નિર્વિઘ્ને પ્રતિષ્ઠા થઈ હતી. રથયાત્રાના તથા જલ-યાત્રાના ભારે વરઘોડાઓ ચડ્યા હતા. આ વખતે આ ઉક્ત મહાત્માના પૂર્ણ તેજ બળથી વિના સંકોચે ચડાવા વિગેરેની ઉપજમાં પરસ્પર પ્રેમ અને પૂર્ણ આનંદથી ત્રણે ગચ્છે એકત્ર મળી સારો ભાગ લીધો હતો. સર્વ ગચ્છના મનુષ્યોએ પોતાની શક્તિ અનુસાર દ્રવ્યવ્યય કીધો હતો. ઉપજ વરઘોડાઓ વિગે-રેની મળી પંદર હજારની થઈ હતી.

આ સિવાય નીચેના ચમત્કારી બનાવો બન્યાં હતા. એક વખતે શ્રીપદ્માપ્રભુના દેરાસરજીમાં દર્શનાર્થે રવિસાગરજી મહારાજ પધાર્યા. ત્યાં ભગવાનની મુખમુદ્રા નિહાલી આ કૃપાવંત મહાત્માશ્રીએ પોતાના જ્ઞાન અને બુદ્ધિબળના તેજથી કહ્યું કે અહીં અશુચિ છે. એમ કહીને દર્શન કરી ઉપાશ્રયે ગયા. શ્રાવકોએ દેરાસરમાં તપાસ કરી પણ અશુચિ લાગી નહિ. છેવટે શિખરનું કામ રીપેર થતું હતું ત્યાં આગળ શિખર ભાગ આગળ જઈ તપાસ કીધી તો એક બાઈ રજસ્વલા આવી હતી. આ બાઇ જ્ઞાતે રબારણ હતી. અને મજુર તરીકે કામ કરતી હતી, રજસ્વલાનું તેને ભાન હોવાથી તેને ઉપયોગ આપી દેરાસરમાંથી દૂર કરી દેરાસરની શુદ્ધિ દૂધ વગેરેથી કરવામાં આવી.

એક વખતે સાણંદના રહીશ મેતા હઠીસંગ જેમલદાસ કાળનો વખત આવી લાગવાથી દેશાવરમાં અનાજ ખરીદ કરવા માટે જતા હતા. તેઓ મહારાજશ્રીના દર્શન માટે મેસાણે ઉતર્યા. ને રાત્રે તેમણે મહારાજશ્રીને જવા માટે હકીકત કીધી મહારાજશ્રીએ કહ્યું કે રાત અહીં રહો સવારે સહુ સારૂં થશે. આમ કેવાથી રાત્રે તેઓ રોકાયા. રાત્રે એક અચાનક વરસાદ થવાથી તે માણસ ખરીદ કરવા ન જતાં પાછા આવ્યા.

હાલ છે તે જણાય છે. ગોધાવીમાં શ્રી મહાવીર પ્રભુનું મન્દિર છે. અને શ્રાવકોનાં પોણાસોનાં આશરે ઘર છે. ગોધાવીમાં ભવ્ય ઉપાશ્રય જૈન શાળાઓ અને ધર્મશાળા છે. ઉપાશ્રયની આગળ એક લીંબડાનું મોટું વૃક્ષ છે તેથી ઉનાળામાં ત્યાં જૈનોને વિશ્રામ લેતાં ઘણી શાન્તિ મળે છે. નેમિસાગરજી, શ્રી રવિસાગરજી, શ્રી ધર્મસાગરજી, શ્રી સુખસાગરજી અને લેખક પોતે વગેરે ઘણા સાધુઓ ગોધાવીમાં આવ્યા છે.

મેહસાણામાં અને પ્રાંતિજમાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે ઘણા માસકલ્પ કર્યા છે. મેસાણાનો સંઘ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજપર પૂર્ણશ્રદ્ધા ધરાવે છે. પ્રાંતિજમાં કલ્યાણસાગરજી, કપૂરસાગરજી, મણિસાગરજી અને હીરસાગરજીએ અનેક ચોમાસાં કર્યાં છે. પ્રાંતિજમાં એક દેરાસર અને ભવ્ય ઉપાશ્રય છે. પ્રાંતિજના શ્રાવકોને જૈન ધર્મપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા કરાવનાર શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ છે. પ્રાંતિજમાં શ્રી રવિસાગરજી અને સુખસાગરજીની પાદુકા સ્થાપવા સંબંધી પ્રાંતિજના સંઘની ઇચ્છા છે.

વીરમગામમાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજનાં ચોમાસાં.

શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે વીરમગામમાં આશરે નવ દશ ચોમાસાં કર્યાં હતાં. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના પારેખ ત્રિકમભાઈ હરચંદ કપાશી, નેમચંદભાઈ જોઈતારામ જૂઠાભાઈ, રવચંદ પ્રેમચંદભાઈ ચોણસમાવાળા એ ચાર ભક્ત શ્રાવક હતા.

શ્રી કલ્યાણસાગરજીને દીક્ષા લેવામાં ઘણી પ્રેરણા કરનાર પારેખ ત્રિકમચંદ વગેરે હતા. કલ્યાણસાગરજીનું મૂળ નામ છગનલાલ હતું. તેઓ મૂળ ગામ ખેડાના હતા. તેઓ વીરમગામમાં અવલકારકુન હતા. સંવત્ ૧૯૨૮ ના વૈશાખ સુદિ સાતમના રોજ શ્રી રવિસાગરજી પાસે છગનલાલભાઈએ દીક્ષા અંગીકાર કરી. તેમનું નામ કલ્યાણસાગરજી પાડવામાં આવ્યું. છગનલાલની પત્નીએ છગનલાલને દીક્ષા લેવાનો બોધ આપ્યો હતો અને તેમણે પણ તેજ દિવસે શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ પાસે દીક્ષા અંગીકાર કરી અને તેમનું નામ સાધ્વી હેતશ્રી પાડવામાં આવ્યું. હાલ હેતશ્રી કપડવણજમાં છે. તેમનો દીક્ષા પર્યાય ચુમાલીશ વર્ષનો છે. સાધ્વીજી હેતશ્રીજીએ અત્ર દશ બાર ચોમાસાં કર્યાં છે અને શ્રી કલ્યાણસાગરજીએ વીરમગામમાં ચાર પાંચ ચોમાસાં કર્યાં છે. શ્રી રવિસાગરજી મહારજનું વીરમગામ ક્ષેત્ર ગણાય છે. હાલ જે ઉપાશ્રય છે, તે શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી લગભગ સં. ૧૯૩૨ માં શ્રાવકોએ બનાવ્યો છે. વ્યાપાર લાગો ઘાલીને દેરાસરના સુખડ કેસર ખાતાની ઉપજમાં વધારો કરાવાનો ઉપદેશ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે આપ્યો હતો, અને તેમના પ્રતાપથી વ્યાપાર પર જૈન મહાજને લાગો ઘાલીને જે રીવાજ પાડ્યો છે તે અદ્યપર્યન્ત ચાલે છે. વીર-

મગામમાં સં. ૧૯૧૦ થી ૧૯૪૦ લગભગ જે જે સારા ધર્મ સુધારાઓ થયા તે શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી થયા છે. ચુલા પર ચંદરવા બાંધવા, પાણી ગળીને વાપરવું અને દેરાસરોની આશાતનાનો ત્યાગ વગેરેનો ઉપદેશ આપીને શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે વીરમગામના જૈનોપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે તેથી અત્રના વૃદ્ધ શેઠ છગનલાલ તથા માણેકલાલ ઝવેરી, પોપટલાલ ઝવેરી તથા ધનજીભાઈ ઝવેરી વગેરે શ્રાવકો સંઘ ઘણો ઉપકાર માને છે. વીરમગામ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજનું ક્ષેત્ર ગણાય છે. ધર્મસાગરજી, મણિસાગરજી વિવેકસાગરજી અને કલ્યાણસાગરજી વગેરે સાધુઓએ વીરમગામમાં ચોમાસાં કરી વીરમગામના જૈનોપર મહાન્ ઉપકાર કર્યો છે. ૧૯૦૮ થી ૧૯૪૦ સુધીમાં ચોમાસાં ઉપરાંત અનેક માસ કલ્પ અહિંયા શ્રી રવિસાગરજી મહારાજે કર્યા છે. સં. ૧૯૦૮ નું ચોમાસું વીરમગામમાં શ્રીમદ્ રવિસાગરજીએ કર્યું. વીરમગામમાં લગભગ દશના આશરે શ્રીમદ્ રવિસાગરજીએ ચોમાસાં કર્યા એમ વીરમગામના કેટલાક શ્રાવકો જણાવે છે.

પાલનપુરમાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના અગ્રગણ્ય શ્રાવકો દોશી ગોકલભાઈ સખાભાઈ

પાલનપુર. શા. બેહચર જેઠા દાંણી ભાયચંદ ઉમેદ. મહેતા છગનલાલ કેશવજી પારેખ ચમન ટોકરશી પારેખ રતનચંદ ટોકરશી પારેખ રવચંદ માનચંદ

શા. હેમચંદ નાથાલાલ, શા. નહાલચંદ ખેમચંદ, દોશી મગનલાલ કકલભાઈ શા. રેવચંદ તેજસિંહ મહેતા, રતનચંદ સુરચંદ દોશી, રામચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા, રાયચંદ બહેચર, પારેખ અમુલખ ખૂબચંદ પારેખ લલ્લુચંદ વર્ધમાન, પારેખ ભાયચંદ વર્ધમાન, મહેતા જીતાભાઈ માનચંદ શા. ગુલાબચંદ બેચર.

ખેમસાગરજીને વડી દીક્ષા સં. ૧૯૧૯ માહ સુદિ ૫ સં. ૧૯૧૮–૧૯૨૫–૧૯૩૦ સંવત્ ૧૯૩૬ એ ચાર ચોમાસાં શ્રી રવિસાગરજી અહીં કર્યાં. સંવત્ ૧૯૦૭ ની સાલમાં અને સંવત્ ૧૯૧૧ ની સાલમાં શ્રી નેમિસાગરજી મહારાજ અહીં આવ્યા સં. ૧૯૧૪ ની સાલમાં શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ અહીં પહેલા આવ્યા.

માસકલ્પ સં. ૧૯૧૪–૧૯૧૮–૧૯૨૨–૧૯૩૫ તેમના વખતમાં મોટાં કાર્યો સંવત્ ૧૯૨૬ ના કાર્તિકમાં ઉઝમણું સં. ૧૯૨૫ ની સાલમાં અક્ષયનિધિતપ સં. ૧૯૩૦ ઉઝમણું અક્ષયનિધિતપ સં. ૧૯૩૫ ની સાલમાં પૂજા વગેરેમાં સંઘમાં તકરાર પડેલી તે તેમણે દૂર કરી. સંવત્ ૧૯૩૫ માં ઉપધાન વહન કરાવ્યાં. શ્રી સુખસાગરજી મહારાજે સંવત્ ૧૯૫૬ માં ચોમાસું અને ૧૯૫૭ માં ઉપધાન કરાવ્યાં. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના વખતમાં તેમના શ્રાવકો કે જે ઉપાશ્રય દેરાસરનો કારભાર કરતા હતા તેનાં નામો શા. બહેચર જેઠા

મહેતા છગનલાલ મદદમાં. રવચંદ માનચંદ પારેખ પશ્ચાત્ દોશી મગનલાલ ફકલભાઈ સંવત્ ૧૯૪૬ થી કરે છે.

તેમણે ઉદેપુરમાં વીશ પચ્ચીશ ચોમાસાં કર્યાં—સં. ૧૮૯૦ થી તેઓએ ગુજરાતમાં વિહાર કર્યો, તેમણે ત્યારબાદનાં અમદાવાદના આગમના ઉપાશ્રયમાં ઘણાં ચોમાસાં કર્યાં. ૧૯૦૧–૧૯૦૨–૧૯૦૩ માં તેમણે અમદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું તે વખતે મુનિશ્રી નેમિસાગરજી સાથે હતા. સં. ૧૯૦૪ નું સાણંદમાં કર્યું તે વખતે નેમિસાગરજી સાથે હતા.

શ્રી મયાસાગરજી-નીદીક્ષા સંવત્-ચોમાસાં.

સં. ૧૯૦૬ માં માણસામાં મયાસાગરજીએ ચોમાસું કર્યું તે વખતે શ્રી નેમિસાગરજી સાથે હતા.

શ્રી નેમિસાગરજી મહારાજની દીક્ષા સંવત્ તેમનાં ચોમાસાં.

સં. ૧૯૧૦ માં ધર્મસાગરજીએ પેથાપુરમાં દીક્ષા લીધી.

૧૯૦૪ સાણંદમાં.

૧૯૦૬ માણસામાં ગુરૂ સાથે.

શ્રીમાન્ રવિસાગરજી મહારાજની દીક્ષા સં. ૧૯૦૭ ના માગશર સુદિ ૧૧ અમદાવાદમાં. તેમનાં ચોમાસાંની સાલપૂર્વક યાદી.

સં. ૧૯૦૭ સાણંદમાં. સં. ૧૯૨૬ પાટણ

૧૯૦૮ વીરમગામ
સં. ૧૯૦૯ રામપુરા.
સં. ૧૯૧૦ પેથાપુર
સં. ૧૯૧૧ વીરમગામ
૧૯૧૨ પેથાપુર
સં. ૧૯૧૩ વીરમગામ
સં. ૧૯૧૪ સાણંદ
સં. ૧૯૧૫ પાટણ
સં. ૧૯૧૬ વીરમગામ
સં. ૧૯૧૭ પાટણ
સં. ૧૯૧૮ પાલનપુર.
સં. ૧૯૧૯ વીરમગામ
સં. ૧૯૨૦ ધોધામાં.
સં. ૧૯૨૧ વીરમગામ
સં. ૧૯૨૨ પાટણ
સં. ૧૯૨૩ વીરમગામ

સં. ૧૯૨૭ વીરમગામ
સં. ૧૯૨૮ ઈડર
સં. ૧૯૨૯ વિજાપુર
સં. ૧૯૩૦ પાલનપુર.
સં. ૧૯૩૧ વિજાપુર.
સં. ૧૯૩૨ પેથાપુર.
સં. ૧૯૩૩ અમદાવાદ
સં. ૧૯૩૪ પાટણ
સં. ૧૯૩૫ વિજાપુરમાં, અને માણસામાં તે વખતે શ્રી મણિસાગરજીનું.
સં. ૧૯૩૬ પાલનપુર.
સં. ૧૯૩૭ પાટણમાં, તે વખતે શ્રીમણિસાગરજીનું માણસામાં.
સં. ૧૯૩૮ વિજાપુર.
સં. ૧૯૩૯ મેસાણા
સં. ૧૯૪૦ સાણંદ
સં. ૧૯૪૧ મહેસાણા.
સં. ૧૯૪૨ સાણંદમાં

સં. ૧૯૨૪ વિજાપુર
સં. ૧૯૩૫ પાલનપુર.
સં. ૧૯૪૩ મહેસાણા.
સં. ૧૯૪૪ માણસા.
સં. ૧૯૪૫ વિજાપુર.
સં. ૧૯૪૬ મહેસાણા.
સં. ૧૯૪૭ પાટણ.
સં. ૧૦૪૮-૪૯-૫૦-૫૧-૫૨-૫૩-૫૪. મહેસાણામાં.

તપાસ કરીએ ચોમાસાની યાદી કરી છે તેમ છતાં તેમાં કંઈ ભૂલ થઇ હોય તેની કોઈ સૂચના આપશે તો દ્વિતીયાવૃત્તિમાં સુધારો વધારો કરવામાં આવશે.

શ્રીમાન્ રવિસાગરજી મહારાજે કઈ સાલમાં કોને કોને દીક્ષા આપી.

સં. ૧૯૧૪ બારેજામાં હીરસાગરજીની દીક્ષા દેહોત્સર્ગ પ્રાંતિજમાં સં. ૧૯૪૧.

સં. ૧૯૧૭ પાટણમાં શ્રી રત્નસાગરજીની દીક્ષા. દેહોત્સર્ગ ગણદેવીમાં સં.

સં. ૧૯૧૮ રાધનપુરમાં ખેમસાગરજીની દીક્ષા.

સં. ૧૯૨૦ ઘોઘામાં ઈડરના વતની શાંતિસાગરજીની દીક્ષા.

સં. ૧૯૨૨ વસોના વતની ગુણસાગરજીની અમદાવાદમાં દીક્ષા મણિસાગરજીનો દેહોત્સર્ગ. પ્રાંતિજમાં સં. ૧૯૪૨.

સં. ૧૯૨૩ દાનશ્રીની દીક્ષા.
સં. ૧૯૨૪ વિનીતસાગરજી દીક્ષા.
સં. ૧૯૨૮ પાટણમાં શિવશ્રીની દીક્ષા.
સં. ૧૯૨૮ કલ્યાણસાગરજી તથા હેતશ્રીજીની વીરમગામમાં દીક્ષા
સં. ૧૯૪૧ મહેસાણામાં રત્નશ્રીજીની દીક્ષા અને પેથાપુરમાં સં. ૧૯૬૨ ના ચૈત્રમાસમાં દેહોત્સર્ગ.
સં. ૧૯૪૩ મહેસાણામાં વૈશાખસુદી ૬ શ્રી ભાવસાગરજી તથા શ્રી સુખસાગરજી મહારાજની દીક્ષા.
સં. ૧૯૪૪ માણસામાં વૈશાખ સુદિ ૬ છઠના રોજ હર્ષશ્રીની દીક્ષા અને અમદાવાદમાં સં. ૧૯૬૭ માં દેહોત્સર્ગ.
સં. ૧૯૫૦ ના ફાગણસુદિ ત્રીજના રોજ શ્રી ભાવસાગરજીના શિષ્ય શ્રી જ્ઞાનસાગરજીને શ્રી રવિસાગરજીએ વડી દીક્ષા આપી.

ॐ ह्राँ श्राँ सुखसागरगुरुभ्योनमः

ॐ नमः

श्री रविसागरजी ७१मी पाटे विराजित शान्तमूर्ति श्रीमान्
પરમપૂજ્ય પ્રાતઃ સ્મરણીય સદ્ગુરૂશ્રી
સુખસાગરજી મહારાજનું જીવનચરિત.

सद्गुरु स्तुतिः

अवद्यमुक्ते पथि यः प्रवर्त्तते,
प्रवर्त्तयत्यन्यजनं च निःस्पृहः ।
स एव सेव्यः स्वहितैषिणा गुरुः,
स्वयं तरंस्तारयितुं क्षमः परम् ॥ १ ॥

विदलयति कुबोधं बोधयत्याऽऽगमार्थम्,
सुगतिकुगतिमार्गौ पुण्यपापे व्यनक्ति ।
अवगमयति कृत्याकृत्यभेदं गुरुर्यो,
भवजलनिधिपोतस्तं विना नास्ति कश्चित् ॥ २ ॥

पितामाताभ्राताप्रियसहचरी सूनुनिवहः,
सुहृत्स्वामीमाद्यत्करिभटरथाश्वः परिकरः ।
निमज्जन्तं जन्तुं नरककुहरे रक्षितुमलं,
गुरोर्धर्माधर्मप्रकटनपरात् कोऽपि न परः ॥ ३ ॥

क्षमा धरित्रीवद् यस्मिन्, भानुवद् विश्वद्योतकः ।
अब्धिवत् पूर्णगम्भीर!, जय श्रीसुखसागर! ॥ ४ ॥

मेघवृक्षनदीवद् यः, हितैषी विश्वपावकः ।
चन्द्रवच्छीतलः श्रीमान्, सद्गुरुः सुखसागरः ॥५॥
ज्ञानी ध्यानपरो मौनी, प्राणिनां वत्सलो महान् ।
तं नौमि स्वार्पणं कृत्वा, सद्गुरुं सुखसागरम् ॥६॥

"ગુરૂશ્રી સુખસાગરજી"

જીવનનાં લ્હાણુ સમર્પ્યાં બેશ.

ટાળ્યા મનના ક્લેશ, ગુરૂજી લ્હાણુ સમર્પ્યાં બેશ.
કરી કૃપા શશિજ્યોતંનેરે, ઉતારી મુજ દીલ;
ભાનુ દિલ ઉતારીયોરે, આપ્યું ઉજ્જ્વલ શીલ.
ગુરૂજી લ્હાણુ સમર્પ્યાં બેશ. ૧

વિશ્વ કુટુંબ સમું કરીરે, આપ્યો પૂર્ણાનંદ;
ઝીલાવી સુખસાગરેરે, ભૂલાવ્યા સહુ ફંદ. ગુરૂજી. ૨

વ્યષ્ટિમાંહિ સમષ્ટિનોરે, દેખાડ્યો દેદાર;
અનન્ત બ્રહ્મસ્વરૂપનીરે, ધેન સમર્પી સાર. ગુરૂજી. ૩

તવ યાદી સુરતાબળેરે, સદાય તું મુજ પાસ;
રહીને ઉચ્ચજીવન કરેરે, દિવ્ય સૃષ્ટિમાં વાસ. ગુરૂજી. ૪

પરમ પુનીત પ્રભુપાદમાંરે, આળોટું નિશદિન;
બુદ્ધિસાગરસદ્ગુરૂરે, સેવું થઇ તલ્લીન. ગુરૂજી. ૫

જન્મ.

આ પ્રખ્યાત મહાત્માનો જન્મ ગુર્જર દેશમાં લલામભૂત પવિત્ર જૈનપુરીરૂપ શ્રી પાટણ શહેરમાં વીશાપોરવાડ જૈનશ્રાવક સદ્‌ગુણી આલમચંદ પિતાની પત્ની સતી શ્રાવિકા જડાવબાઇની કુખે સંવત્ ૧૯૦૭ ના શ્રાવણ સુદિ ચૌદશે થયો હતો. તેમના જન્મથી ઘરમાં તથા કુટુંબમાં આનન્દનો પાર રહ્યો નહોતો. ઉચ્ચગ્રહોના યોગમાં તેમનો જન્મ થયો હતો તેથી જ્યોતિષીઓ એમ કહેતા હતા કે આ બાળક ભવિષ્યમાં શુભ કાર્યો કરી વિશ્વમાં સ્વનામને અમર કરશે.

સાંસારિક નામ સ્થાપન.

કેટલાક દિવસ થયા બાદ તેમનું નામ **સાંકળચંદ** પાડવામાં આવ્યું. સાંકળચંદ દ્વિતીયાના ચંદ્રની પેઠે માતાપિતા વગેરેના લાડથી ઉછરવા લાગ્યા. તેમની દિવ્યસંસારી પ્રીતિથી માતપિતાને અત્યંત પ્રિય થવા લાગ્યા. માતાપિતાદિ કુટુંબના ઉચ્ચ ગુણ સંસ્કારોના વાતાવરણની તેમના ઉપર અસર થવા લાગી. પૂર્વભવના સંસ્કારી આત્મા અને આ ભવમાં શુભ સંયોગોના વાતાવરણની અસર એ બેથી બાલ્યાવસ્થામાંજ તેમને ઉચ્ચગુણોના સંસ્કારોનું સાર પોષણ મળવા લાગ્યું. "પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં."

બાલ્યાવસ્થા. આ કહેવત અક્ષરશઃ સત્ય છે. પૂર્વ ભવના ઉચ્ચ સંસ્કારોની ચેષ્ટાઓ તેમની બાલ્યાવસ્થામાં જણાવા લાગી. માત-પિતાની સાથે દરરોજ દેવદર્શન જવાનો અત્યંત પ્રેમ ખીલવા લાગ્યો. ગુરૂદર્શન દરરોજ કરવામાં તેમની સ્વાભાવિક પ્રીતિથી પ્રવૃત્તિ વધવા લાગી. બાલ્યાવસ્થામાંજ માતપિતાના અને કુટુંબીજનોના શુભ વિચારો અને આચારોને તેઓ ગ્રહણ કરવા લાગ્યા. બાળકોની સાથે રમતગમત કરતાં પણ તેઓ-શ્રીના ઉચ્ચ વિચારોની ચેષ્ટા સહેજે પ્રેક્ષકોને જણાવા લાગી. માતપિતાને પજવવાની ટેવ તો તેમનામાં જણાતીજ નહોતી. માતા અને પિતા તેમને જે જે શુભ શિખામણો આપતા તેના પર તેમને બહુ પ્રેમ વધવા લાગ્યો. ધર્મી માતપિતાના ઉચ્ચ શિક્ષણથી તેમની બાલ્યાવસ્થામાં ધર્મનો સુદૃઢ પાયો રચાયો કે જેથી ઉત્તરાવસ્થામાં તેની સુદૃઢતા—સુરમ્યતા સ્પષ્ટ દેખાઇ.

શિક્ષણ. શિક્ષણ યાને કેળવણી માટે માતપિતાએ વિચાર કરીને તેમને ગ્રામ્ય (ગામઠી) શાળામાં અભ્યાસ કરવા મોકલ્યા. સાંકળચંદની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ અને સારગ્રાહી બુદ્ધિ હતી. શિક્ષકનો વિનય કરીને વિદ્યા ગ્રહણ કરવાના વિચારો

તેમને માતાપિતાદિ તરફથી મળ્યા હતા તેથી તેમણે શિક્ષકનો વિનય સારી રીતે સાચવ્યો. વિનયપૂર્વક ગ્રહણ કરેલી વિદ્યા સદા સ્થિર અને શુભફળ સમર્પે છે. વિનય વિના ગ્રહેલી વિદ્યા આસુરીસંપત્‌ની વૃદ્ધિ કરે છે. સર્વ ગુણોનું મૂળ વિનય સેવા છે. વિનય સેવાના બળે તેમણે સ્વક્ષયોપશમના અનુસારે શિક્ષકનું મન રીઝવીને વિદ્યા સંપાદન કરી ગામઠીશાળાનો અભ્યાસ તેમણે કેટલાક વર્ષ પર્યન્ત કર્યો. શિક્ષકની આપેલી ઘણી શિક્ષાઓને તેમણે સ્વહૃદયમાં પરિણમાવી. પાઠ ગોખી જવા અને ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવું એટલા માત્રથી શિક્ષણની સમાપ્તિ થતી નથી. પૂર્વે ગ્રામ્યશાળાના શિક્ષકોનું સ્વતંત્ર શિક્ષણ ગ્રાહ્ય હતું. **જ્યાં સુધી બાળકો વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક શક્તિઓને પ્રાપ્ત કરી દેશ-સમાજ-કુટુંબ અને સ્વની ઉન્નતિ કરવા સમર્થ થાય નહિ ત્યાં સુધી પરિપૂર્ણ કેળવણી ગણી શકાય નહિ.** સાંકળચંદને ગ્રામ્યશાળામાં-(પ્રાચીન પદ્ધતિની વ્યાવહારિક શાળામાં) જે શિક્ષણ મળ્યું હતું તે તે કાળની સ્થિત્યનુસારે ઉચ્ચ હતું. ગુણી શિક્ષકો અને હૃદયગ્રાહી શિક્ષકોદ્વારા મળનારી કેળવણીથી સદ્‌વર્તનના ઉચ્ચ સંસ્કારોની અસર હૃદય પર થાય છે. અભ્યાસની સાથે સાંકળચંદે હૃદયગ્રાહી સદ્‌વર્તનનું શિક્ષણ મેળવ્યું કે જે શિક્ષણથી તેમની ભવિષ્યની જીંદગીની ખરેખરી ઉન્નતિ થઇ.

યુવાવસ્થા અને વ્યાપાર પ્રવૃત્તિ.

તેઓએ વિદ્યાર્થી અવસ્થા પૂર્ણ કરી એટલે માત-પિતાએ તેમને આજીવિકાવૃત્તિની પ્રવૃત્તિમાં યોજ્યા. તેમના પિતા જે વ્યાપાર કરતા હતા તેમાં તેમને કુશળતા પ્રાપ્ત થઇ. યુવાવસ્થામાં મનને વશ રાખવું એ રાધાવેધ કરતાં અત્યંત દુષ્કર કાર્ય છે. બાલ્યાવસ્થાથી સાંકળચંદને સદ્ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજનો સમાગમ હતો. તેઓ વ્યાપારમાંથી નિવૃત્ત થતાં ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ પાસે વંદનાર્થે જતા અને સામાયકસહ ધાર્મિકાભ્યાસમાં પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. માર્ગાનુસારીના ગુણોની ગળથુથીનું શિક્ષણ તો તેમને ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજીના ઉપદેશથી બાલ્યાવસ્થાથી મળ્યું હતું તેથી તેમનામાં માર્ગાનુસારી ગુણોનો યુવાવસ્થામાં પ્રકાશ થવા લાગ્યો. માર્ગાનુસારીના ગુણોની પ્રાપ્તિવડે ધર્મનો પાયો રચાય છે. જેનામાં માર્ગાનુસારિ ગુણો આવ્યા હોય છે તે સમ્યકત્વાદિ ગુણોની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. **न्यायसम्पन्न विभवः** ન્યાય વડે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવી એ માર્ગાનુસારિગુણોમાં પ્રથમ ગુણ છે એ ગુણને તેમને પ્રાણ સમાન ગણ્યો. **વ્યાપારાદિ** પ્રવૃત્તિની સાથે ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં તેઓ નિયમસર વર્તવા લાગ્યા. દરરોજ દશબાર જિનમંદિરોમાં અવશ્ય તેઓ દર્શનાર્થે જતા હતા. સવારમાં દરરોજ ગુરૂદર્શન

કરતા હતા. ગુરૂનું વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવા અત્યંત પ્રેમથી જતા હતા. સંધ્યાનું પ્રાયઃ ષડાવશ્યક કર્મ કરવામાં સતત પ્રવૃત્તિ સેવતા હતા. નવરાશના સમયમાં ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજ પાસે બપોરે જતા હતા અને આત્માનું કલ્યાણ થાય એવી પ્રવૃત્તિ સેવતા હતા. ગુરૂનાં પાસાં સેવવાથી તેમના હૃદયમાં વૈરાગ્યના સંસ્કારો દૃઢ થયા. સંસારમાં વ્યાપારાદિ પ્રવૃત્તિ કરતાં છતાં પણ તેમનું ચિત્ત તો અન્તરૂથી ન્યારૂં રહેતું હતું. **संसारंमि असारे, नत्थि सुहं वाहिवेयणा पउरे, जाणंतो इह जीवो-नकुणइ जिणदेसियं धम्मं ॥** ઇત્યાદિ વૈરાગ્ય શતકની ગાથાઓનું સ્મરણ કરીને તેઓ વાસ્તવિકવૈરાગ્યરંગે રંગિત થયા. માતપિતાના આગ્રહથી તેઓ પરદેશમાં વ્યાપાર કરવા માટે ગયા. તેઓએ ભરૂચ ગમન કર્યું અને ત્યાં કેટલોક સમય રહ્યા તે સમયમાં તેમને શેઠ અનુપચંદ મલુકચંદના સહવાસથી ઘણો આનન્દ થયો. ભરૂચમાં શ્રી રત્નસાગરજી મહારાજ કે જે ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજી મહારાજના વિદ્વાન્ શિષ્ય હતા, તેમનો પરિચય થયો. શ્રી રત્નસાગરજીના ઉપદેશથી તેમના વૈરાગ્યમાં વૃદ્ધિ થઇ અને ધાર્મિક શિક્ષણમાં વૃદ્ધિ થઇ. શેઠ અનુપચંદ મલુક વગેરેએ શ્રીયુત સાંકળચંદના ગુણોની અનુ-

પરદેશગમન.

મોદના કરવા લાગ્યા. સાંકળચંદજી સાધુઓની સેવા અત્યંત પ્રવૃત્તિથી કરવા લાગ્યા. ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજીની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રાવકનાં વ્રતો પાળવા લાગ્યા. સાંસારિક વ્યાપાર કરતાં ધાર્મિકવ્યાપારપ્રવૃત્તિમાં તેમને રસ પડવા લાગ્યો. તેમનું જીવન ત્યાગીઓના જેવું થવા લાગ્યું અને સાંસારિકવ્યાપારપ્રવૃત્તિ લુખ્ખા પરિણામથી થવા લાગી. તેમનું ચિત્ત તો ધર્મમાંજ મગ્ન રહેતું હતું. છતાં વ્યવહાર ફરજે—સાંસારિક વ્યાપારજીવ-નપ્રવૃત્તિને નિરાસક્તપણે સેવવા લાગ્યા.

શ્રી સાંકળચંદજી ભરૂચથી વ્યાપારનો અનુભવ મેળવવા નિમિત્તે સુરત એક શેઠને ત્યાં રહ્યા અને ત્યાં વિરાજમાન મુનિરાજશ્રી રત્નસાગરજીની અમૃતદેશનાનું પાન કરવા લાગ્યા અને આત્માનું વાસ્તવિક સુખ મેળવવાના વિચારો કરવા લાગ્યા. સુરતમાં તેમને અનેક મુનિયોનો પરિચય થયો. અનેક પ્રકારનો ધાર્મિક અનુભવ તેઓ મેળવવા લાગ્યા. કેટલાક વર્ષ સુરતમાં રહીને પશ્ચાત્ તેઓ સ્વજન્મભૂમિ પાટણ શહેરમાં આવ્યા. પાટણમાં આવ્યા બાદ અનેક જાતની ગૃહકર્તવ્ય કર-ણીનો અનુભવ કરવા લાગ્યા તેથી તેમને સંસારની અસાર-તાનો પૂર્ણ અનુભવ થયો અને તેની સાથે સત્ય વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો. અધ્યાત્મસારમાં મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય, દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય એ ત્રણ પ્રકારના વૈરાગ્યોનાં

વૈરાગ્ય. લક્ષણો કથ્યાં છે. દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય, મોહગર્ભિત વૈરાગ્ય અને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્યનું સ્વરૂપ તેઓએ ગુરૂશ્રી રવિસાગરજી મહારાજ દ્વારા સારી રીતે જાણ્યું–અનુભવ્યું. ગુરૂનાં પાસાં સેવીને તેમણે જીવવિચાર, નવતત્ત્વ, તત્ત્વોના બોલ વગેરેનું સૂક્ષ્મ સ્વરૂપ એવી રીતે ધાર્યું કે જે હૃદયમાં પરિણમીને ઉત્તમ વૈરાગ્યને ઉત્પન્ન કરવામાં સમર્થ થયું. ગુરૂજી પાસે તેઓ દીક્ષાની પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. સ્ત્રીની સાથે લગ્ન કરી સંસાર માંડવાની ઇચ્છાનો તેમણે કેટલાંક વર્ષ પૂર્વે ત્યાગ કર્યો હતો તેથી હવે તેમને સાંસારિક પદાર્થોમાં શુભાશુભપરિણામ ટળવા લાગ્યો. ગુરૂએ તેમને ચારિત્રપાલન દુષ્કર છે ઇત્યાદિ બોધ આપ્યો. જેના મનમાં આત્મિક સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો ભાવ-ઉત્પન્ન થયો હોય છે તે કોટિ ગમે દુઃખોને સહન કરી ચારિત્ર પાળવા સમર્થ બને છે. જન્મ જરા મૃત્યુથી ભયંકર એવા આ સંસારમાં કોઈ પણ જાતનું સુખ નથી. બાહ્ય પદાર્થોને અનંતિવાર પૂર્વે ભોગવ્યા અને વતમાનમાં ભોગવતાં સત્યસુખની પ્રતીતિ થતી નથી. મનુષ્ય

ચારિત્રની રૂચિ. જીંદગીનો મુખ્યોદ્દેશ સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરવું તેજ છે. સંસારમાં કોઈ પણ જીવ કોઈ જાતની પ્રવૃત્તિ કરે છે તેમાં તેનો આશય ખરેખર

સુખ પ્રાપ્ત કરવાનો હોય છે. ક્ષણિક સાંસારિક સુખની પાછળ દુઃખ રહ્યું છે. ભોગોથી રોગનો ભય પાછળ રહે છે. સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોનો મુખ્યોદ્દેશ સુખ પ્રાપ્ત કરાવવાનો છે. બાહ્ય પદાર્થોના ભોગથી ખરેખરૂં સુખ નથી એવો જ્યારે જીવને અનુભવ થાય છે ત્યારે તે સત્ય સુખ શોધવા પ્રયત્ન કરે છે. રાગાદિ કષાયોથી સત્યસુખ પ્રાપ્ત થઈ શકતું નથી એવો જ્યારે સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થતાં અનુભવ આવે છે ત્યારે આત્મા જે ઉપાયોએ રાગાદિ ક્ષીણ થાય એવા ઉપાયો આચરવા પ્રયત્ન કરે છે. રાગદ્વેષનો ક્ષય કરીને આત્માનું સત્ય સુખ પ્રકટાવવા માટે ચારિત્ર સમાન અન્ય કોઇ મહાન્ ઉપાય નથી. શ્રી વીરપ્રભુએ ચારિત્ર અંગીકાર કરી આત્માનું સત્યસુખ પ્રગટાવ્યું હતું. સાંકળચંદને આત્માનું સત્યસુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે ચારિત્રની રૂચિ ઉત્પન્ન થઈ. જેના મનમાં ચારિત્ર ગ્રહવાની ઇચ્છા થાય છે તે આત્માને ધન્ય છે. સાંકળચંદની પ્રતિદિન ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા અત્યંત દ્રઢ થવા લાગી. ચારિત્ર લેવા માટે તેમણે અનેક અભિગ્રહો ધારણ કર્યા. પોતાના કુટુંબીઓને ચારિત્ર લેવાની ઇચ્છા જાહેર કરી. ચારિત્ર પોતાનાથી બરાબર પળશે કે કેમ? તેની તુલના તેમણે સ્વશક્તિથી કરી. આત્મોદ્ધાર કર્યા વિના કદાપિ સર્વ દુઃખોનો અંત આવવાનો નથી એમ તેમણે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. તેમના સગાંઓએ તેમને સંસારમાં રાખવા

અનેક ઇષ્ટ લાલચોથી લલચાવ્યા પણ તેઓ કોઇ લાલચથી ડગ્યા નહિ. તેમનો વૈરાગ્ય પ્રવાહ પૂરજોશથી દરરોજ વધતો હતો. તેમણે અન્તે સ્વકુટુંબની દીક્ષા ગ્રહણ કરવા અનુમતિ મેળવી અને ગુરૂશ્રી રવિસાગરજી મહારાજને દીક્ષા માટે અત્યંત પ્રાર્થના કરી. ગુરૂએ સાંકળચંદને દીક્ષાર્થે યોગ્ય જાણી હા પાડી તેથી સાંકળચંદને અત્યંત આનન્દ થયો. દીક્ષા આપવાનું મહેસાણામાં સંવત્ ૧૯૪૩ ના વૈશાખ સુદિ છઠનું ઠર્યું. આ પ્રસંગે સુરતના શ્રાવક ફુલચંદભાઇ કે જેમણે શ્રી રત્નસાગરજીનાં પાસાં સેવી વૈરાગ્ય પ્રાપ્ત કર્યો હતો તેમણે પણ ગુરૂશ્રી પાસે આવી દીક્ષા લેવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. ગુરૂશ્રીએ તેમની વિજ્ઞપ્તિનો સ્વીકાર કર્યો. મહેસાણાના શ્રાવકોએ અષ્ટાહ્નિકા મહોત્સવ પ્રારંભ્યો. બન્નેનાં વાયણાં શરૂ થયાં. સંઘમાં બન્ને પુરૂષની દીક્ષાથી આનન્દ વ્યાપી રહ્યો. દરરોજ ગુરૂશ્રીના વ્યાખ્યાનથી લોકોમાં ધર્મની રૂચિ વધવા લાગી. ગુરૂ શ્રી રવિસાગરજીએ સંવત્ ૧૯૪૩ ના વૈશાખ સુદિ ૬ ના રોજ બન્નેને સુમુહૂર્તયોગે દીક્ષા આપી. ફુલચંદભાઇનું નામ **ભાવસાગરજી** રાખવામાં આવ્યું, અને સાંકળચંદનું નામ **સુખસાગરજી** પાડવામાં આવ્યું. સં. ૧૯૪૩ ની સાલનું ચોમાસું મહેસાણામાં કર્યું. ગુરૂની સાથે **સુખસાગરજી** તથા **ભાવસાગરજીએ**

દીક્ષા.

સં. ૧૯૪૪ સાલનું ચોમાસું માણસામાં કર્યું. સંવત્ ૧૯૪૫ ની સાલનું ચોમાસું શ્રી વિજાપુરમાં કર્યું. શ્રી રવિસાગરજી મહારાજની કૃપાથી વડસમાના શ્રાવક ગગલભાઈએ બે માસના ઉપવાસનું તપ કર્યું તેથી વિજાપુરની આજુબાજુના ગામોના સંઘો વાજતે ગાજતે દર્શન કરવા આવ્યા તેથી વિજાપુરમાં ચોથા આરાના જેવી શોભા થવા લાગી. વિજાપુરમાં અનેક જાતની તપશ્ચર્યાઓ થઈ. સંવત્ ૧૯૪૬ ની સાલનું ચોમાસું ગુરૂની સાથે મહેસાણામાં કર્યું. સં. ૧૯૪૭ ની સાલનું ચોમાસું, પાટણમાં શેઠ નગીનદાસ ઝવેર, ખૂબચંદ વગેરે શ્રાવકોના આગ્રહથી કર્યું. પાટણના ચોમાસામાં અનેક જીવોને પ્રતિબોધ દેઈ લાભ આપ્યો. પાટણના શ્રાવકોએ ગુરૂ મહારાજની અત્યંત પ્રેમભાવે ભક્તિ કરી સ્વજન્મ સફળ કર્યો.

ગુરૂની સાથે વિહાર ચોમાસાં.

સંવત્ ૧૯૪૮ ની સાલથી સંવત્ ૧૯૫૪ સુધી વૃદ્ધપણામાં જંઘાબળ ક્ષીણ થવાથી શ્રી રવિસાગરજી ગુરૂએ મહેસાણામાં ચોમાસાં કર્યાં. દોશી નાગરભાઈ, ઘહેલાભાઈ, કરમચંદ અને નગરશેઠ વસતાચંદ વગેરે મહેસાણાના આગેવાન ગૃહસ્થ શ્રાવકોએ ગુરૂવર્ય્ય શ્રી રવિસાગરજી મહારાજની સેવા ભક્તિમાં બાકી રાખી નહિ. ગુરૂશ્રી સુખસાગરજીએ સ્વગુરૂ રવિસાગરજી

મહારાજની વિનયભક્તિસેવામાં મન, વચન, કાયાની શુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરી. ગુરૂની સેવા કરનાર મુનિ આહારી છતાં દરરોજ ઉપવાસનું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે. વૈયાવચ્ચગુણ અપ્રતિપાતી છે. આ દૃષ્ટાંતના આદર્શ મુનિ શિષ્ય શ્રી સુખસાગરજી થયા. ગુરૂસેવામાં મુક્તિના મેવા છે એમ તેમણે અનુભવ કરી નિષ્કામ ભાવથી ગુરૂની સેવા કરવા માંડી.

ગુરૂસેવા.

વૃદ્ધાવસ્થામાં માંદગીના સબબે ગુરૂ માટે લાવેલો આહાર કે જે આહાર શેષ રહેલો તે સ્વયં આહરી જતા. ગુરૂજી જે પાત્રમાં લઘુશંકા કરે તે પાત્ર પોતે ઝોળીમાં ઘાલીને બહિર્ પરઠવવાની વ્યવસ્થા કરતા. ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે તે જે જે કથતા તે પ્રમાણે શ્રી સુખસાગરજી વર્તતા હતા. નિષ્કામભાવથી ગુરૂસેવા કરતાં અને તેમની આશીઃ મેળવતાંજ સત્યજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ અને ચારિત્ર વધે છે એવું તેઓ સારી રીતે જાણતા હતા. ગુરૂની વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમની સેવા કરી તેમનો અનુભવી ઉપદેશ દરરોજ શ્રી સુખસાગરજી શ્રવણ કરી હૃદયમાં ધારતા હતા તેથી તે ઉપદેશ ખરેખર તેમના હૃદયમાં ઉંડો પરિણમી જતો હતો. ગુરૂસેવા કરતાં આત્માની સત્ય પ્રગતિ થાય છે એમ અનેક શાસ્ત્રોમાં કથવામાં આવ્યું છે તે અક્ષરેઅક્ષર સત્ય છે. શ્રી મયાસાગરજીનો અનુભવ શ્રી નેમિસાગરજીએ લીધો હતો અને શ્રી

નેમિસાગરજીનું અનુભવ જ્ઞાન, શ્રી રવિસાગરજીએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. સેવાના બળે સર્વ શાસ્ત્રો અને આચારોના સારરૂપ જે અનુભવજ્ઞાન શ્રી રવિસાગરજી ગુરૂએ પ્રાપ્ત કર્યું હતું તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનું સૌભાગ્ય ખરેખર ગુરૂશ્રી સુખસાગરજીને પ્રાપ્ત થયું. **महतां सेवा सदैव सफला** મહન્તોની સેવા સદા સફળ હોય છે. ગુરૂની સેવાથી જે પ્રાપ્ત થાય છે તે અન્ય કશાથી પ્રાપ્ત થતું નથી. ગુરૂશ્રી રવિસાગરજીએ પ્રેમથી આકર્ષાઈ શ્રીસુખસાગરજીને અનેક પ્રકારના અનુભવો આપ્યા તેથી તેમનું હૃદય દિવ્ય

અનુભવ.

બન્યું. દિવ્યહૃદય જ્યાંસુધી થાય નહિ ત્યાંસુધી અનુભવ પ્રાપ્ત થયો એમ કથી શકાય નહિ. હૃદયમાં અનુભવ થવાથી આન્તરચારિત્રની દૃઢ ભૂમિ થાય છે. **ગુરૂઓ પાસેથી જે જે બાબતોના અનુભવો મળે છે તે જીવ**

શાસ્ત્રો છે. ઉચ્ચ સદ્વર્તન માટે અનુભવની ખાસ ... શુદ્ધ
શ્રી રવિસાગરજી ગુરૂની સત્તોત્તર **...ણાણદં**
સુડતાલીશ વર્ષનો દીક્ષાપર્યાય **...હિરા भावा सव्वेसंजोग**
અનેક વૃદ્ધ સાધુઓ, શ્રી આત્મા શાશ્વત છે. જ્ઞાનદર્શન
અનેક ધર્મચર્ચાઓ અને થી ભિન્ન શરીરાદિ બાહ્ય ભાવો છે
અનુભવ્યું હતું. દ્રવ્ય થએલા છે. તેમાં હું નથી અને તે
અનુભવ્યું હતું. તેથી જ્ઞાનજ્યોતિ અનન્ત છે. પરમાત્માની

સાથે આત્માની એકતા તેમણે ધ્યાનમાં કરી દીધી તેથા તેઓ અત્યંત ધ્યાનમાં સ્થિર જણાયા. કેટલીક મિનિટો પશ્ચાત્ તો તેમણે આંખો મીચી દીધી અને ધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા. લેખકે તથા અન્યોએ ગુરૂશ્રી નજીક બેસી નમસ્કાર મંત્રના ઘોષનો પ્રારંભ કર્યો. એક તરફ તેઓશ્રી આત્મધ્યાનમાં મશગુલ થયા અને બીજી તરફ આયુષ્ય કર્મની પૂર્ણતા થવાના પ્રસંગથી શરીર ઠંડુ પડવા લાગ્યું. ગુરૂશ્રી આત્મધ્યાનના ઉપયોગમાં રહ્યા અને તત્સમયે આયુષ્યકર્મની પૂર્ણતાએ શરીરમાંથી આત્મા છૂટયો. ગુરૂશ્રીએ અન્ય શુભગતિમાં ભવિષ્યની પરિપૂર્ણ ઉન્નતિ કરવા પ્રયાણ કર્યું. ગુરૂશ્રી અન્ય શુભગતિમાં પહોંચ્યા. ભક્તજૈનો ગુરૂશ્રીના પવિત્ર શરીરનો અગ્નિસંસ્કાર કરવાની સામગ્રી સજવા લાગ્યા.

ગુરૂએ દેહોત્સર્ગ કર્યો. તેના સમાચાર અને દેહની અગ્નિ સંસ્કાર ક્રિયા.

મેહસાણાના સંઘે શહેરો શહેર અને ગામોગામ કે જ્યાં ગુરૂ મહાત્માના રાગી શ્રાવકો વગેરે રહેતા ત્યાં તાર કરાવ્યા. અમદાવાદથી શેઠ વીરચંદભાઇ દીપચંદ કે જે મહારાજના પૂર્ણરાગી શ્રાવક હતા તે. ઝવેરી મોહનલાલ મગનલાલ વગેરેની સાથે આવી પહોંચ્યા. માણસા, પાટણ, ચાણસમા, પાલનપુર, પેથાપુર, અમ-

દાવાદ વગેરે તથા આજુબાજુના ગામડાઓમાંથી ઘણા જૈનો છેલ્લી વખતનાં ગુરૂશ્રીનાં પવિત્ર શરીરનું દર્શન કરવા આવ્યા. મેહસાણામાં સાત આઠ હજાર શ્રાવકો ભેગા થયા. ગુરૂશ્રીનાં શરીરને એક વાગ્યાના આશરે પાલખીમાં પધરાવવામાં આવ્યું. ત્યાં મળેલા સર્વ જૈનોની આંખોમાંથી અશ્રુની ધારાઓ વહેતી હતી. શેઠ વીરચંદ દીપચંદે પહેલીવાર પાલખી ઉપાડી ત્યાર-બાદ અન્ય અગ્રગણ્ય જૈનોએ પાલખી ઉપાડી. અન્ય દર્શનીઓ કે જે ગુરૂશ્રીના ગુણાનુરાગી હતા તેઓ સર્વે તેમના શરી-રનું દર્શન કરવા આવ્યા. ચૌટામાંથી દક્ષિણ દિશાએ પાલ-ખીને લઈ જવા માંડી. હજારો જૈનો જયજય નંદા અને ભદ્રા શબ્દથી મહાઘોષ કરવા લાગ્યા. દક્ષિણ દિશાએ લાટીમાં નિર્ણય કરેલાં સ્થાનમાં શરીરનો અગ્નિસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને ત્યાંની જગ્યા સંઘે વેચાણ લીધી. ત્યાં મોટી દેરી બંધાવી. સં. ૧૯૫૬ ના માગશર સુદિ છઠના રોજ ગુરૂશ્રી રવિસાગરજી મહારાજની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવી તત્સમયે ત્યાં સાત આઠ હજાર જૈનો ભેગા થયા હતા.

ગુરૂ વિયોગ.

શ્રી સુખસાગર ગુરૂજીને ગુરૂનો વિયોગ અત્યંત શાલવા લાગ્યો. ગુરૂ વિના શિષ્યના હૃદયમાં જેવી દશા ઉત્પન્ન થાય છે તેવી તેમના હૃદયમાં થઈ. ગુરૂના શરીરના

અભાવે તેઓ ગુરૂની આજ્ઞાઓને સ્મરણ કરવા લાગ્યા અને અત્યંત વૈરાગ્ય ભાવે ચારિત્રની આરાધના કરવા લાગ્યા. જ્ઞાનીને ગુરૂવિયોગ પણ વૈરાગ્યાદિ હેતુ રૂપે પરિણમે છે. ગુરૂના ઉપદેશ પ્રમાણે તેઓ દરરોજ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરવા લાગ્યા. ગુરૂભક્તિયોગે તેઓએ ગુરૂની દેરી બંધાવવા સંબંધી ઘટતો ઉપદેશ આપ્યો. સંવત્ ૧૯૫૪ની સાલનું ચોમાસું મહેસાણામાં કર્યું અને આત્મહિત પ્રવૃત્તિમાં વિશેષતઃ ઉદ્યુક્ત થયા.

વિહાર.

ચોમાસું પૂર્ણ થતાં તેઓશ્રીએ પેથાપુરના શેઠ રવચંદ ગાંધીએ કાઢેલા સિદ્ધાચલ યાત્રાના સંઘની સાથે વિહાર કરી સિદ્ધાચલ-ગિરનાર વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી. કાઠીઆવાડમાં વિહાર કરી સમાગમમાં આવનાર અનેક મનુષ્યોને ધર્મોપદેશ આપી ધર્મ માર્ગમાં દૃઢ કર્યા. લીંમડી, વીરમગામ, રામપુરા, ભોયણી અને જોટાણા થઈ તેઓશ્રી પાલણપુર પધાર્યા. પાલણપુરના શ્રાવકોએ ગુરૂ સેવાકારક શ્રી સુખસાગરજી મહારાજના પર અત્યંત પ્રેમ ધારણ કર્યો. સાગરસંઘાડાના શ્રાવકોએ ગુરૂશ્રી સુખસાગરજી મહારાજને ચોમાસું કરવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. સં. ૧૯૫૫ ના વૈશાખ માસમાં મુનિરાજશ્રી ભાવસાગરજી મહારાજે જોટાણા પાસેના 'તેલાવી ગામમાં દેહોત્સર્ગ કર્યો તેથી તેમના શિષ્ય ન્યાયસાગરજીને પાલણપુરના શ્રાવકોએ શ્રીભાવસાગર-

જીની આજ્ઞા પ્રમાણે શ્રી સુખસાગરજી પાસે તેડી લાવ્યા. શ્રીમાન્ ભાવસાગરજી મહારાજે દેહોત્સર્ગ સમયે શ્રી સુખસાગરજી મહારાજની આજ્ઞામાં રહેવા માટે ન્યાયસાગરને ભલામણ કરી હતી. ગુરૂ શ્રી સુખસાગરજીએ પાલનપુરમાં ચોમાસું કર્યું. પાલનપુરના જૈનોએ ગુરૂ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજની શિક્ષાઓ શ્રવણ કરી તે પ્રમાણે વર્તવા લાગ્યા. ગુરૂમહારાજની ધર્મક્રિયામાં પ્રવૃત્તિ દેખીને શ્રાવકોને અત્યંત રાગ વધવા લાગ્યો. દરરોજ ધર્મક્રિયાઓમાં શ્રાવકો જોડાવા લાગ્યા. ગુરૂશ્રીના સરલ પરિણામથી લોકોની ઉપર ધર્મની અસર થવા લાગી. **"ગુરુવસ્તુ મૌનવ્યાખ્યાનાઃ શિષ્યા સ્તુછિન્નસંશયાઃ"** જેવી ભક્તોની દશા થઈ. ગુરૂકૃપા અને આશીર્વાદ પામેલા ગુરૂના શિષ્યોની જ્યાં ત્યાં પ્રતિષ્ઠાકીર્તિમાં વૃદ્ધિ થયા કરે છે.

પાલણપુરમાં ચોમાસું સં. ૧૯૫૬.

ચોમાસું પૂર્ણ થવાથી ગુરૂ શ્રી સુખસાગરજી વિહારની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા. પરંતુ પાલનપુરના ભક્ત જૈનોએ ગુરૂશ્રીને મૌન એકાદશીપર્યંત સ્થિરતા કરવા માટે કહ્યું. માગશર માસમાં મેસાણાથી માસ્તર બહેચરભાઇ શિવદાસ પાલનપુરમાં ગુરૂશ્રી સુખસાગરજીને વંદન

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીની દીક્ષા.

કરવા આવ્યા. શ્રી હીરવિજયસૂરિ મહારાજના ઉપાશ્રયમાં ધ્યાન કરતાં તેમને દીક્ષા લેવાનો પરિણામ પૂર્ણ વૃદ્ધિ પામ્યો અને તેથી તેમણે ગુરૂશ્રીને તેજ દિવસે એટલે માગસર સુદિ પાંચમની રાત્રે દીક્ષા લેવાની વિજ્ઞપ્તિ કરી. માગશર સુદિ પાંચમના બપોરે જૈનશાળાની પરીક્ષા લીધા બાદ રાત્રે દીક્ષા લેવાનો નિશ્ચય સંઘે સાંભળ્યો તેથી સંઘને હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. દીક્ષાનું મુહૂર્ત સં. ૧૯૫૭ મૃગશીર્ષ ૬ નું આવ્યું. હાથી, પાલખી, સાબેલ, સહિત ગામ બહાર દીક્ષા લેવાનો વરઘોડો નીકળ્યો અને તેમણે ચઢતે ભાવે ગુરૂશ્રીના હસ્તે દીક્ષા લીધી. તેમનું નામ બુદ્ધિસાગરજી પાડવામાં આવ્યું.

ચોમાસાં.

પાલનપુરથી વિહાર કરી ગુરૂજી માઘ માસમાં પાટણ આવ્યા. ત્યાં સુપાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં શ્રાવક નગીનદાસ ઝવેરચંદે શ્રી રવિસાગરની પાદુકાની પ્રતિષ્ઠા પર વાસક્ષેપ કરાવ્યો. પાટણથી ગુરૂજી વિહાર કરી ચાણસમા, મુંઢેરા, આજોલ, રાંતેજ, ભોંયણી થઇ અમદાવાદમાં મહોત્સવપૂર્વક પ્રવેશ કરી ખેડા, માતર, વસો, કાવીઠા, બોરસદ, મુજપર, મીયાગામ, ભરૂચ,

સુરત ચોમાસું સં. ૧૯૫૭

અંકલેશ્વર, કોસંબા અને સાયણ વગેરે ગામોમાં વિચરી સં. ૧૯૫૭ ના ચૈત્ર માસમાં સુરતમાં પધાર્યા. ન્યાયસાગરજી તથા શ્રીમદ્

બુદ્ધિસાગરજી સાથે ગુરૂજીએ ખેમચંદ મેળાપચંદની વાડીમાં ચોમાસું કર્યું. સાથે શાસ્ત્રી હોવાથી શ્રી બુદ્ધિસાગરજી વગેરેનો મુક્તાવલી આદિ ન્યાયકાવ્ય વગેરેનો અભ્યાસ સારી રીતે થયો. નેમુભાઇની વાડીમાં પન્યાસ સિદ્ધિવિજયજી તથા પન્યાસ ચતુરવિજયજી વગેરે સાધુઓ હતા. ગોપીપુરામાં ઝવેરી ધર્મચંદ ઉદયચંદના ઘર પાસે શ્રીયુત મુનિવર મોહનલાલજી સ્વશિષ્ય પરિવાર સાથે ચોમાસું રહ્યા હતા. સુરતમાં સં. ૧૯૫૭ ના ચોમાસામાં ઉત્સવોની ધામધૂમ ઘણી હતી. તે સાલમાં ચોમાસામાં પન્યાસ શ્રી સિદ્ધિવિજયજીની પન્યાસ પદવી પ્રસંગે સદુપદેશથી શ્રી રત્નસાગરજી જૈન બોર્ડીંગની સ્થાપના થઈ. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીની વડી દીક્ષા સુરતમાં થઈ. પંચાચાર પ્રપાલનાપૂર્વક ચોમાસું શાંતિથી પૂર્ણ થયું. કાર્તિક વદિમાં ગુરૂશ્રીએ વડોદરા તરફ વિહાર કર્યો. સં. ૧૯૫૮ નું ચોમાસું પાદરામાં થયું ત્યાં અનેક જૈનોને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિનો લાભ મળ્યો. સુશ્રાવક વકીલ મોહનલાલ હિમચંદ ભાઇએ મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજી પાસે આગમસાર, નયચક્ર, અને નવતત્ત્વ વગેરે દ્રવ્યાનુયોગના ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો.

૧૯૫૮ પાદરામાં ચોમાસું. મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજીએ વ્યાખ્યાનમાં ઉપદેશ રત્નાકર વગેરે ગ્રન્થોની વાચના કરી. વકીલ નંદલાલ લલ્લુભાઈ ચુનીલાલ વગેરે અનેક શ્રાવકોને ધર્મબોધની સારી અસર થઇ. અનેક

શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓએ ધર્મકરણીમાં ભાગ લીધો. ચોમાસામાં પ્લેગ ચાલવાથી આસો માસમાં વડોદરાના સંઘના આગ્રહથી ત્યાં વિહાર કર્યો. ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ ડભોઈ વગેરે સ્થળોની યાત્રા કરીને ગુરૂશ્રી ફાગણ માસમાં વસોમાં આવ્યા. વસોના ગુણી શ્રાવકોએ માસ કલ્પ કરવા વિનંતિ કરી. વસોમાં વડોદરાના એક ગુલાબચંદ નામના ગૃહસ્થને દીક્ષા આપી ગુરૂશ્રીએ ગુલાબસાગર નામના શિષ્ય કર્યા. વસોથી માતર વગેરે થઈ ગુરૂજી સાણંદમાં ચૈત્રમાસમાં સમહોત્સવે પધાર્યા. ત્યાંથી ગોધાવી, ભોંયણી અને ઝોટાણા થઈ ગુરૂજી મેહસાણામાં પધાર્યા અને મેહસાણાના સંઘના આગ્રહથી ન્યાયસાગરજી સાથે મેહસાણામાં ચોમાસું કર્યું અને માણસના સંઘની વિનંતિથી

૧૯૫૯ તથા ૧૯૬૦નું મેહસાણામાં ચોમાસું

ગુરૂશ્રીએ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીને માણસામાં ચોમાસું કરવાની આજ્ઞા આપી. મેહસાણામાં અને માણસામાં ધર્મની પ્રવૃત્તિથી ચોથા આરાના જેવી શોભા દેખાવા લાગી. મેહસાણામાં ગુરૂશ્રીએ દેરાસર વગેરેની સુવ્યવસ્થા સંબંધી સંઘને અનેક શુભ સૂચનાઓ કરી. ઘણા શ્રાવકોને સામાયક આદિ ધર્મ પ્રવૃત્તિમાં જોડયા. સુખશાન્તિથી ગુરૂએ મેહસાણામાં ચોમાસું પૂર્ણ કર્યું. ચોમાસું ઉતર્યા બાદ આજુબાજુના ગામોમાં વિહાર કર્યો અને ગામડાઓના શ્રાવ-

કોને ધર્મમાં પ્રવૃત્તિયુક્ત કર્યા. સંવત્ ૧૯૬૦ નું ચોમાસું સ્વશિષ્ય શ્રી બુદ્ધિસાગરજી સાથે મેહસાણામાં કર્યું તેથી મેહસાણાના સંઘને ગુરૂસેવા ભક્તિનો ઘણો લાભ મળ્યો. તે વખતે બુદ્ધિસાગરજીએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર અને ધર્મરત્ન પ્રકરણનું વ્યાખ્યાન કર્યું.

સં. ૧૯૬૧ નું વિજાપુરમાં ચોમાસું.

સંવત્ ૧૯૬૧ ની સાલનું ચોમાસું શ્રી વિજાપુરના સંઘના આગ્રહથી વિજાપુરમાં કરવા આવ્યું. ચોમાસા પૂર્વે મહેસાણાના એક ગાંધી શ્રાવકને પ્રતિબોધી ગુરૂજીએ સ્વહસ્તે દીક્ષા આપી શ્રી રંગસાગરજી નામ પાડયું. શ્રી બુદ્ધિસાગરજી, ન્યાયસાગરજી અને રંગસાગરજીની સાથે ગુરૂશ્રીથી વિજાપુરમાં શાંતિથી ચોમાસું કર્યું. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કે જે માણસા અને મહેસાણાના ચોમાસામાં વાંચતાં અપૂર્ણ રહ્યું હતું તેનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કર્યું. અનેક જૈનો તથા જૈનેતરોને વિજાપુરના ચોમાસામાં વ્યાખ્યાનાદિનો લાભ થયો. ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ શા. વાડીલાલ હરિચંદની બેન પાલીએ કેશરીયાજીનો સંઘ કાઢયો તેની સાથે ગુરૂજીએ શિષ્યો સાથે વિહાર કર્યો. અહમદનગર, રૂપાલ, ટીંટોઇ, શામળાજી, નાગફણા પાર્શ્વનાથ, વિંછીવાડા, અને ડુંગરપુર થઇ કેશરીયાજીની યાત્રા કરી. ત્યાં પંદર દિવસ સુધી સંઘ સાથે રહ્યા પશ્ચાત્ છાણી, પાલ, પોશીના, ઈડર,

દાવડ, આગલોડ અને વિજાપુર થઇ ગુરૂજી પ્રાંતિજમાં પધાર્યા. પ્રાંતિજથી ચૈત્ર માસમાં પેથાપુર પધાર્યા ત્યાં ચૈત્રમાસમાં સાધ્વી. રત્નશ્રીએ દેહોત્સર્ગ કર્યો. પેથાપુરથી નરોડા થઈ સંઘકૃત મહોત્સવપૂર્વક અમદાવાદમાં ગુરૂજીએ

સં. ૧૯૬૨ અમદાવાદમાં ચોમાસું.

પ્રવેશ કર્યો. શેઠ લાલભાઇ દલપતભાઈ, શેઠ મણીભાઈ દલપતભાઈ, શેઠ જગાભાઈ દલપતભાઇ અને શેઠાણી ગંગાબેન વગેરે આંબલીપોળના સંઘના આગ્રહથી સ્વશિષ્ય પરિવાર સાથે ગુરૂજીએ અમદાવાદમાં ચોમાસું કર્યું. અમદાવાદના ચોમાસામાં **જ્ઞાનસાર વૃત્તિ** વગેરે ગ્રન્થોનું વ્યાખ્યાન થયું. અમદાવાદના જિજ્ઞાસુ શ્રાવકોને ગુરૂના બોધથી અનેક પ્રકારના ધાર્મિક લાભો મળ્યા. અમદાવાદના ગુણાનુરાગી જિજ્ઞાસુ શ્રાવકોના ઉપર ગુરૂ મહારાજના ચારિત્રની અત્યંત અસર થઈ. ગુરૂશ્રીની ચારિત્ર ક્રિયાની અસર ભવ્ય જીવોપર વિદ્યુત વેગની પેઠે થતી હતી. ગુરૂ મહારાજના ચોમાસાથી અમદાસાગરજીએ ગચ્છાચાર, અધ્યાત્મસાર, જ્ઞાનસાર અને સુદર્શના ચરિત્ર વગેરે ગ્રન્થોનું વ્યાખ્યાન કર્યું. અમદાવાદના ભક્ત શ્રાવકોની શ્રદ્ધા ભક્તિમાં વૃદ્ધિ થઈ. શ્રી અમદાવાદનું ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ પ્રાંતિજ વગેરે અનેક સ્થળોએ ગુરૂજીએ શિષ્યો સાથે વિહાર કર્યો. પ્રાંતિજમાં એક શ્રાવિકાને દીક્ષા

આપી તેનું **સુમતિશ્રી** નામ આપ્યું. પ્રાંતિજથી પેથાપુર, માણસા, પાનસર વગેરે અનેક સ્થળોએ વિહાર થયો. પાનસરથી કલોલ, કડી, ભોંયણી અને ગોધાવી થઈ ગુરૂશ્રીએ સાણંદમાં ચોમાસું કર્યું. ગુરૂશ્રીએ સાણંદમાં ચોમાસું કર્યું તેથી સંઘમાં આનન્દ છવાઈ રહ્યો.

સં. ૧૯૬૩નું ચોમાસું સાણંદમાં.

સાણંદમાં સંઘની વિજ્ઞપ્તિથી સૂયડાંગ સૂત્રનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરવામાં આવ્યું તેથી સંઘને જ્ઞાનનો અત્યંત લાભ મળ્યો. પર્યુષણમાં પન્નર વીશ મનુષ્યોએ માસિક તપ કર્યો. તેથી વિશેષ મનુષ્યોએ શ્રાવિકાઓએ પાક્ષિક તપ કર્યો. સોના આશરે શ્રાવિકાઓએ અઠાઈ તપ કર્યો. ૧૯૬૩ની સાલ જેટલી તપશ્ચર્યા સાણંદમાં પૂર્વે કોઈ વાર થઈ નહોતી. સાણંદના સંઘને ૧૯૬૩ના સાધુઓના ચોમાસા જેવું અન્ય ચોમાસું જણાયું નહિ. સાણંદનું ચોમાસું શાન્તિથી પસાર થયું. ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ ગોધાવી તરફ વિહાર થયો. ગોધાવીથી વિહાર કરી અમદાવાદમાં માસ કલ્પ કર્યો. અમદાવાદમાં અમૃતસાગરજીને માગસર માસમાં દીક્ષા આપવામાં આવી. અમદાવાદથી ગામોગામ ઉપદેશ આપવા પૂર્વક માણસામાં પ્રવેશ કર્યો. ગુરૂશ્રીએ ત્યાં શ્રાવિકાઓને પિસ્તાલીશ આગમનો તપ કરાવ્યો. લોદરામાં વઢવાણના શ્રાવકને દીક્ષા

આપી ઋદ્ધિસાગરજી નામ આપ્યું. લોદરાથી વિહાર કરી રીદરોલમાં માસ કલ્પ કર્યો. રીદરોલથી ગુરૂશ્રીએ ગવાડા તરફ થઈ તારંગાની યાત્રા કરવા વિહાર કર્યો. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ પણ પાછળથી વિહાર કરી ચૈત્ર શુદિ પૂર્ણિમાના દિવસે તારંગાધિપતિ શ્રી અજીતનાથનાં દર્શન કર્યાં અને ખેરાળુમાં શ્રીગુરૂજીને મળ્યા. એક માસ લગભગ ખેરાળુમાં રહી ઉંઝામાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્યાં અમૃતસાગરજીની તથા ઋદ્ધિસાગરજીની વડી દીક્ષાનો ઉત્સવ થયો તે પ્રસંગે ઝવેરી જીવણચંદ ધર્મચંદ તથા ઝવેરી મોહનલાલ મગનલાલ આવ્યા હતા. સુમુહૂર્તે બન્નેની વડી દીક્ષા વિજય પાસે થઈ.

ઉંઝાથી ગુરૂશ્રી વિહાર કરીને મેહસાણે પધાર્યા. મેહસાણાના સંઘના અત્યંત આગ્રહથી ગુરૂશ્રીએ ન્યાયસાગરજી તથા રંગસાગરજી સાથે મેહસાણામાં ચોમાસું કર્યું. મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજીને ગુરૂમહારાજે માણસાના સંઘના આગ્રહથી માણસામાં ચોમાસું રહેવા આજ્ઞા કરી તે માન્ય કરીને તેઓએ ભોંયણી, કડી, કલોલ, રાંધેજા અને લીંબોદરા વગેરે ગામોમાં ઉપદેશ આપતા આપતા માણસામાં સંઘકૃત મહોત્સવપૂર્વક પ્રવેશ કર્યો. મહેસાણામાં ગુરૂશ્રીએ અનેક પ્રકારના ધાર્મિક સુધારા કરાવ્યા. શ્રી રવિસાગરજી ગુરૂની દેરીની આશાતના ટળે તેવા ઉપાયોનો ઉપદેશ આપ્યો. જ્ઞાન

સં. ૧૯૬૪ નું મેહસાણામાં ચોમાસું.

દર્શન ચારિત્રની આરાધનામાં તેઓએ વીર્યોલ્લાસની વૃદ્ધિ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરી. ગુરૂશ્રી વૃદ્ધાવસ્થામાં આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવમાં વિશેષતઃ રમણતા કરવા લાગ્યા. ગુરૂશ્રીના આત્મામાં અલૌકિકરીત્યા ગુણોની ખીલવણી થવા લાગી. વૈરાગ્ય, ત્યાગ, સરલતા, માર્દવતા, નિર્લોભિતા અને નિઃસંગતાદિ ગુણોનો વિશેષતઃ આવિર્ભાવ થવા લાગ્યો. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ માણસામાં ઉપાસકદશાંગસૂત્ર અને ધર્મરત્ન પ્રકરણ વગેરે ગ્રન્થો વ્યાખ્યાનમાં વાંચીને અનેક ભવ્ય મનુષ્યોને ધર્મની આરાધનામાં ચુસ્ત બનાવ્યા. મેહસાણામાં ગુરૂશ્રીએ સમાધિપૂર્વક ચાતુર્માસપૂર્ણ કર્યું ત્યાંથી તેઓશ્રી ગામો ગામ વિહાર કરતા કરતા અમદાવાદ પધાર્યા. મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજી પણ ચોમાસું પૂર્ણ થતાં. રીદરોલ, બીલોદ્રા, ડાભલા, મેહસાણા, લીંચ, ભોંયણી, અમદાવાદ, સાણંદ, ગોધાવી, બારેજા, માતર, વસો, ફાવીદા, બોરસદ, આંકલાઇ, ઉમેઠા વગેરે સ્થળે ઉપદેશ દેતા દેતા સં. ૧૯૬૫ ના ફાગણમાસમાં પાદરામાં પધાર્યા. પાદરામાં પાલીતાણાના એક શ્રાવકને દીક્ષા આપી અમૃતસાગરના શિષ્ય તરીકે સ્થાપન કરી વૃદ્ધિસાગર નામ સ્થાપ્યું. પાદરાથી વડોદરામાં મામાની પોળે ઉતર્યા. ત્યાંથી ડભોઇ શ્રી યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયના પાદુકાનાં દર્શન કરવા વિહાર કર્યો. ડભોઇમાં સંઘને વ્યાખ્યાન વગેરેથી પ્રતિ-

ઓધી હોળીનો નિષેધ કરાવી પુનઃ વડોદરામાં પ્રવેશ કર્યો, અને શ્રીમત્ સયાજીરાવ ગાયકવાડના આગ્રહથી લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસમાં તેમને ચૈત્ર સુદિ ચોથના રોજ સાક્ષર સભા સમક્ષ એ કલાક પર્યંત ઉપદેશ દીધો અને ત્યાંથી પાદરા, બોસરદ, ખંભાત, વસો, ખેડા, વગેરે ગામોમાં ઉપદેશ દેતા દેતા અમદાવાદમાં ગુરૂમહારાજની પાસે આવ્યા. અમદાવાદમાં જેઠ માસમાં સ્થાનકવાસી સાધુપણાનો ત્યાગ કરીને મુનિશ્રી અમીરૂવિજીએ શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી પાસે સં. ૧૯૬૫ ના જેઠ વદિ અગિયારસના રોજે દીક્ષા અંગીકાર કરી. અને તેમનું અજીતસાગરજી નામ સ્થાપ્યું.

સં. ૧૯૬૫ અમદાવાદમાં ચોમાસું.

અમદાવાદમાં ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞાથી બુદ્ધિસાગરજીએ વિશેષાવશ્યકની વ્યાખ્યાનમાં વાચના શરૂ કરી તેથી અમદાવાદના શ્રોતા શ્રાવકોને તત્વજ્ઞાનનો અત્યંત લાભ પ્રાપ્ત થયો. શેઠ લાલભાઇ દલપતભાઇ, શેઠ મણિભાઇ દલપતભાઇ, શેઠ જગાભાઇ દલપતભાઇ, શેઠ હીરાચંદ કકલ, શેઠ મોહનલાલ મગનલાલ, હીરાચંદ સજાણજી, શ્રોતા છોટાલાલ લખમીચંદ વગેરે શ્રાવકો તથા શેઠાણી ગંગાબેન, ચંચળબેન, મુક્તાબેન, સરસ્વતીબેન, સૌભાગ્ય બેન અને માણેકબેન, વગેરે શ્રાવિકાઓએ તથા સાધ્વીશ્રી હર્ષશ્રી વગેરેએ વિશેષાવશ્યક શ્રવણ કરવાનો સારો લાભ મેળવ્યો.

અમદાવાદમાં પન્યાસ ભાવવિજયજીની પાસે મુનિ અજીતસાગર જીની વડી દીક્ષા થઇ. ચોમાસું સુખશાન્તિથી પૂર્ણ થયા પશ્ચાત્ સુરતના ઝવેરી જીવણચંદ ધર્મચંદ વગેરે સંઘના આગ્રહથી ગુરૂમહારાજે શ્રી બુદ્ધિસાગરજી વગેરે સાધુઓને સુરત તરફ ચોમાસું કરવા આજ્ઞા ફરમાવી. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી સ્વશિષ્યો અમૃતસાગર, અજીતસાગર વગેરે સાધુઓની સાથે શત્રુંજયની યાત્રા કરવા પધાર્યા. પાલીતાણામાં અઢાર દિવસ રહ્યા અને શત્રુંજયની પૂર્ણભાવે યાત્રા કરી. પાલીતાણામાં હીરસાગરજીની દીક્ષા થઇ. પાલીતાણાથી, વળા, ધોલેરા, ખંભાત, પાદરા, દરાપુરા, પાલેજ, જનોર, જઘડીયા અને કઠોર વગેરે ગામોમાં ઉપદેશ દેવાપૂર્વક સુરત સંઘના કરેલા મોટા ઉત્સવપૂર્વક સુરતમાં પ્રવેશ કર્યો. સુરતમાં ઉપદેશ આપી ઉન્હાળાની ઋતુમાં એક માસ ડુમસમાં રહી સં. ૧૯૬૬ નું ચોમાસું સુરતમાં કર્યું. ગુરૂમહારાજશ્રી સુખસાગરજીએ પાટણમાં સંઘના આગ્રહથી સાગરના ઉપાશ્રયમાં ચોમાસું કર્યું. પાટણના સંઘને ગુરૂમહારાજના અપૂર્વ બોધથી અત્યંત ધાર્મિક લાભ મળ્યો. ગુરૂભક્ત શ્રી સુખસાગરજી મહારાજના ઉપદેશથી અનેક ધાર્મિક સુધારા થયા. સુરતમાં મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજીએ મુનિ સંમેલનમાં ભાગ લીધો. અધ્યાત્મસાર,

સં. ૧૯૬૬ પાટણમાં ચોમાસું.

સુદર્શના ચરિત્ર વગેરે ગ્રન્થોને વ્યાખ્યાનમાં વાંચીને સુરતના ભવ્ય જૈનોને અત્યંત લાભ આપ્યો. ગુરૂમહારાજ શ્રી સુખસાગરજીએ પાટણમાં ચોમાસું પૂર્ણ થતાં પાલણપુર તરફ વિહાર કર્યો અને ત્યાં ઉપધાન કરાવ્યાં. પાલનપુરથી વિહાર કરીને તેઓશ્રી પાટણમાં પધાર્યા અને ત્યાંથી ચાણસમાના સંઘના આગ્રહથી મહોત્સવપૂર્વક ચાણસમામાં પ્રવેશ કરી ત્યાં ચોમાસું કર્યું. ગુરૂમહારાજની આજ્ઞાથી શ્રી બુદ્ધિસાગરજી વગેરે સાધુઓએ મુંબાઈ તરફ વિહાર કર્યો અને સં. ૧૯૫૭ ના માઘ સુદિ પૂર્ણિમાના રોજ મુંબાઈમાં સંઘના મોટા સામઈયા મહોત્સવપૂર્વક પ્રવેશ કર્યો. ગુરૂ

સં. ૧૯૫૭નું ચાણસમામાં ચોમાસું.

મહારાજની આજ્ઞાપૂર્વક મુંબાઈ સંઘના આગ્રહથી શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજીએ મુંબાઈમાં ચોમાસું કરી દશવૈકાલિક વગેરેના વ્યાખ્યાનથી મુંબાઈના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓને સમ્યગ્ બોધ આપ્યો. ગુરૂમહારાજ શ્રી સુખસાગર મહારાજને ચાણસમામાં શરીરે મહાવ્યાધિ લાગુ પડ્યો પણ તે દવાઓથી શાન્ત થયો. ચાણસમાના શ્રાવકોને ગુરૂમહારાજે પ્રતિબોધ આપી ધર્મમાં સ્થિર કર્યા. ચાણસમાના શ્રાવકોને ગુરૂમહારાજના ચોમાસાથી અપૂર્વ લાભ મળ્યો તે હજી તેમના સ્મરણમાં

તાજો છે. ચાણસમામાં ચોમાસું પૂર્ણ કર્યા પશ્ચાત્ તેઓશ્રી સંખેશ્વરજીની યાત્રા કરવા પધાર્યા. સંખેશ્વરથી ભોયણી તરફ થઈ તેઓશ્રી ગોધાવી થઇ સાણંદમાં શ્રાવિકાને દીક્ષા આપવા પધાર્યા. સાણંદમાં શ્રાવિકાને દીક્ષા આપ્યાં બાદ તેઓશ્રી મહેસાણા પધાર્યા. મહેસાણામાં મોતિલાલને દીક્ષા આપી અજીતસાગરજીના શિષ્ય કર્યા અને તેમનું મહેન્દ્રસાગર નામ સ્થાપ્યું. ત્યાંથી તેઓશ્રી પાટણ પધાર્યા.

સં. ૧૯૬૮ નું પાટણમાં ચોમાસું.

પાટણના સંઘના આગ્રહથી પાટણમાં ચોમાસું કરવા નિશ્ચય કર્યો. મુનિશ્રી અજીતસાગરજી સુરતથી વિહાર કરી ગુરૂમહારાજની આજ્ઞા લેઇ સાણંદમાં ગુરૂવર્ય્ય શ્રી સુખસાગરજી મહારાજને આવી મળ્યા અને ગુરૂમહારાજની સાથે વિહાર કરી પાટણમાં ચોમાસું કર્યું. પાટણમાં પન્યાસ ચતુરવિજયજીનું પણ ચોમાસું થયું. ઘણા સાધુઓએ યોગોદ્વહનની ક્રિયાઓ કરી. પન્યાસ ચતુરવિજયજી પાસે ઋદ્ધિસાગરજી તથા અજીતસાગરજીએ કેટલાક સૂત્રના યોગ વહ્યા. ગુરૂ મહારાજશ્રી સુખસાગરજીએ સર્વ સાધુઓની સારી રીતે સંભાળ રાખી. ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞાથી મુનિશ્રી બુદ્ધિસાગરજી મુંબાઇથી વિહાર કરી સુરતમાં આવ્યા અને ત્યાંથી વિહાર કરી જઘડીયા, પાલેજ, દરાપુરા, પાદરા, ઉમેટા, બોરસદ, કાવીઠા,

વસો, માતર અને ખેડા વગેરે ગામોગામ વિહાર કરતા અને ઉપદેશ આપતા છતા સં. ૧૯૬૮ ના જેઠ સુદિ ૧૪ ના રોજ શ્રી અમદાવાદમાં આવ્યા અને ગુરૂ મહારાજની આજ્ઞાથી ત્યાં ચોમાસું કરી વ્યાખ્યાનમાં અપૂર્ણ રહેલા વિશેષાવસ્યકનું પાછું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું તથા ધર્મરત્ન પ્રકરણનું વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું, તેથી શ્રોતાઓને અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત થયો. ચોમાસું પૂર્ણ થયા બાદ તેમણે સરખેજમાં પાલડીના એક શ્રાવકને દીક્ષા આપી કીર્તિસાગરજી નામ આપી સ્વશિષ્ય તરીકે સ્થાપન કર્યા. પાટણમાં ચોમાસું પૂર્ણ કરીને ગુરૂશ્રી સુખસાગરજીએ સંખેશ્વરજીની યાત્રા કરી અને ત્યાંથી સિદ્ધાચલની યાત્રા કરવા સારૂ પાલીતાણા તરફ વિહાર કર્યો. તે વખતે તેમની સાથે શ્રી રંગસાગરજી, ઋદ્ધિસાગરજી, અને અજીતસાગરજી વગેરે સાધુઓ હતા. વઢવાણ વગેરે ગામોગામ વિચરતા તેઓશ્રી પાલીતાણામાં પધાર્યા અને શરીરની અશક્તિથી મહાકષ્ટે પર્વતપર ચઢી બે યાત્રાઓ કરી પાલીતાણાથી વળા, ધંધુકા, અને કોઠ થઈ તેઓશ્રી સાણંદમાં પધાર્યા. અજીતસાગરજીએ ગુરૂની આજ્ઞાથી ગેરીતાવાળા ડાહ્યાભાઈને રાણપુરમાં દીક્ષા આપી શ્રી બુદ્ધિસાગરજીના શિષ્ય તરીકે સ્થાપન કરી દેવેન્દ્રસાગર નામ આપ્યું. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી પણ અમદાવાદમાં ચોમાસું પૂર્ણ થતાં શેરીસાની યાત્રા કરી કલોલ થઇ પાનસરની યાત્રા

કરી માણુસા, પ્રાંતિજ, વિજાપુર વગેરે ગામોમાં ઉપદેશ આપતા આપતા ચૈત્ર સુદિ ૧૦ ના રોજ સાણંદમાં શ્રીગુરૂ મહારાજને આવી મળ્યા. ગુરૂનાં મહારાજનાં દર્શન કરી અત્યાનંદ પામ્યા. ગુરૂ મહારાજનું સાણંદમાં શરીર નરમ થવા લાગ્યું. અમદાવાદના સંઘના આગ્રહથી વૈશાખ માસમાં સર્વ શિષ્ય પરિવાર સાથે અમદાવાદમાં સંઘકૃત મહોત્સવ પૂર્વક પ્રવેશ કર્યો. અમદાવાદમાં ધીયા ભોગીલાલને ગુરૂમહારાજે દીક્ષા આપી ઋદ્ધિસાગરના શિષ્ય કર્યા અને ભક્તિસાગરજી નામ સ્થાપ્યું. જેઠ માસમાં ગુરૂમહારાજને જ્વર લાગુ પડયો તેથી શરીર ઘણું નરમ થયું. જેઠ માસથી તેમને

છેલ્લી માંદગી.

કાલ જ્વર લાગું પડયો તેથી તેમનું શરીર વિશેષ નરમ દેખાયું. તેમની માંદગી ભયંકર સાંભળી મુંબાઈ, સુરત, પાટણ, મેસાણા, વિજાપુર, માણુસા, સાણંદ, વીરમગામ અને પાલનપુર વગેરે શહેરો તથા ગામોમાંથી હજારો જૈનો દર્શન કરવા આવવા લાગ્યા. માંદગી વધવા લાગી. પેશાબ અને ઝાડો પણ મહાકષ્ટે થવા લાગ્યો, પગે સોજા દેખાવા લાગ્યા અને તેથી વૈદ્યો અને દાક્તરો કથવા લાગ્યા કે હવે મહારાજશ્રી આ માંદગીમાંથી ઉઠી શકે તેમ લાગતું નથી. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને પણ એમજ જણાયું કે ગુરૂવર્ય્ય યદિ આ માંદગીમાંથી ઉઠે તો મહાભાગ્ય

સમજવું. અષાડ શુદિમાં વ્યાધિનું જોર વધવા લાગ્યું. અષાડ શુદિ દશમ બારશે પગની ઘુંટી સુધી સોજા દેખાવા લાગ્યા. રામચંદ વૈદ્ય, દલસુખ વૈદ્ય અને માધવલાલ ડાકતર વગેરે કહેવા લાગ્યા કે મહારાજશ્રીની માંદગી ભયંકર છે. તેમના શરીરનો હવે વિશ્વાસ રાખી શકાય તેમ નથી. ક્રિયામાં ઉત્કૃષ્ટ વૈરાગી મુનિવરે મરણ પૂર્વે એક માસ પહેલાં સુધી તો સ્વકીય હસ્તે ગોચરી લાવવાનું મહા ભગીરથ કાર્ય કર્યું હતું. પશ્ચાત્ પોતાની યાદશક્તિની ક્ષીણતાએ શિષ્યોને ગોચરીના આદેશથી પાવન કરતા હતા. અષાડ શુદિ ચતુર્દશીના રોજ તેમનાથી સંઘ સમક્ષ ચાતુર્માસી પ્રતિક્રમણ કરી શકવાની શક્તિ ન હોવાથી તેમને સ્વસ્થાને પ્રતિક્રમણ કરાવવામાં આવ્યું હતું. પ્રતિક્રમણ સમાપ્ત થયા બાદ તેમની પાસે સાધુઓ તથા શ્રાવકો બેઠા હતા. શ્વાસ, ખાંસી અને ઝાડાની પીડા છતાં તેઓ આત્મામાં સ્વાસ્થ્ય ભોગવતા હતા. વૈરાગ્યનાં પદો તથા અન્ય કંઈ આગમ જ્ઞાનની ચર્ચા વગેરેનું શ્રવણ કરતા હતા. રોગથી શારીરિક ગ્લાનિ થયા છતાં તેમના મનમાં આર્તધ્યાનાદિની ગ્લાનિએ વાસ કર્યો ન હતો, એમ સ્પષ્ટ ભાસતું હતું. તેમની પાસે કેટલાંક છાપેલાં પુસ્તકો હતાં, તે સાધુઓને ખપ પ્રમાણે આપી દીધાં હતાં. પોતાની પાસે જે કંઈ વસ્ત્ર હતાં તે પણ સાધુઓને આપવા લાગ્યા. સંથારા

સંબંધી કેટલીક બાબતોની મને (લેખકને) ભલામણ કરવા લાગ્યા. પરભવમાં જવાની તૈયારીઓની તેમને જાણે ખબર પડી હોય તેમ તેઓએ જાહેર કર્યું. આ વખત માંદગીમાંથી તેઓ બચશે નહિ એમ મને પણ કંઈ સ્ફુરણ થવા લાગ્યું. આ વખતે માંદગીથી ગુરૂ મહારાજશ્રીનું શરીર લેવાઈ ગયું હતું. આવી સ્થિતિમાં પણ તેઓશ્રી રાત્રે દશવૈકાલિકની ગાથાઓનું હળવે હળવે ગોખીને મનન કરતા હતા, અને મને તેઓશ્રી તેનો અર્થ કરવા સૂચવતા હતા.

અષાડ સુદિ ચૌદશની રાત્રીના લગભગ બાર વાગી ગયા હતા. હું તથા બે બીજા સાધુ જાગતા હતા. તેમની સ્થિતિ આવા પ્રકારની દેખીને તથા તેમનું ચારિત્ર્ય હૃદય આગળ તરી આવવાથી ગુરૂ પ્રીતિના યોગે મારા મનમાં કંઈ લાગી આવ્યું, અને તેથી છાતી ભરાઈ આવી. આવા ગુરૂ મહારાજનો વિયોગ અરે સહેવો પડશે. ગુરૂ માથે હોય છે ત્યારે શિષ્યની માનસિક દશા જે હોય છે, તે શિષ્ય જ જાણવા સમર્થ બને છે. ગુરૂશ્રીએ શબ્દોદ્વારા મ્હારા હૃદયનો ઉછાળો જાણી લીધો, અને મને શાંત કરવા આશ્વાસન આપી કથવા લાગ્યા કે—"તું કેમ દિલગીર થાય છે, તને શોક કરવો ઘટતો નથી, સર્વજીવો જન્મે છે અને મરે છે, ભવમાં કર્મના યોગે સર્વ જીવો જન્મ, જરા અને મરણની રેંટમાળમાં ફર્યા કરે છે. ઈન્દ્રો,

ચક્રવર્તિઓ અને તીર્થંકરો જેવા પણ બચતા નથી તો તારો અને મારો તો શો ભાર! કાળ કોઇને છોડનારનથી. મોહની ઘેંનમાં ઉંઘેલું જગત્ કાળનો ભય ન ગણે તેથી કાળ કંઈ તેનો નાશ કરવા બાકી રાખતો નથી. સર્વને જવાનું છે, કોઈ આ વિશ્વમાં અમર રહેવાનો નથી. અમૂલ્ય એવો મનુષ્ય જન્મ પામીને ધર્મની આરાધના કરવી તેજ સારભૂત છે. મનુષ્યત્વ, શુચિ શ્રદ્ધા, સંયમ અને ચારિત્રમાં વીર્ય સ્ફોરવવું એ ચાર વસ્તુઓ દુર્લભ છે એમ શ્રી વીરપ્રભુએ કથ્યું છે, માટે એ ચાર વસ્તુઓની સામગ્રી પામીને જો પ્રમાદ કરવામાં આવશે તો ભવચક્ર-માંથી છુટી શકાશે નહિ. આ જગતમાં તેજ જીવ્યો ગણાય કે જેણે આ ચાર બાબતોમાં સ્વજીવન પૂર્ણ કર્યું હોય. આ સંસારમાં જન્મીને ધર્મમાં જીવન ગાળવાની જરૂર છે. પરની પંચાતમાં ન પડતાં પોતાના કલ્યાણ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ દેવું જોઇએ. આ કલિકાળમાં ગુણને ગ્રહણ કરનારા અલ્પ જીવો હોય છે. અન્યને ઉપદેશ પૂર્વે પોતાના આત્માનું દ્વેષાદિકમાં પરિ-ણમન ન થાય એ ખાસ સ્મૃતિમાં રાખવું. ચાર કષાયો ખરેખર જીવોની પાછળ લાગ્યા છે તેથી તેઓને સત્યનો ઉપદેશ સુપુ-ણ્યોદય વિના અસર કરી શકે તેમ નથી. પામરજીવો ધર્મનું પરમરહસ્ય સમજી શકતા નથી અને તેથી તેઓ ધર્મના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધાવાળા થતાં નથી. તેઓ વ્યાવહારિકદષ્ટિએ ધર્મને

પણ એક જાતનો સ્વાર્થ સાધક ઉપાય અવબોધે છે. કાળની ગતિ ગહન છે. એક ક્ષણમાત્ર પણ પ્રમાદ ન કરવો. પ્રમાદ એ પોતાનો આન્તરિક શત્રુ છે. ધર્મનાં આવશ્યક કર્મોમાં પ્રવૃત્ત થઇને પ્રમાદનો ત્યાગ કરવો. મેં તેમને કહ્યું કે આપશ્રીએ સારી રીતે ચારિત્રને આરાધ્યું છે, તેના ઉત્તરને ગુરૂશ્રીએ જણાવ્યું કે ગુરૂની કૃપાથી જે કંઇ પળાય તે પાળ્યું છે. કેવલી ભગવાન્ સ્વીકારે તે ખરૂં. પૂર્વ પુરૂષોની આગળ આપણે શા હિસાબમાં ? ભગવાનની જે જે અંશે આજ્ઞા પળાઇ હોય તે તે અંશે સારૂં. આવા તેમના સાદા લઘુતામય શબ્દોથી તેમના આત્માની આન્તરિકદશાનો ઉચ્ચ ખ્યાલ સહેજે જણાઇ આવે છે. પૂર્વ પુરૂષોની આગળ મારા જેવા પામરની ગણતરી શી ? વીતરાગ ભગવાનની આજ્ઞાની પ્રાપ્તિ થાઓ." આ તેમના મુખમાંથી રાત્રે વાતચિત કરતાં પ્રસંગોપાત્ત હૃદયોદ્‌ગારો નીકળતા હતા. તેમણે કૃપા કરીને હળવે હળવે ઉપદેશામૃત વહેવરાવતાં જણાવ્યું કે "મનુષ્ય જીવનમાં ઘણાં વિઘ્નો છે, પડવાનાં ઠેકાણાં ઘણાં છે, ચડવાનાં સ્થાનો થોડાં છે. અર્થાત્ પ્રમાદયોગે આત્મોન્નતિના હેતુઓ તરફ લક્ષ્ય આપીને મોક્ષ માર્ગમાં આગળ વધવું એ દુષ્કર કાર્ય છે. માટે આત્મકલ્યાણ પ્રતિ વિશેષ લક્ષ દેવું. વિકથાઓથી પડવાનું થાય છે. સાધુ ધર્મનું પાલન કરવું હોય તો કોઇની સાથે નકામી

ગુરૂનો અંતિમ ઉપદેશ.

વાતો કરવી નહિ. કોઇની પરોક્ષમાં પણ નિંદા થાય એવું વદવું નહિ. વિકથા કરનાર મનુષ્યોના પરિચયમાં આવવું નહિ, તેમજ વિકથા થાય એવો પ્રસંગ લાવવો નહિ. એવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરવાથી આત્મકલ્યાણ થઇ શકે છે. કોઇની હેલના થાય એવી મન, વચન અને કાયાથી પ્રવૃત્તિ સેવવી નહિ. જે અન્યનું બુરૂ ચિંતવવા કોઈ જાતનો મનમાં સંકલ્પ કરે છે, તેનુંજ પ્રથમ તો બુરૂ થાય છે. સાધુઓનો ધર્મ તો એ છે કે સર્વ જીવપર સમભાવ ધારણ કરવો, ન્યાય વ્યાકરણાદિ શાસ્ત્રમાં અત્યંત વિદ્વાન્ થવા માત્રથી સમભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી. સમભાવ પ્રાપ્ત કરવાને વ્યાકરણ આગમ વગેરે કારણો છે. સાધ્ય દૃષ્ટિ જીવોને સમભાવની પ્રાપ્તિ થાય છે. સાધુ ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાને સદા અપ્રમત્ત રહેવું જોઇએ. **चउद्दसपुव्वी आहारगाय, मणनाणी वीयरागावि, हुंतिपमायपरवसा, तयणंतरमेव चउगइया ॥१॥** ચતુર્દશપૂર્વી, આહારક, મનઃપર્યવજ્ઞાની અને અગિયારમા ગુણસ્થાનકવર્તિવીતરાગો યદિ પ્રમાદને વશ થાય છે તો ચતુર્ગતિમાં પરિભ્રમણ કરનાઓ થાય છે. નિંદા, વિકથા વગેરે પ્રમાદોના વશમાં પડવાથી ચતુર્દશપૂર્વધારકો વગેરેની જ્યારે આવી સ્થિતિ થાય છે ત્યારે આ કાળમાં ગમે તેવા સાધુ-

ઓને પ્રમાદથી કેવી હાનિ થાય તેનો વિચાર આપો આપ સમજી શકાય તેમ છે. આત્માના ઉપયોગપૂર્વક સંભાળથી વર્તવામાં ન આવે તો પ્રમાદ શત્રુથી આત્માનો પરાભવ થયા વિના રહેતો નથી. "મને પ્રમાદ શું કરવાનો છે, હું સારી રીતે વર્તુ છું, સર્વ કરતાં હું ચારિત્ર સારી રીતે પાળું છું" એવા અહં પરિણામમાં પ્રમાદનો સંચાર થાય છે અને તેથી સમુપાર્જન કરેલા એવા આત્મ ગુણોનો નાશ થાય છે માટે ચારિત્રાવસ્થામાં ક્ષણે ક્ષણે પ્રમાદથી ચેતીને ચાલવું કે જેથી આત્મકલ્યાણ થાય. સાધુઓ ! સર્વનયોનું સાર ચારિત્ર છે. જેણે ચારિત્રની આરાધના કરી તેણે સર્વ નયોની આરાધના કરી. વ્યવહારથી અને નિશ્ચયથી ચારિત્ર પાળવા યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરશો. આત્માના ગુણોની સ્થિરતા કરવાને માટે વ્યાવહારિક ચારિત્રની અત્યંત ઉપયોગિતા છે. વ્યવહાર ચારિત્રથી નિશ્ચય ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે. માટે "દ્રવ્ય તે ભાવ નિમિત્ત" એ શિખામણને હૃદયમાં ધારણ કરી સદા આત્માના ગુણો પ્રાપ્ત કરવાના ઉપાયોને સેવ્યા કરશો.

ઘંટાઓ બાંધવા માત્રથી વંધ્યા ગાયની મહત્તામાં વધારો થતો નથી. સાધુના સર્વાચારો ગુણોવડે યુક્ત હોવા જોઇએ. "ચરણ સિત્તરી અને કરણ સિત્તરી" ખરેખરી રીતે આત્માના ગુણોને પ્રગટાવવા માટે સેવવાની જરૂર છે. જે

સાધુ ચારિત્ર ક્રિયાઓમાં લાગી રહે છે તે અનેક પ્રકારના પ્રમાદવાળી અનેક ખટપટોથી દૂર રહી શકે છે. મનરૂપ માંકડાને આત્માના ગુણોમાં રમાવવાને માટે પ્રતિ લેખનાદિ ક્રિયાઓની અત્યંત આવશ્યકતા છે. જે સાધુ પોતાની દરરોજની ચારિત્ર ક્રિયા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે છે તેને પરભવમાં પડવાનો સમય મળી શકતો નથી. સંવરભાવની વૃદ્ધિ કરનાર એવી ચારિત્રની ક્રિયાઓમાં સદા લક્ષ્ય રાખવું અને તે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી.

સાધુઓ ! સાધુપણાનું મુખ્ય કર્ત્તવ્ય ખરેખર જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રવડે પોતાના આત્માની સાધના કરવાથી છે. રાગ દ્વેષનો નાશ કરવો એજ સાધુનું મુખ્ય કર્ત્તવ્ય છે. **राग द्वेष के त्याग वीन, मुक्तिको पद नाहि, कोटी कोटी जप तप करो, सबे अकारज थाइ.** પોતાના આત્માનો રાગ દ્વેષવડે મલીન કરવો અને પોતે નિમિત્તરૂપ બનીને અન્ય મનુષ્યોના આત્માઓને મલીન કરાવવા તથા તેવા કારણોની અનુમોદના કરવી કે જેથી રાગ દ્વેષની વૃદ્ધિ થાય એવા કારણોથી દૂર રહેવાય છે ત્યારે ચારિત્રની આરાધના કરી શકાય છે અને રાગ દ્વેષનો નાશ કરી શકાય છે. અનેક વર્ષ સુધી પાળેલા ચારિત્રને રાગ અને દ્વેષ નષ્ટ કરી દે છે. રાગ અને દ્વેષ ન થાય એવા દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી સાધુએ

રહેવું જોઇએ. ચારિત્ર એજ સાધુનું પરમધન છે અને તેની રક્ષા કરવી હોય તો રાગ દ્વેષના પરિણામો, ન પ્રગટે એવા ક્ષેત્ર કાલાદિકનું અવલંબન કરવું તેજ સાધુને યોગ્ય છે. રાગ દ્વેષરૂપ મહામલ્લોએ સંપૂર્ણ વિશ્વ જીવોને જીતી લીધા છે. તેવા રાગ દ્વેષરૂપમહામલ્લોને જીતીને જે આત્માનું ચારિત્ર સાધે છે તે ખરો સાધુ સમજવો. વીતરાગ પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે પ્રવર્તનાર સાધુએ રાગદ્વેષરૂપ કષાયને દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જે સાધુમાંથી રાગ દ્વેષ ઉપશમ્યા છે તે પોતાના આત્માનું તથા અન્ય જીવોનું કલ્યાણ કરી શકે છે. જે રાગ દ્વેષના અધ્યવસાયોનો પ્રગટ થતાંજ ઉપશમાવે છે તે ભવચક્રના ફેરામાંથી મુક્ત થાય છે. જે સાધુમાં ક્ષમા હોય છે તે ક્ષમાશ્રમણ કહેવાય છે. ક્રોધાદિક કષાયોના અભાવથી ક્ષમાશ્રમણ પદ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સાધુએ ધર્મક્ષમાને ધારણ કરવી જોઇએ. ઉપકાર ક્ષમા અને અપકાર ક્ષમાને તો અન્ય મનુષ્યો પણ ધારણ કરવા સમર્થ થાય છે. ક્રોધાદિક કષાયની ક્ષીણતા કરવાની સાધનાવાળા સાધુઓ સર્વ જીવો પર ક્ષમા રાખે છે. શત્રુ ઉપર ક્ષમા ગુણ વર્તાવનાર સાધુ, સાધુના વેષ અને આચારને શોભાવી શકે છે. ક્રોધાદિકે ધમધમાયમાન રહેનાર કલેશ, કજીયા, ટંટા, અને ઝઘડા વગેરેથી પોતાના આત્માને દુર્ગતિમાં

નાંખે છે અને પોતાના સમાગમમાં આવનારાઓને પણ પ્રાયઃ તેવા બનાવીને ઉન્માર્ગમાં વહાવે છે માટે સાધુએ ક્ષમા ધારણ કરવી જોઇએ.

સાધુઓ ! માનનો ત્યાગ કરીને માર્દવ ગુણ પ્રાપ્ત કરીને આત્મહિતમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એજ તમારૂં મુખ્ય કર્ત્તવ્ય માનશો. માની પોતે સંસારસાગરની પેલી પાર જઇ શકતો નથી, અને પોતાના સહચારીઓને પણ ધાર્મિક ગુણોનો લાભ આપી શકતો નથી. નમ્ર થઇને દરેકના ગુણ લેવામાંજ ખરી ચારિત્રની ખુબી છે, જેમ બને તેમ સરલતા ધારણ કરવી, કપટરૂપ વિષને દૂર કર્યા વિના હૃદયમાં સરલતારૂપ અમૃતનો પ્રગટ ભાવ થયો નથી. સરલતા વિના આત્મામાં અનેક પ્રકારના ગુણો આવવાનાં દ્વારો ખુલ્લાં થઇ શકતાં નથી. ચારિત્રની ક્રિયાઓમાં માનપૂજાકીર્તિ આદિની લાલચે યદિ કપટનો વાસ થાય છે, તો ચારિત્રની ક્રિયાઓમાં વિષનું પરિણમન થાય છે અને તેથી કપટ કરનારની મુક્તિ થતી નથી. **સાદું વર્તન અને સરલતા એ સાધુપણાને શોભાવે છે.** અને તેથી સર્વ કર્મોથી આત્મા મુક્ત થઇને પરમપદને પ્રાપ્ત કરે છે. સાધુઓ તમો કદિ એકદમ ભળભળીયા ઉછાછળા બનતા નહિ. આત્માની મુક્ત દશા કરવાને માટે ગંભીરતાની જરૂર છે. શાસ્ત્રો વાંચીને અને મનન કરીને ગંભીરતા ગુણ

પ્રાપ્ત કરવો કે જેથી ભળભળીયાપણું ટળી જશે અને તેથી આત્મામાં ઘણા ગુણો પ્રગટી શકશે.

સાધુઓ ! પરસ્પર સંપીને વર્તવું. જો તમે મોટું મન રાખીને સંપીને વર્તશો તો સ્વાત્માનું તથા પરજીવોનું હિત થશે તેમજ જૈન શાસનની શોભામાં વૃદ્ધિ થશે. સંપથી ઇર્ષ્યાદિ દોષોનો નાશ થાય છે. જેનામાં સંપ છે તે સ્વાસ્તિત્વને પૃથ્વી પટપર દીર્ઘકાળ પર્યન્ત ધારી શકે છે. જે સાધુઓ પરસ્પર ગુણાનુરાગ દૃષ્ટિ ધારણ કરે છે, તે પોતાના ગુરૂનું નામ શોભાવી શકે છે. જ્યાં કુટ છે ત્યાં કદી ચડતી થતી નથી. તમો સંપીને રહેશો તો ગચ્છની અને જૈન શાસનની શોભા વૃદ્ધિ કરી શકશો એમ નિશ્ચયતઃ અવબોધશો. સંપ હોય છે ત્યાં પરસ્પરની નિન્દા, ઇર્ષ્યા, અને કુસંપ વગેરે દોષો રહેતા નથી. લઘુતા વિના કદાપિ પ્રભુતા પ્રાપ્ત થતી નથી. લઘુતાથી સંપમાં વૃદ્ધિ થાય છે. ગૃહસ્થોમાં સંપ હોય છે તો તેઓ સામાજિક બળથી અનેકધા કાર્ય કરી શકે છે. જ્યારે ગૃહસ્થો સંપ કરીને વર્તે છે તો શ્રી વીર પ્રભુના સેવકો એવા સાધુઓએ જૈન શાસનની દાઝથી માન, સ્વાર્થ, કદાગ્રહ, વૈર અને ફાટફુટનો ત્યાગ કરીને પરસ્પર સંપીને ચારિત્ર પાળવાપૂર્વક જૈન શાસનનો ઉદય થાય એવાં કાર્યો કરવા ઉદ્યમી થવુંજ જોઇએ. સાધુઓએ યાદ રાખવું કે જ્યાંસુધી તમે

સંપીને વર્તશો ત્યાંસુધી તમો ચડતીમાં આગળ ગતિ કરી શકશો, એમાં જરા માત્ર શંકા કરવી નહિ. ગમે તેવા પ્રસંગે સ્વસંઘાડામાં ફાટફુટ ન થાય અને પરસ્પર સંપ રહે એમ વર્તીને ચાલશો એવી મારી આજ્ઞા છે. સર્વસાધુઓ અને સાધ્વીઓએ સંઘાડાના નાયકની આજ્ઞામાં વર્તવું. જ્યાં સર્વ મોટાઈ ઇચ્છે છે અને જ્યાં સર્વ પોતપોતાને મોટા માને છે તથા સ્વેચ્છાએ વર્તે છે, તે ટોળા(વૃન્દ)નો નાશ થાય છે. અન્યો કદિ પોતાના સમુહમાં ફાટફુટ પડાવા ઇચ્છે, યુક્તિઓ કરે તો પણ કદિ કોઇએ કુસંપથી જુદા પડવું નહિ. આપણા ગુરૂ અને તેમના ગુરૂએ ગુરૂની પરંપરા જે પ્રમાણે પ્રવર્તાવી હતી અને સ્વાત્માનું તથા અન્ય જીવોનું કલ્યાણ કર્યું હતું તે ધ્યાનમાં રાખીને પરંપરાએ તે પ્રમાણે વર્ત્યા કરશો, તેમાં કદિ શૈથિલ્ય લાવશો નહિ. ચારિત્રની પ્રતિષ્ઠા એ મોટામાં મોટું ધન અને પ્રાણ છે તેનો નાશ થતાં મૃતકના સમાન બાકીની શોભા છે. માટે ચારિત્ર પાળવામાં સદા તત્પર રહેશો. સંઘાડાના નાયકની આજ્ઞા પ્રમાણે ચારિત્ર પાળવામાં અને ગામોગામ વિહાર કરીને જૈન શાસનની શોભાની વૃદ્ધિ કરવામાં તત્પર રહેશો. સાધુઓ ! આ દુઃષમકાળ છે. સારી વસ્તુઓની હાનિ થતી જાય છે માટે જેટલું આત્મહિત કરી શકાય તેટલું કરવામાં પાછી પાની કરતા નહિ. સાધુઓ ! તમે આગમોનું અધ્યયન

કરવામાં સદા તત્પર રહેશો. મનુષ્યોની સાથે ગપ્પાં મારીને નકામો કામો કાળ ગાળતા નહિ. આગમોના અધ્યયનવડે આગમોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશો તો ચારિત્ર પાળી શકશો. આગમોના જ્ઞાનવડે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે ચારિત્ર પાળી શકાય છે. આગમરૂપ દીપકવડે પંચમકાળરૂપ અંધકારમાં મોક્ષમાર્ગમાં ચાલી શકાય છે. ગીતાર્થની આજ્ઞાએ હલાહલ વિષ પીવું પણ અગીતાર્થની આજ્ઞાએ અમૃત પીવું પણ સારૂં નથી, ઇત્યાદિ ઉપદેશમાલાનાં કથનનો સાર એ છે કે ગીતાર્થ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલવું. વસ્ત્ર, પાત્ર, અને પુસ્તકો વગેરે પર મૂર્ચ્છા ધારણ કરવી નહિ. ગચ્છના સાધુઓને ઉપયોગ માટે વસ્ત્ર–પાત્રાદિકનો ઉપયોગ કરવો. શરીર શોભા ઇત્યાદિનો ત્યાગ કરવો. બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો પાળવા માટે સદા પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જે નવ વાડને પાળે છે તેજ બ્રહ્મચર્યનું સંરક્ષણ કરી શકે છે, માટે વ્યવહારને માન આપીને બ્રહ્મચર્યની નવ વાડો પાળવા સદા તત્પર રહેવું. ગામોગામ વિહાર કરવાથી ચારિત્રની શુદ્ધિ બની રહે છે.

"વહેતાં પાણી નિર્મલાં, ઠરતાં ગંદા હોય;
સાધુ વિચરતા ભલા, ઠરતા શિથિલ જોય."

એ કહેવત અપેક્ષાએ અક્ષરશઃ ખરી છે. "એક સ્થાનમાં ઘણું રહેવાથી શ્રાવકોની સાથે રાગનો પ્રતિબન્ધ થાય છે અને

તેમજ અન્યોની સાથે દ્વેષ વગેરે થાય છે. અન્ય સાધુઓ સાથે પણ ખટપટ થાય છે અને તેથી ચારિત્રમાં શિથિલતા થાય છે. અતએવ સાધુઓએ અને સાધ્વીઓએ ગામોગામ વિહાર કરવો કે જેથી રાગદ્વેષ થવાનાં સ્થાનોનો બદલો થવાથી ચારિત્રમાં સ્થિરતા વધી શકે." આ પ્રમાણે ધીમે ધીમે ગુરુશ્રી ઉપદેશ દેતા હતા. એવામાં તેઓ થાક્યા અને મનમાં સ્થિર થયા. આવી સ્થિતિમાં તેઓ શાન્ત દેખાતા હતા. વૈરાગ્યની અપૂર્વ છાયા તેમના મુખ પર દેખાતી હતી.

સાધુઓ ! ત્યાગ ગુણથી અન્ય અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે. ત્યાગીના ગુણમય આચાર અને ઉપદેશની અસર વિશ્વપર સારી થાય છે. જે મનુષ્યો ત્યાગે છે તેઓ ત્યાજ્ય વસ્તુના કરતાં શ્રેષ્ઠ શાશ્વત સુખને પ્રાપ્ત કરે છે. ત્યાગી થનાર ખરેખર દાની તો હોય છેજ. ત્યાગનો આધાર વૈરાગ્યપર છે, જો વૈરાગ્ય ઉત્તમ અને બળવાન્ હોય છે તો ત્યાગ પણ સ્થાયી રહીને અનેક ગુણો પ્રકટાવવાને શક્તિમાન્ થાય છે માટે ત્યાગનો દરરોજ આદર કરતા રહેશો." આ પ્રમાણે ગુરુ મહારાજે ધીમે ધીમે શાન્તિથી વચનામૃતોનું પાન કરાવ્યું. પશ્ચાત્ કંઇક નિદ્રા આવવા લાગી. રાત્રીના લગભગ બે વાગ્યાનો આશરો થયો હશે. પશ્ચાત્ સાધુઓએ પણ ગુરુરાજની સામીપ્યમાં શયન કર્યું. પૂર્ણિમાના દિવસે મહારાજની પ્રકૃતિ

કંઈક સ્વસ્થ જણાવવા લાગી. અશાડ વદિ એકમના રોજ પ્રાત:કાળમાં કંઇક સ્વસ્થતા માલુમ પડી. પાસેના શેઠ જેઠાભાઈ ગુલાબચંદના ઘરસુધી સોજા નરમ પડવાથી કાચલીમાં પાણી વહોરવા માટે ગયા. સાધુઓએ કહ્યું કે આપશ્રી આવી સ્થિતિમાં જાઓ તે ઠીક નહિ, ત્યારે તેમણે કહ્યું કે મને પડી રહેવાથી ફાવતું નથી. **આ તેમનું તેમના હાથે વહોરવાનું છેલ્લું કૃત્ય હતું.** એકમની સાંજે તેમના શરીરમાં શ્વાસનો ઉપાડ થયો. વૈદ્યોએ હાથ ખંખેર્યા. ભાવીભાવ આગળ કોઇનું કંઈ ચાલતું નથી. સર્વ સાધુઓ તેમની પાસે બેસી રહેવા લાગ્યા. રાત્રે શ્રાવકો પણ તેમની પાસે સુઈ રહેવા લાગ્યા. બીજના દિવસે અમદાવાદ શહેરમાંના સર્વ ઉપાશ્રયના સાધુઓ મળવા આવ્યા. મન્દમન્દ શબ્દે ગુરૂશ્રી તેમને હૃદયના શુદ્ધ પ્રેમથી આવકાર આપતા હતા. શેઠ મણિભાઇ દલપતભાઈ, શેઠ જગાભાઈ, શેઠાણી ગંગા બેન તથા અમદાવાદના અનેક ગુણાનુરાગી શ્રાવકો તેમની પાસે આવીને બેસવા લાગ્યા. તેમની છબીનાં દર્શન કરવાને માટે, શેઠ મણિભાઇ વગેરેની તથા સાધુઓની ઇચ્છા હોવાથી મહારાજને છબી લેવા વિનંતિ કરી. ગુરૂ મહારાજે બિલકુલ એ વાતને સ્વીકારી નહિ. તેથી છાનામાના છબી લેવા પ્રયત્ન કરેલો પણ તે નિષ્ફળ ગયો, બપોરના ચાર વાગે સાધુઓ

તથા સુરશ્રી તથા માણેકશ્રી વગેરે સાધ્વીઓ તથા શેઠ મણિભાઇ તથા જગાભાઈ વગેરે શ્રાવકો તથા ગંગાબેન શેઠાણી વગેરે શ્રાવિકાઓ બેઠી હતી તે વખતે ગુરૂ મહારાજે શ્રાવકો તથા શ્રાવિકાઓને સાધુઓની ભક્તિ કરવા સંબંધી ઉપદેશ દીધો હતો. આંબલીપોળના ઉપાશ્રયમાં જ્ઞાન ખાતાની તથા સાધારણ ખાતાની ઉપજ વધે અને વ્યવસ્થા સારી રહે તત્સંબંધી ઉપદેશ દીધો હતો. બીજની સાંજરે સર્વને મન્દ શબ્દે ધીમે ધીમે કહેતા હતા કે " સંસાર અસાર છે. શ્રી વીતરાગ દેવનો ધર્મ અન્તે પરભવમાં સાથે આવે છે. અરિહંતનું શરણ સદા કરવા યોગ્ય છે. જગતમાં કોઇ કોઈનું નથી. ધર્મ કર્મમાં અપ્રમત્ત રહેશો તો કલ્યાણ થશે." આ વખતે તેઓની મુખમુદ્રાપર શાન્તિ ઝળકતી હતી. શરીરમાં વ્યાધિએ જોર પકડયું હતું તોપણ આ ક્રિયા યોગીની શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને શાન્તિમાં વિઘ્ન નાખવા સમર્થ થઇ નહોતી. વારંવાર તેઓ અરિહંત, સિદ્ધ, સાધુનો ધ્વનિ કરતા હતા. બીજની સંધ્યા વખતે સાંજનું પ્રતિક્રમણ કરવા પ્રવૃત્ત થયા. પોતાના હાથે પ્રતિક્રમણમાં તેઓએ મુહપત્તિ પડીલેહી હતી. અહો તેમની કેવી ક્રિયાપરાયણ બુદ્ધિ ! તેમને સદા નમસ્કાર હો. તેમણે પ્રતિક્રમણમાં પૂર્ણભાવથી સ્થાપના સન્મુખ હાથ રાખીને ગુરૂને ખમાવ્યા. આ તેમની છેલ્લા

વખતની પ્રતિક્રમણ ક્રિયા અને ગુરૂ વંદના હતી. પ્રતિક્રમણ થયા બાદ રાત્રે સ્તવન સજ્ઝાયો વગેરે સાંભળવા લાગ્યા. લગભગ રાત્રે અગિયાર વાગે તેમના શરીરમાં કફનો ઉપાડ થયો. બોલતાં કફ અટકાવ કરવા લાગ્યો. રાત્રીના બે વાગે નવકારવાળી દરરોજના અભ્યાસ પ્રમાણે ગણવા માગી. નવકારવાળી ગણતાં પડી જવાથી મને આપીને કહ્યું કે, **લે આ તું સદાકાળ ગણજે.** મેં ગુરૂની છેલ્લી વખતની ભેટને પૂર્ણમાન અને ભાવથી સ્વીકારી લીધી. રાત્રીના ત્રણ વાગ્યાથી બોલવાનું બંધ થયું. પ્રાતઃકાળમાં સ્ટેન્ડર્ડ સાડાઆઠ વાગ્યાના આશરે તેમણે અનશનપૂર્વક પોતાના સ્થૂલ શરીરનો ત્યાગ કર્યો, અને સ્વર્ગતિભાક્ થયા. ધર્મક્રિયા યોગીરૂપ એક મહા પ્રકાશી તારો શ્રી જૈન શાસનરૂપ આકાશ મંડલમાંથી ખરી પડી અદૃશ્ય થયો. તપ અને ધર્મ ક્રિયાવડે આત્મ સાધન સાધનારા એવા એક ક્રિયા યોગીગુરૂની ખોટ પડી. આહા કેવો તેમનો વૈરાગ્ય ! કેવો તેમનો સરલ ભાવ ! અહા કેવી તેમની ધર્મ ક્રિયાપરાયણતા ! આવા ગુરૂવર્યનું શરીરાવસાન લખતાં હસ્તમાં લેખિની રહેતી નથી. તેમના ગુણોનું સદા સ્મરણ રહો. તેમની તનુમૂર્તિ હૃદય આગળ ખડી રહીને મૌનપણે સદા ઉપદેશ આપતી રહો !!! તેમની ભક્તિ પરોક્ષમાં તેમના ગુણોને પ્રકટાવનારી થાઓ.

ગુરૂશ્રીના દેહોત્સર્ગ પશ્ચાત્ અંત્ય શરીર સંસ્કાર

તેમનું શરીર છૂટયા બાદ હજારો શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ વગેરે ઉપાશ્રયમાં આવવા લાગ્યાં. મરણ સંસ્કાર ક્રિયાઓની તૈયારી થવા લાગી. તેમના શરીરને પાલખીમાં પધરાવવાની તૈયારીઓ થવા લાગી. તેમના સમાધિ મરણના સમાચાર આખા શહેરમાં ફરી વળ્યા તેથી શહેરના શ્રાવકો અને શ્રાવિકાઓ તેમના શરીરના દર્શનાર્થે આવવા લાગી. આખા શહેરમાં દીલગિરી પથરાઇ રહી અને શહેરમાં પાંચકુવા, કાપડબજાર, માણેકચોકના બધા કાપડબજારના સાતે મહાજનો, ઝવેરી બજાર, સટ્ટાબજાર, ચોકસી બજાર, શેર બજાર, રતનપોળ, દાણાપીઠ, માધવપુરા વગેરે બજારો બંધ થયાં હતાં, તથા દવાવાળાઓ, કંદોઇ, પટવા, કંસારા અને શાકભાજીની દુકાનો બંધ રાખવામાં આવી હતી તથા શેઠ મણિભાઇ દલપતભાઇની સરસપુર મીલ, શેઠ લાલભાઇની રાયપુર મીલ તથા ગંગાબાઈ કન્યાશાળા બંધ કરવામાં આવી હતી. શેઠ મણીભાઈ દલપતભાઈ તરફથી જુદે જુદે ઠેકાણે નેવુંના આશરે તારો કરવામાં આવ્યા અને બહાર ગામોમાં આ સમાચાર પવનની માફક ફેલાયા હતા. જેના સમાચાર તાર અને પત્ર મારફતે અમદાવાદ પાછા ફરી વળ્યા છે. જેમાં

સાધુઓએ દેવવંદન કર્યાના અને ગૃહસ્થોના સંઘોના ઘણે સ્થળે પાખી પાડવાના સમાચાર મળ્યા છે. જેમાં નીચલાં સ્થળો છેઃ— મુંબાઈ, પાટણ, પાલણપુર, વીજાપુર, માણસા, પ્રાંતીજ, મેસાણા, બેરાલુ, વડનગર, ગોધાવી, માણસા, વીરમગામ, રાણપુર, સુરત, આથા, પાદરા, ચેવલા, પેથાપુર, ચાણસમા, સાણંદ, અને રામપુરા વગેરે. તેમના શરીરને પાલખીમાં બેસાડવામાં આવ્યું અને જ્યારે સંઘે તે ઉપાડવા માંડી ત્યારે નગરશેઠ કસ્તુરભાઇ મણીભાઇ, શેઠ મણિભાઇ દલપતભાઇ, શેઠ જગાભાઇ દલપતભાઇ, ઝવેરી લલ્લુભાઈ રાયચંદ, શેઠ મોહનલાલભાઇ સુલચંદભાઈ, બાબા સાહેબ, શેઠ ચીમનભાઇ કાળીદાસ. ઉમાભાઈ શેઠ પનાલાલ ઉમાભાઇ, શેઠ મોહનલાલ લલ્લુભાઇ, શેઠ સાંકળચંદ મોહનલાલ ઝવેરી, મંગળભાઈ તારાચંદ, શેઠ સારાભાઇ છોટાલાલ, શેઠ ચીમનભાઈ લાલભાઈ, શેઠ સારાભાઇ ડાહ્યાભાઈ, ઝવેરી ડાહ્યાભાઇ કપુરચંદ, ઝવેરી બાપાલાલ નાહલશા, શેઠ લાલભાઇ ચુનીલાલ, શા. માણેકલાલ જેઠાભાઇ, જેસીંગભાઇ મનસુખભાઇ, ઝવેરી કેસવલાલ ઉમાભાઈ, કેસવલાલ ગોકળ અને વીરચંદ ગોકળ ભગત વગેરે તથા બોર્ડીંગના સર્વે વિદ્યાર્થીઓ હાજર હતા. નગરશેઠ કસ્તુરભાઇ મણીભાઈએ દુણી પકડી હતી. પાછળથી શેઠ મણીભાઇ દલપતભાઇએ ઉપાડી હતી ત્યાર બાદ અન્ય ગૃહસ્થોએ ઉપાડી હતી. મહારાજ

સાહેબની પાલખીનાં ઘણાં અન્ય મનુષ્યો પણ દર્શન કરતાં હતાં. આ પ્રમાણે આશરે ત્રણહજાર શ્રાવકોના સરઘસ સાથે **"જયજય નંદા, જયજય ભદ્દા"** એ પ્રમાણેના ઉચ્ચાર કરતાં મહારાજ સાહેબની પાલખી લઇ જવામાં આવતી હતી. માણસો અને સ્ત્રીઓનાં ટોળેટોળાં આખે રસ્તે મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કરવાને આવતાં નજરે પડતાં હતાં. પારસી સદ્‌ગૃહસ્થો પણ દર્શન કરવાને ચુક્યા નહતા. છેવટે મહારાજ સાહેબની પાલખી દિલ્હી દરવાજે થઇને દુધેશ્વર આગળ લઇ જવામાં આવી હતી. મનુષ્યો વારંવાર પાલખી ઉપાડવાને તલપી રહેતા હતા અને વારંવાર લાભ લેતા હતા. દુધેશ્વર આગળ મહારાજ સાહેબની પાલખી લઇ ગયા બાદ વિધિપૂર્વક મહુંમને જરીઅન પાલખી સાથે અગ્નિ સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો હતો.

દેવવંદનની ક્રિયા.

મહારાજ સાહેબની પાલખી ઉપાશ્રયમાંથી ઉપાડી ત્યાર બાદ ઉપાશ્રયમાં દેવવંદનની વિધિ કરવામાં આવી હતી. તે વખતે ઉજમબાઇની ધર્મશાળાના પંન્યાસજી ચતુરવિજયજી, આત્મારામજીના સંઘાડાના મોતિવિજયજી, ડેહલાના ઉપાશ્રયના પંન્યાસજી ધર્મવિજયજી, વીરના ઉપાશ્રયના પંન્યાસજી ગુલાબવિજયજી, વિદ્યાશાળાના પંન્યાસ મેઘવિ-

જયજી, વિમળના ઉપાશ્રયના પંન્યાસજી સૌભાગ્યવિમલજી, લવારની પોળના મુનિરાજશ્રી સિદ્ધિવિજયજી અને તિલકવિજયજી વિગેરે સાધુઓ ૨૫–૩૦ ને આશરે હતા ,તથા સાધ્વીઓ ૭૫ ને આશરે હતી. મહારાજશ્રી જે ઠેકાણે કાળધર્મને પામ્યા હતા તેજ ઠેકાણે ચોમુખજીને પધારાવવામાં આવ્યા હતા. દેવવંદનની વ્યાવહારિક ક્રિયાની વ્યવસ્થા શેઠાણી ગંગાબાઇએ કરી હતી. સર્વ સાધુઓ ગોળ સરકલના આકારે ગોઠવાઈ ગયા હતા. સર્વ પન્યાસોની અનુમતિથી પન્યાસ ગુલાબવિજયજીએ દેવવંદનના આરંભ કર્યો હતા અને પન્યાસ સૌભાગ્યવિમળજી આદેશ માંગતા હતા. મુનિરાજશ્રી બુદ્ધિસાગરજીએ થોયો તથા છેવટે મોટી શાન્તિ કહી હતી. શાંતિપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક દેવવંદનની ક્રિયા પૂર્ણ થઇ હતી. સર્વ ઉપાશ્રયના સાધુઓ આજ વખતે ભેગા થઇને દેવવંદનની વિધિ કરતા પ્રેક્ષકોના જોવામાં આવ્યા હતા. આવી રીતે સર્વ સાધુઓ ભેગા થઇને દેવ વાંદવાનો પ્રસંગ આજેજ જોવામાં આવ્યો હતો. પાયચંદ ગચ્છના સાધુઓ—ભાયચંદજીના શિષ્યો ક્રિયા કરતી વખતે આવ્યા હતા અને દિલગીરી જાહેર કરી હતી. આવી રીતે સાધુસાધ્વીઓએ ભિન્ન ભિન્ન ઉપાશ્રયના એકત્ર મળીને દેવવંદનની ક્રિયા કરી હતી તે પ્રસંગ અપૂર્વ આકર્ષણીય હતો.

ગુરૂશ્રી સુખસાગરજીના ગુણો.

ગુરૂ શ્રીસુખસાગરજી મહારાજમાં અપૂર્વ એક એવો ગુણ હતો કે તેનું વારંવાર સ્મરણ થઈ આવે છે. "પરિમિત બોલવું" પરિમિત સંભાષણ કરવાને માટે તેમનો તીવ્ર ઉપયોગ રહેતો હતો. પરસ્પર વિરૂદ્ધ પક્ષોના સંયોગોમાં પણ જ્યારે તેઓ બોલતા હતા ત્યારે પરિમિત શબ્દોથી બોલતા હતા અને તેમાં ગંભીર ભાવ રહેતો હતો. પરિમિત સંભાષણ કરવાથી અનેક પ્રકારના લાભ થાય છે. એમ તેઓ વારંવાર સમજાવતા હતા. ભાષા સમિતિનો ઉપયોગ રાખવામાં જ્યારે જોઇએ ત્યારે તેમનો એક સરખો ઉપયોગ રહેતો હતો. તેમની પાસે પન્દર વર્ષ પર્યન્ત રહેવાનું થયું અને તેમના હૃદયની પાસે બેસીને વારંવાર તેમના વિચારે લીધા. તેમાં તેમનો એક સરસ ગુણ અનુભવાયો તે એ છે કે કોઇના ઉપર ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને વૈર નહોતું. ઇર્ષ્યા, દ્વેષ અને વૈરના પરિણામો ઘણા ક્ષીણ થયા હતા એમ અનુભવમાં આવે છે. ગમે તેવા પ્રતિપક્ષીઓના સામું પણ તેમણે કદિ દ્વેષવચન કહ્યું નથી. તેમજ કદિ તેઓની વિરૂદ્ધ બોલ્યા નથી. તેમનું ગુરૂ બોલનારના હિતશબ્દો તેમણે ગ્રહણ કર્યા છે અને તેમજ તેઓના ગુણોને મુક્ત કંઠે કહ્યા છે. તેમની કદિ ક્રોધથી લાલ આંખ થઇ નથી. તેમનામાં

ક્રોધ હોય એવું જણાતું નહોતું. તેમણે ક્રોધના પરિણામની ઘણી મન્દતા કરી હતી. ગમે તેવા ક્રોધના પ્રસંગોમાં પણ તેઓ શાન્તિમય દેખાતા હતા. ગમે તેવા મનુષ્યને ક્રોધ થયા વિના રહે નહિ એવા પ્રસંગોને તેમણે સહ્યા છે એવા ઘણા પ્રસંગોને અમારી નજરે દેખેલા છે તેમાં પણ તેઓ જાણે કંઇ છેજ નહિ એવી દશામાં દેખાતા હતા. તેમના પરિમિત ઉપયોગી સંભાષણથી અન્ય મનુષ્યોને ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાનો પ્રસંગ મળતો નહોતો. તેમણે અઠ્ઠમ વગેરે તપ કર્યા છે તે વખતે તેમના સમાગમમાં હું હતો. તપસીને ક્રોધ થાય એ પ્રાયઃ સ્વાભાવિક છે. પણ ગુરૂ મહારાજની તેવી સ્થિતિમાં પણ તેમને ક્રોધ થતો નહોતો. તેમનો ભાષા સમિતિનો ઉપયોગ એવો હતો કે વારંવાર તેની યાદી આવે છે. પોતાની ભૂલ માટે તેમણે કદિ પક્ષપાત કર્યો નથી અર્થાત્ તે બાબતનો તેમણે કદાગ્રહ કર્યો નથી. પોતાની ભૂલ માટે ન્હાનું બાળક કંઈ કહે તો તેનો પણ તેઓ સ્વીકાર કરતા હતા.

પન્યાસો વિગેરે ઘણા સાધુઓને મેં દેખ્યા છે. પણ તેમાં ક્રિયાની બાબતમાં તો તેમનો પહેલો નંબર આવે છે. વૈરાગ્ય અને ત્યાગનો ગુણ તો તેમને દેખતાં ભક્તોને હૃદયમાં અસર કરતો હતો. શાસ્ત્રો વાંચીને વૈરાગ્ય ત્યાગ સંબંધી અન્યોને અસર ન કરી શકાય તે અસર ખરેખર તેમને

દેખનારાઓના હૃદયમાં તત્કાળ થતી હતી. ક્રિયાની સાથે તેમના હૃદયમાં એટલી બધી સરલતા હતી કે તેનું વર્ણન કરતાં પાર આવે નહિ.

ભદ્રગુણની મૂર્તિરૂપ તેઓ હતા એમ જૈન કોમ એક્કી અવાજે બોલી ઉઠે છે.

તેઓ પ્રતિદિન ધર્મકર્તવ્ય પ્રવૃત્તિમાં લયલીન રહેતા હતા.

કર્તવ્ય ધર્મ પ્રવૃત્તિ.

તેઓશ્રી ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહી રહેતા હતા. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને તેઓ કર્તવ્ય ધર્મપ્રવૃત્તિમાં ઉત્સાહિત કર્યા કરતા હતા. જ્યારે જોઇએ ત્યારે તેઓ કોઇને કોઈ ધર્મપ્રવૃત્તિમાં મગ્ન થએલા દેખાતા હતા. રાત્રીએ દશ વાગ્યા બાદ તેઓશ્રી શયન કરતા હતા. રાત્રીએ ત્રણ વાગ્યે ઉઠતા હતા. દરરોજ રાત્રીએ ત્રણ વાગે નવસ્મરણનો જાપ કર્યા કરતા હતા. લગભગ છવીશ વર્ષ પર્યન્ત તેમણે નવસ્મરણનો જાપ કર્યો હતો.

તેઓશ્રી દરરોજ સ્વાધ્યાયમાં તત્પર રહેતા હતા. ચઉ-

સ્વાધ્યાય.

સરણ પયન્નો અને આઉરપચ્ચખાણ ભણવા પર તેમને બહુ રૂચિ હતી. તેથી તેઓ દરરોજ તે બન્નેનો સ્વાધ્યાય કરતા હતા. દરરોજ સાંજરે પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ દશ વૈકા-

લિક સૂત્રનો સ્વાધ્યાય કરી જતા હતા. દશવૈકાલિકનાં દશાધ્યયન તેમના મુખે હતાં. કેટલાક પયન્નાનો પણ મુખથી તેઓશ્રી સ્વાધ્યાય કરતા હતા. તેમને ઘણાં સ્તવનો અને સઝાયો આવડતી હતી. સાંજનું પ્રતિક્રમણ કર્યા બાદ નવ તત્ત્વાદિક પ્રકરણોનો સ્વાધ્યાય કરી જતા હતા. બાસઠીયા યંત્રો વગેરે ઘણા યંત્રોનું તેઓશ્રી પરિવર્તન કર્યા કરતા હતા. જ્ઞાનાભ્યાસી સાધુઓને સહાય આપવામાં તેઓશ્રી શૂરા હતા.

સહાય.

તેઓશ્રી અન્ય સાધુઓ અને સાધ્વીઓને ચારિત્ર પાળવામાં સહાય આપવા દરરોજ તત્પર રહેતા હતા. ચારિત્રમાં શિથિલ થનારાઓને તેઓશ્રી પાછા ઉત્સાહિત કરી સહાય આપી ઠેકાણે લાવતા હતા. સાધુઓ અને સાધ્વીઓને વસ્ત્રાદિ જે જે સંયમનાં ઉપકરણોની જરૂર હોય તો ગમે ત્યાંથી યાચી લાવીને આપતા હતા. તેમના ચારિત્રથી આકર્ષાઇને જે જે વસ્તુઓને અન્યોના માટે તેઓ માગતા તે તે વસ્તુઓને બહુ ભાવથી શ્રાવકો તેમને વહોરાવતા હતા. રોગી, સીદાતા સાધુઓને તેઓ બનતી સહાય આપવા માટે આત્મભોગ આપતા હતા. ગમે તે ગચ્છના સાધુઓને માંદગી થતાં તેઓને સ્વાત્માવત્ ગણી તેમની સેવા કરતા હતા. સ્વગુરૂની સેવાથી તેમનામાં અપૂર્વ સેવા ગુણ પ્રગટ્યો હતો.

તેથી તેઓશ્રી અન્યજનોની સેવા કરવામાં જરા માત્ર બાકી રાખતા નહોતા.

તપ.

તેઓશ્રી તપ કરવામાં મગ્ન રહેતા હતા. એક ઉપવાસ બે ઉપવાસ, ત્રણ ઉપવાસ, આયંબિલ અને એકાસણુ વગેરે તપ કર્યા કરતા હતા. અને પાંચમ આઠમ, અગિયારસ અને ચૌદશાદિ તિથિયોના દિવસે ઉપવાસ કર્યા કરતા હતા. પારણાના દિવસ વિના દરરોજ પ્રાયઃ તેઓ એકાસણુ કરતા હતા. પર્યુષણ પર્વનો તેઓ અઠ્ઠમ કરતા હતા. અનેક પ્રકારના અભિગ્રહ રૂપ તપને તેઓ કરતા હતા. તપની સાથે ક્ષમા તેમનામાં વૃદ્ધિ પામતી હતી.

યાત્રાઓ.

તેઓશ્રીએ સિદ્ધાચલ, ગિરનાર ભોયણી, પાનસર, સંખેશ્વર, રાંતેજ, મેત્રાણા, તલાજા, ઉપરીયાલા, તારંગા, ઇડર, પોશીના, ભીલોડા, નાગફણા, પાર્શ્વનાથ, કેશરીયાજી, ટીટોઇમાં મુહરી પાર્શ્વનાથ, નરોડા, સરખેજ, અમદાવાદનાં જૈનમન્દિરો, માતર, ખંભાત, કાવી, ગંધાર, ડભોઇ જધડીયા, સુરત, લાડોલ, અને સિદ્ધપુર, આદિ અનેક સ્થળોઓમાં વિહાર કરીને તીર્થંકરોની પ્રતિમાઓ અને પાદુકાઓ વગેરેની યાત્રાઓ કરી હતી. તેમણે જે જે યાત્રાઓ કરી

હતી તેમાં ઘણી યાત્રાઓમાં હું તેમની સાથે સામેલ હતો. યાત્રાઓ કરતી વખતે તેઓનામાં આત્મોલ્લાસની વૃદ્ધિ થતી હતી. મેસાણામાં વારંવાર પધારી તેમણે ગુરૂપાદુકાની યાત્રા કરી હતી.

ધર્મકર્મયોગી.

ગુરૂમહારાજ અનેક ધર્મક્રિયા પ્રવૃત્તિયોમાં અડગપણું, સ્થિરતાપણું, નિર્લેપપણું, વિધિપૂર્વક આરાધકપણું, અને તત્પરપણું હતું તેથી તેમને ધર્મ કર્મયોગી એ પદથી સંબોધવામાં આવે તેમાં કંઇ અતિશયોક્તિ જણાતી નથી. **ગુરૂગીતામાં** કરેલી ગુણોની સ્તુતિ પ્રમાણે તેઓશ્રીમાં અનેક ગુણો પ્રગટ્યા હતા તેથી વારંવાર તત્સંબંધી પિષ્ટપેષણ કરવું તે અયોગ્ય છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, આજન્મ બ્રહ્મચર્ય પરિગ્રહત્યાગ, રાત્રિભોજન ત્યાગ આદિ અનેક વ્રતોની જીવતી મૂર્તિસ્વરૂપ શ્રી સદ્ગુરૂરાજની જેટલી સ્તુતિ કરવામાં આવે તેટલી ન્યૂન છે. તેમનાં પાસાં સેવીને તેમનામાં પ્રકટેલા અનેક ગુણોનો અનુભવ કર્યો છે. દીક્ષાથી તે દેહોત્સર્ગ પર્યન્તના જીવનકાલમાં તેમણે કોઇની સાથે કોઇ પણ સ્થળે ક્લેશ કર્યો હોય તેવું જાણ્યું નથી તેમજ અન્યને કંઇ ખોટું લાગે એવું બોલતાં કદાપિ મેં તેમને દેખ્યા સાંભળ્યા નથી. કોઇ પણ જાતની રાગદ્વેષની ખટપટમાં તેમણે અંશમાત્ર પણ ભાગ લીધો નહતો. તેમના

જેવા સ્વાર્થી મહાત્માઓ વિરલ દેખાય છે. તેઓ વર્તમાનમાં વિદ્યમાન અને દિવંગત થએલા અનેક સાધુઓના સમાગમમાં આવ્યા હતા. પરંતુ ચારિત્રની આરાધના વિનાની અન્ય કોઇ બાબતમાં તેમણે અન્ય સાધુઓની સાથે ભાગ લીધો નથી. વૈરાગી, ત્યાગી, શાન્ત, દાન્ત, વૈયાવચ્ચી, વિનયી અને સમભાવી શ્રી ગુરૂરાજના સદ્‌ગુણોનું પરોક્ષમાં પણ પ્રત્યક્ષ પેઠે સ્મરણ થયા કરે છે. આવા મહાન્ ક્રિયાપાત્ર ધર્મ કર્મયોગી મહાત્મા ગુરૂરાજનું સદાકાલ સ્મરણ રહો. તેમના ગુણો સ્વાત્મામાં અને અન્ય જીવોમાં પ્રકટો અને તેઓની પેઠે અન્ય મુમુક્ષુઓ તેમની પાછળ પ્રગટી ધર્મની ઝાહોઝલાલી વર્તાવો.

શ્રી ગુરૂ સુખસાગરજી મહારાજની સહનશીલતા.

સદ્‌ગુરૂશ્રી સુખસાગરજી મહારાજમાં સહનશીલતાનો અપૂર્વ ગુણ હતો. તેઓ ગમે તે થાય તોપણ ક્રોધી થતા નહિ અને કોઇને ગુસ્સો ઉપજે તેવું વચન કહેતા નહિ. તેમણે જે જે ઠેકાણે ચોમાસાં કર્યાં છે ત્યાં તેમના સમાગમમાં ઘણા શ્રાવકો આવેલા હતા, પણ કોઇની સાથે ઉંચા વચને બોલ્યાનું સંભળાયું નથી. પોતાના સાધુઓને પણ કંઇ ઉંચા સાદે કહેતા નહિ પણ કંઈ કહેતા તો શાંત સ્વભાવથી કહેતા હતા. તેમના મુખપર કદી ગુસ્સાનું ચિન્હ દેખવામાં આવતું નહિ.

તેમને ગુસ્સે થવાને માટે કોઇ કદાપી કંઇ કહે તોપણ તે મુંગે મોઢે સહન કરતા હતા, આવું ઘણે વખતે બન્યું હતું. પોતાની વાત કોઇને કાઢી આપતા નહિ, પોતાના ઉપર ગુસ્સે થનારનું કોઇ રીતે ભૂંડુ બોલતા નહિ, તેમજ બીજાને તે બાબત કોઈ પણ પ્રકારે જણાવતા નહિ. તેમનો સ્વભાવ એવો હતો કે તેમને દેખીને કોઇને ગુસ્સે થવાનું કારણ મળતું નહિ, તેમની ચારિત્ર ક્રિયા અને શાંત મુખમુદ્રા દેખીને લોકોને મહામુનિનું ભાન આવતું હતું, પોતાનું ખરાબ કહેનારના પણ તેઓ ગુણો લેતા હતા, જેનામાં જે કાંઈ ગુણો હોય તેની પ્રશંસા સર્વત્ર કરતા હતા, કારણ કે તેમનો સ્વભાવ અચળને ગુણાનુરાગી હતો.

નિર્દોષગોચરી પ્રવૃત્તિ.

તેઓએ અમદાવાદ, સુરત, વડોદરા, અને પાટણ વગેરે મોટા શહેરોમાં ચોમાસાં કર્યાં હતાં. તેઓ ગોચરી લેવાને માટે બહુ દૂર જતા હતા કે તેથી ગોચરીનો દોષ લાગે નહિ, સુરતમાં ૧૯૫૭ માં નેમુભાઈની વાડીમાં ચોમાસું કર્યું હતું ને તે વખતે ૨૬ સાધુ ભેગા થયા હતા. આવા પ્રસંગે ગોચરીનો દોષ ન લાગે તે માટે તેઓ હરીપુરા, છાપરીઆશેરી, સંગરામપુરા વગેરે દૂર જગ્યાએ ગોચરી વોરવા જતા હતા અને

શ્રાવકના ઘરમાં દાદરા ઉંચા હોય તોપણ ઠેકીને જતા હતા, તેવા પ્રસંગે પોતાના શરીરને શ્રમ પડે તોપણ તેની દરકાર રાખતા નહિ. સંવત્ ૧૯૫૮ ની સાલમાં વડોદરામાં હતા તે વખતે તેઓ મામાની પોળમાંથી કાંડીની પોળમાં અને શહેરમાં ગોચરી વ્હોરવા જતા હતા. તેઓ નિર્દોષ ગોચરી તરફ પૂરતું લક્ષ રાખતા હતા. ગોચરીના બેતાલીશ દોષ ટાળવાને માટે તેમને ઘણી કાળજી હતી. તેમણે એવો સંકલ્પ કર્યો હતો કે જ્યાંસુધી શરીર ચાલે ત્યાંસુધી ગોચરી જાતે વોરવી. આ દઢ પ્રતિજ્ઞા સં. ૧૯૬૯ ના વૈશાખ માસ સુધી પાળી હતી. અમદાવાદમાં સં. ૧૯૬૨ ની સાલમાં તથા ૧૯૬૫ ની સાલમાં ચોમાસું કર્યું તે વખતે તેઓ આંબલીપોળના ઉપાશ્રયથી તે શામળાની પોળ, રાજામહેતાની કાલુસાની પોળ ને લુણશાવાડા સુધી ગોચરી વોરવા જતા હતા. આવી રીતે ગોચરી વોરવામાં તેમની ઉત્કૃષ્ટતા દેખાઈ આવતી હતી. સંવત્ ૧૯૬૭–૬૮ ની સાલનું ચોમાસું પાટણમાં કર્યું તે વખતે તેઓ મણીઆતી પાડાથી નીકળી સાળવીવાડા સુધી ગોચરી વોરવા જતા હતા. તેમની સાથે ગોચરી જનારા સાધુ અકળાઈ જતા પણ પોતે અકળાતા નહિ અને તેઓ પોતાના શિષ્યોને એમજ કહેતા હતા કે, નિર્દોષ ગોચરી લાવવાથી ચારિત્રની રક્ષા થાય છે. ગૃહસ્થને જેમ ન્યાય સંપન્ન વૈભવની

પ્રાપ્તિ બહુ દુર્લભ છે, તેમ સાધુઓને નિર્દોષ આહારની પ્રાપ્તિ બહુ દુર્લભ છે. શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજ સાહેબના પાસાં સેવવાથી તેમનામાં એ ગુણ ગુરૂવારસામાં ઉતરી આવ્યો હતો. નિર્દોષ ગોચરી વ્હોરવાને લીધે ગુણાનુરાગી અન્ય સાધુઓ તેમની પ્રશંસા કરવા ચૂકતા નહિ. નિર્દોષ ગોચરી વ્હોરવાથી ચારિત્ર પરિણામની શુદ્ધિ થાય છે અને વિકથા વગેરે પ્રમાદના દોષો દૂર ટળે છે તેવી તેમની માન્યતા હતી તેથી ખરેખર તેમના એવા વર્તનથી તેમનામાં પ્રમાદના ઘણા દોષો ટળી ગયા હતા તથા ઘણા ગુણો ઉત્પન્ન થયા હતા. ગામડામાં જ્યારે ૭-૮ ગાઉનો વિહાર થતો અને કોઈ પણ ગામ આવતું ત્યાં થાકી ગયા છતાં તેઓ પોતે ગોચરી વ્હોરવા જતા હતા અને પોતાના સાધુઓને પણ ચારિત્રમાં સહાય આપતા હતા. તેથી જે જે ગામોમાં તેમનો વિહાર થયો છે તે ગામોના શ્રાવકો તેમની ગોચરી વ્હોરવાની રીતની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરે છે. છીંકણી કાગળ વગેરે સામાન્ય વસ્તુઓ જોઈતી હોય તો તે પણ પોતે જાતે શ્રાવકના ઘેર જઈ વ્હોરી લાવતા હતા. કપડાં, વસ્ત્ર પાત્ર વગેરે વ્હોરવાને માટે શ્રાવકોને ઘેર જતા હતા પણ ઉપાશ્રયમાં મંગાવતા નહોતા. સંવત ૧૯૫૮ ની સાલનું ચોમાસું પાદરામાં કર્યું તે વખતે પાદરામાં એક સોનીની દુકાને કાંઈ વસ્તુ લેવા ગયા હતા તેથી

ત્યાંના શ્રાવક વકીલ મોહનલાલ હિમચંદ તથા નંદલાલ લલ્લુભાઈ તથા ચુનીલાલ લલ્લુભાઇ તથા નગરશેઠે કહ્યું હતું કે આવા કામો માટે અપાસરામાં તેને બોલાવવો હતો? તમારે જવાની શું જરૂર હતી? ત્યારે શ્રીમદે જણાવ્યું કે તે કામ સાધુનું છે. તેને સામો બોલાવવાની કાંઈ જરૂર નથી. પાદરાના શ્રાવકો સાધુના આવા આચાર સંબંધી વાત સાંભળી ખુશ થયા હતા અને પ્રશંસા કરતા હતા કે આવા ગુરૂ મહારાજને ધન્ય છે.

શ્રીમદ્નામાં ગુરૂભક્તિનો ગુણ ઝળકતો હતો. તેઓ સામાન્ય વાતચિતમાં પણ પોતાના ગુરૂનું સ્મરણ પ્રસંગ આવે તે વખતે તેમના ગુણો ગાતા હતા અને પોતાના ગુરૂના ગુણોનો પ્રકાશ કરવા માટે ચૂકતા નહોતા. મહેસાણામાં રવિસાગરજી મહારાજની દેરી બંધાઇ ને તેમાં ૫-૬ હજાર રૂપીઆનું ખર્ચ થયું તે સંબંધી ઉપદેશ આપવા સાધુની રીત પ્રમાણે તેઓ ગુરૂભક્તિથી પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. પાટણમાં શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજની પાદુકાની સ્થાપના થઈ તેમજ પાલનપુરમાં સ્થાપના થઈ તેમાં તેમના ઉપદેશનોજ પ્રતાપ હતો. પોતાના ગુરૂમહારાજે જે જે સારા આચારો પ્રવર્તાવેલા તે પ્રમાણે તેઓ ઉપદેશ દેવાને વારંવાર પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. તેમણે સં. ૧૯૪૩ ના વૈશાખ સુદ ૬ ના દિવસે દીક્ષા લીધી ત્યારથી તેઓ

ગુરૂમહારાજનું પાસુ છોડતા નહતા, અને સદાકાળ સેવાભક્તિ કર્યા કરતા હતા. સંવત્ ૧૯૪૪ ની સાલનું ચોમાસું માણસામાં કર્યું. તે વખતે શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજની તેમજ અન્ય સાધુઓની સારી રીતે ભક્તિ કરી હતી. સંવત્ ૧૯૪૫ની સાલનું ચોમાસું વિજાપુરમાં કર્યું, તે વખતે વડસ્માના શ્રાવક જગલભાઇએ બે માસના ઉપવાસ કર્યા હતા. વિજાપુરની આજુબાજુના લોકો દર્શન કરવા જતા હતા. શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજની શરીર પ્રકૃતિ નરમ રહેતી હતી. તે વખતે તેમણે જે ગુરૂસેવા કરી હતી, તે વિજાપુરનો સંઘ હજુ યાદ કરે છે. સંવત્ ૧૯૪૭ માં ચોમાસું પાટણમાં કર્યું તે વખતે શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજથી ગોચરી જવાતું નહતું. ગુરૂમહારાજને ગોચરી વોરી લાવીને ખવડાવી, તેમના વસ્ત્રનો કાપ કાઢવો તે સર્વ કાર્યો શ્રીમદ્ સુખસાગરજી મહારાજ ઉઠાવતા હતા. પાટણના સાગરના ઉપાશ્રયના શ્રાવકો તેમની આવી ગુરૂસંબંધી ભક્તિ દેખીને બહુ ખુશ થૈને પ્રશંસા કરી હતી.

સંવત્ ૧૯૪૮ ની સાલથી શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજે મેહસાણામાં સ્થિર વાસ કર્યો. શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજથી ગામોગામ વિહાર થઇ શકતો નહોતો, અને ચાલવાની શક્તિ ન હોવાથી તેમણે મેહેસાણામાં સ્થિર વાસ કર્યો. તે વખતે તેમની પાસે સેવામાં રહેનાર શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ હતા.

શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજથી બહાર ગમન કરી શકાતું ન હતું, તેથી સર્વ પ્રકારની પોતે વ્યવસ્થા કરતા હતા. તેમજ રવિસાગરજી મહારાજની તબીયત નરમ હોવાથી આહાર કરતાં વધતું તે પોતે આરોગી જતા હતા. રવિસાગરજી મહારાજની આજ્ઞાનુસાર તેઓ પ્રવર્તતા હતા. વૃદ્ધાવસ્થામાં તેમને જરા માત્ર પણ ઓછું ન લાગે તેની પૂર્ણ કાળજી રાખતા હતા. મહારાજને માટે ગામમાં ગોચરીએ ફરીને તેમને અનુકૂળ જે આહાર મળે તે ગોચરીનો દોષ ટાળીને લાવતા હતા. તેઓ એમ માનતાં હતા કે પૂર્વભવના પુણ્યોદયથી ગુરૂ—સેવા મળી છે. માટે આ વખતે કેમ ખામી રાખું. શાસ્ત્રમાં વૈયાવચ્ચ ગુણને અપ્રતિપાતી કહ્યો છે. તેનો સારાંશ એ છે કે, જ્ઞાન, તપ, જપ, અને ક્રિયા પ્રમુખ ગુણોથી કદાચિત્ પડવાનું થાય છે પણ વૈયાવચ્ચ ગુણથી કદાપિ પડવાનું થતું નથી. વૈયાવચ્ચ કરનાર ઉપર ગુરૂની પૂર્ણ કૃપા રહે છે તેથી તેની પડતી થતી નથી. શ્રીમદ્ સુખસાગરજી મહારાજ સાહેબ એમજ માનતા હતા કે મારામાં ઘણું જ્ઞાન નથી, તપ કરવાની શક્તિ નથી તોપણ ગુરૂમહારાજની વૈયાવચ્ચ કરીને સંસારમાંથી તરવાનું છે, માટે મારે તો ગુરૂ તેજ આધારભૂત છે. ગુરૂમહારાજની સેવાથી જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તે થોડું હોય છે તોપણ બહુજ ફાયદો કરે છે એમ તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હતો તેથી તેમણે એવી

માન્યતાપૂર્વક જે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું તેનાથી ઘણા ગુણો તેમનામાં ખીલી નીકળ્યા હતા. સં. ૧૯૫૪ ના જેઠ વદિ ૧૧ ના રોજ શ્રીમદ્ રવિસાગરજી મહારાજે સ્વર્ગગમન કર્યું ત્યાંસુધી તેમણે ગુરૂમહારાજની પરિપૂર્ણ સેવા ઉઠાવી હતી અને પોતાના આત્માને સફળ કર્યો હતો. ગુરૂમહારાજની સેવા–ભક્તિ કરવાનો ગુણ તેમનામાં પૂર્ણ રીતે ખીલી નીકળવાથી અન્ય સાધુઓની સેવા કરવામાં તેઓ કદિ પાછા પડતા ન હતા. અન્ય સાધુઓના સમાગમમાં આવતાં તેમની ગોચરી તથા વસ્ત્ર વગેરે લાવવાં વગેરે કાર્યમાં તેઓ જાત મહેનતથી પ્રવૃત્તિ કરી શકતા હતા. સંવત ૧૯૬૮ ની સાલનું ચોમાસું તેમણે પાટણમાં કર્યું તે વખતે પન્યાસ ચતુરવિજયજી વગેરે સાથે હતા તે વખતે તેમણે અન્ય સાધુઓનું કામકાજ કરવામાં પોતાના આત્માને કૃતાર્થ કર્યો હતો. તેઓ મનમાં એમજ માનતા હતા કે સાધુ સેવા કરવી એજ ખાસ કર્તવ્ય છે અને કલ્યાણ પણ તે થકીજ થાય છે.

ગુરૂશ્રદ્ધા.

તેમનામાં અપૂર્વ ગુરૂશ્રદ્ધા હતી. ગુરૂએ જે જે ઉપદેશો કરેલા તે તે ઉપદેશોમાં તેમને અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી, તેથી પોતાના ગુરૂના સ્વર્ગગમન પછી પણ તેમના ઉપદેશેલા આચાર પ્રમાણે પોતે પ્રવૃત્તિ કરતા હતા. ગુરૂના વચન ઉપર

જેને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે તે આચાર વિચારમાં પણ દૃઢ રહી શકે છે. તેઓએ મરણ પર્યંત જે સાધુના દૃઢ આચારો પાળ્યા તેમાં ગુરૂની શ્રદ્ધા મુખ્ય હતી. તેમનામાં ગુરૂશ્રદ્ધાની એટલી બધી પ્રબળ વાસના હતી કે તેઓ ગમે તે સાધુઓના સમાગમમાં આવતા તોપણ ગુરૂશ્રદ્ધાની લાગણી સચોટ જળવાઈ રહેતી. ધર્મની બાબતમાં શ્રદ્ધા એ અપૂર્વ બળ છે અને તે અપૂર્વ બળ, ગુરૂ—શ્રદ્ધા ઉપર ટકી રહેલું હોય છે.

વિહાર.

શ્રીમદ્ સુખસાગરજી મહારાજ ગામોગામ વિહાર કરતા હતા. તેઓને એક ગામ પડી રહેવું પસંદ નહતું જ્યાંસુધી ગુરૂ—સેવામાં રહ્યા ત્યાંસુધી તેઓ ગુરૂની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમની સાથેજ રહેતા હતા, પોતાના ગુરૂના સ્વર્ગગમન પછી તેઓએ કાર્તિક માસનાં મેહસાણાથી વિહાર કર્યો હતો અને પેથાપુરવાળા રવચંદ ગાંધીના સંઘની સાથે તેઓ સિદ્ધાચળ પધારી સિદ્ધાચળની યાત્રા કરી હતી. ત્યારબાદ તેમણે ગિરનારની યાત્રા કરી હતી. ત્યારબાદ ઘોઘા, ભાવનગર, લીંબડી, વઢવાણ, અને વિરમગામ વગેરે ઠેકાણે વિહાર કરવા લાગ્યા અને ત્યાંથી પાલનપુર જઈ ને સં. ૧૯૫૬ ની સાલનું ચોમાસું કર્યું ને સં. ૧૯૫૭ની સાલનું ચોમાસું સુરતમાં કર્યું ને ત્યાંથી વિહાર કરીને સં. ૧૯૫૮નું ચોમાસું પાદરામાં કર્યું ને ચોમાસા બાદ ડભોઇ, કાવી, ગંધાર,

ખંભાત વગેરે જઈ યાત્રા કરી માણસા, વિજાપુર, સાણંદ, અમદાવાદ, ચાણસ્મા, અને પાટણ વગેરે જુદે જુદે ઠેકાણે તેમણે ચોમાસાં કર્યાં. આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે તેઓ વિહારમાં ઉગ્ર હતા અને આત્મકલ્યાણમાં પ્રવૃત્તિ કરવાને યથાયોગ્ય પ્રવૃત્તિ કરતા હતા.

ભાષાસમિતિ.

ભાષા સમિતિપૂર્વક વર્તવાનો તેમનામાં સારો ગુણ હતો. જ્યારે બોલતા હતા ત્યારે મુખે મુહુપત્તી રાખીને વા હાથ રાખીને બોલતા હતા, પણ ઉઘાડે મુખે બોલતા નહતા. કોઇની સાથે બોલવાનો પ્રસંગ પડે ત્યારે શાન્તરીતે મન સ્થિર રાખીને બોલતા હતા તેથી તેઓ ઘણા દોષોથી મુક્ત રહેતા હતા. કારણ વિના ન બોલવું તે ઉપર તેઓ રાજાના એક મૌન પુત્રની કથા કહેતા હતા. અને તે કથાથી પોતાના શ્રાવક-સાધુ ઉપર સારી છાપ પાડવાને માટે પ્રયત્ન કરતા હતા, પોતાના સમાગમમાં જે જે જૈનો આવતા હતા તેઓને ઉપયોગપૂર્વક બોલવાને માટે સૂચના કરતા હતા. સાધુ-સાધ્વીઓને ઉઘાડે મુખે ન બોલવું તે માટે વારંવાર ટોકતા હતા. કદાપિ કોઈ વખત અનુપયોગથી બોલી જતા હતા તો તે સંબંધી ઘણો પશ્ચાત્તાપ કરતા હતા તેથી તેમની સાધુસાધ્વીઓ ઉપર સારી છાપ પડતી હતી.

ગંભીરતા.

તેમનામાં ગંભીરતાનો ગુણ સારી રીતે ખીલ્યો હતો. તેમની પાસે હજારો મનુષ્યો અનેક વાતો કહેતા હતા પણ એકની વાત બીજાને કહેતા નહોતા. પોતાના શિષ્યોને પણ કહેવા લાયક વાતોજ કહેતા હતા અને તેથી પરિણામ એ આવતું હતું કે નકામી ખટપટો ઘણી બંધ પડતી હતી અને રાગ-દ્વેષનાં ઘણાં કારણો સ્વયમેવ નષ્ટ થઇ જતાં હતાં. શાસ્ત્રમાં ગંભીરતા ગુણની ઘણી સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. **જે મનુષ્યમાં ગંભીરતાનો ગુણ ખીલ્યો હોય છે તે ઘણાઓનું કલ્યાણ કરવાને સમર્થ થાય** છે. ગંભીરતા ગુણવાળો સાગર જેવો ગણાય છે અને તેથીજ તેની મહત્તામાં વધારો થાય છે. જેનામાં ગંભીરતાનો ગુણ ખીલ્યો હોય છે તેવા સાધુની પાસે આવીને ઘણા લોકો પોતાનું પાપ પ્રગટ કરી દે છે અને તેથી તે ઘણા લોકોને સુધારવા શક્તિમાન્ થાય છે. શ્રીમદ્ સુખસાગરજી મહારાજમાં ઉચ્ચ પ્રકારની ગંભીરતા હોવાથી ઘણા માણસોએ તેમની સાથે આવી પોતાના આત્માનો સુધારો કર્યો હતો. તેઓ કદિ કોઇની નિંદા કરતા નહિ અને કોઇનાં ગુપ્ત મર્મ પ્રકાશવાને એક શબ્દ સરખો બોલતા નહતા. આવી ઉત્તમતાથી તેમની મુખમુદ્રા ઉપર ગંભીરતાની છાયા છવાઇ રહેતી હતી અને તેથી તેમના સમાગમમાં આવનારને તેમની ગંભીરતા વિષે સારી ખાત્રી

થતી હતી ગંભીરતાનો ગુણ જો સાધુઓમાં ખીલે છે તો તેથી પોતાના આત્માનું અને અન્ય આત્માઓનું કલ્યાણ કરવા શક્તિમાન્ થાય છે અને તેથી પરસ્પર મનુષ્યોમાં શાન્તિનો પ્રચાર પણ સારી રીતે કરી શકાય છે.

ગંભીરગુણ માટે જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી અલ્પ છે. ગુરૂમહારાજ સંઘાડો ચલાવતા હતા. અનેક મનુષ્યો પાસેથી અનેક વાતો સાંભળતા હતા પણ કદિ કટોકટીના પ્રસંગે ગંભીરપણું છોડતા નહોતા. તેમના શબ્દોમાં ગંભીરતાએ સજ્જડપણે વાસો કર્યો હતો. જૈનોને ગમે તેવાં પ્રાયશ્ચિત્તો આપતા હતા પણ તેની વાત કદિ અન્યના કાને જતી નહોતી. પન્દર વર્ષ સુધી તેમનો સમાગમ મ્હને રહ્યો અને તેમનો અનુભવ લીધો તેમાં ગંભીરતા તો સાગરની પેઠે દરરોજ વધતી હતી એવું અનુભવમાં આવે છે. તેમના મનમાં ક્ષુદ્રતા નામનો દોષ વાસતો હતોજ નહિ. કોઇનું અશુભ તેમણે કદિ ઇચ્છયું નહોતું. મૈત્રી ભાવનાએ તેમના હૃદયમાં ઘર કર્યું હતું. કોઇના ઉપર તેમણે શત્રુતા રાખી નથી. સર્વજીવોપર મૈત્રી ભાવના રહે ત્યારે સર્વજીવોની દયા પાળી શકાય છે. સર્વજીવોપર મૈત્રીભાવના સદા એક સરખી રીતે રહેવી એ કંઇ સામાન્યવાત નથી. જ્યારે [illegible] આવે ત્યારે તે અન્યોના મા
કહેતા હતા [illegible] ધીન છે. જે જેવું કર

મૈત્રીભાવ. તેવું પામશે. કોઇના ઉપર રાગ વા દ્વેષ કરવો ન જોઇએ” ઇત્યાદિ શબ્દો વિના અન્ય દ્વેષાત્મક વચન સાંભળ્યું નથી. તેમના મનમાં દયાનો વાસ હતો. દયાની માતા યતના છે. યતનાથી બોલવું, યતનાથી ચાલવું, યતનાથી ખાવું પીવું, યતનાથી સર્વ કાર્યો કરવાં, સૂક્ષ્મજંતુ પણ પ્રમાદથી ન મરી જાય તે માટે યતનાપૂર્વક અપ્રમાદી રહેતા હતા. કોઇ વખત અનુપયોગે અયતના થઇ જતી તો તેમની આંખમાં અશ્રુની ધારા વહેતી હતી. પોતાનામાં સદા તેઓ નિજગુણ હાનિને દેખતા હતા. કોઇ તેમને કહેતું કે તમે ખરા ચારિત્રી છો? ત્યારે તેના ઉત્તરમાં કહેતા કે “ખરૂં ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવું બહુ કઠિન છે. કેવલી સ્વીકારે તેનું ખરૂં” આવી રીતે નિરભિમાન દશાને આગળ કરીને તેઓ પરિમિત શબ્દોમાં જે કંઇ કહેવું ઘટે તે કહેતા હતા. દરરોજની આવશ્યકાદિ ક્રિયાઓને તેઓ ભાવ શ્રદ્ધાપૂર્વક અને વિધિપૂર્વક કરતા હતા. ગોચરીના દોષો ટાળવા ઉપર તેમનું બહુ લક્ષ્ય હતું. તેઓ બે વખતની આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉભા ઉભા કરતા હતા. વર્તમાન કાળમાં જેટલા સાધુઓ છે તેમાં ક્રિયાની બાબતમાં તેમનો પહેલો નંબર હતો. એમ જેટલા સાધુઓનો અનુભવ થયો છે તે દૃષ્ટિએ કથવામાં આવે છે. ઉપકાર ગુરૂ મહારાજનું સદા ધ્યાન થાઓ અને તેમની કૃપા સદા રહો. ૐ **शान्तिः ३**

श्रीसद्गुरु सुखसागरषोडशकम्.

केदाररागेण गीयते.

सद्गुरुसुखसागरमहाराजं, वन्देऽहं गुणभ्राजं रे;
सप्तविंशतिगुणाविभ्राजं, क्षान्त्या पूर्णविराजंरे. स. १
क्रियापात्रश्रमणेषुसारम्, पञ्चमहाव्रतधारंरे;
ब्रह्मसुगुप्त्या जितमहामारं, संयममूलागारंरे. स. २
पूज्यं यमिनं दान्तं शान्तं, हृषीकेशं भगवन्तंरे;
भारतभव्यांबुज विकसन्तम्, भानुसमं महासन्तंरे. स. ३
सौम्यगुणालङ्कृतमहाभागं, कृतमूर्च्छापरित्यागंरे;
अर्हद्देवादौ कृतरागं, धृतसंसारविरागंरे. स. ४
पूजितशक्रादिकशुभदेवं, कृतनिजगुरु शुभसेवंरे;
गुरुवैयावृत्ये तु त्वमेव, जगति ख्यात एवंरे. स. ५
सर्वजीवेषु धृतसमभावं, भवपाथोधौनावंरे;
मोहदन्तिभेदनसिंहशावं, शान्तीकृतभवदावं रे. स. ६
धृतशुद्धाचारं गुणवन्तं, जिनाज्ञानुवदन्तंरे;
ग्रामानुग्रामं विचरन्तं, संयतवृन्दमहान्तं रे. स. ७
द्रव्यभावतो जापजपन्तं, मोक्षं प्रति गच्छन्तंरे;
सागरगच्छे कार्यवहन्तं, सामायिकभदन्तंरे. स. ८

घोरपरिषहसहने वीरं, मेरुवन्महाधीरंरे;
सम्यक्त्वश्रद्धागुणहीरं, सागरवद् गम्भीरंरे. स. ९
कृतगुणपोषं परिहृतदोषं, धृतनिजगुणसन्तोषंरे;
कृतनिर्मूलमहाशत्रुरोषं, जातक्षमादिकोषंरे. स. १०
परित्यक्तमहाकालप्रभीतिं, समतागुणतनुमूर्तिं रे;
नित्यंधृत सत्क्रियगुणस्फूर्तिं, धृतजैनागमनीतिंरे. स. ११
स्पर्शमणितः पूर्णोत्कृष्टः स्वनुभवदृष्ट्यादृष्टो रे;
त्वदीयप्रेममेघो महावृष्टः पुष्करो ममोपरिवृष्टोरे. स. १२
त्वच्छिष्यः सिद्धिमाप्नोति, कीर्त्या स्वर् व्याप्नोतिरे;
शक्रः त्वच्छिष्यं प्रस्तौति, भक्त्यैवं शक्नोतिरे. स. १३
प्राप्तज्ञानादिकसुखवृद्धिं, सम्वरधर्मसमृद्धिंरे;
प्रकटित स्याद्वादशुभबुद्धिं, आविर्भाव गुणाब्धिंरे. स. १४
धर्मोद्धारार्थं सुखकारं, जातत्वदीयावतारंरे;
वाञ्छितप्रद चिन्तामणिसारं, स्तौति स्मारं स्मारंरे. स. १५
सद्गुरुगुणगीतामृतपानं, पायं पायममानंरे;
बुद्धिसागरसूरिर्गानं, कृत्वा स्तौतीशानंरे. स. १६

શ્રીમદ્ ગુરૂમહારાજ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સાહેબના શિષ્ય-પરિવારની યાદી.

શ્રી જૈનાચાર્ય બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ.
મુનિશ્રી ગુલાબસાગરજી સ્વર્ગગત.

મુનિશ્રી રંગસાગરજી.
મુનિશ્રી અમૃતસાગરજી   સ્વર્ગવાસી થએલ છે.
મુનિશ્રી ઋદ્ધિસાગરજી.
પંન્યાસશ્રી અજીતસાગરગણિ.
મુનિશ્રી વૃદ્ધિસાગરજી.
મુનિશ્રી જીતસાગરજી.
મુનિશ્રી મહેન્દ્રસાગરજી.
મુનિશ્રી કીર્તિસાગરજી.
મુનિશ્રી દેવેન્દ્રસાગરજી.
મુનિશ્રી ભક્તિસાગરજી.
મુનિશ્રી જયસાગરજી.
મુનિશ્રી ભાનુસાગરજી.
મુનિશ્રી ઉદયસાગરજી.
મુનિશ્રી હીરસાગરજી.

મુનિમહારાજ શ્રી સુખસાગરજી મહારાજ સાહેબની સાધ્વીનો પરિવાર નીચે પ્રમાણે છે.

સાધ્વીજી લાભશ્રીજીની શિષ્યાઓ આઠ છે.
સાધ્વીજી માણેકશ્રીજીની શિષ્યાપરિવારની સંખ્યા આઠ છે.
સાધ્વીજી સુમતિશ્રીની બે શિષ્યાઓ છે.
સાધ્વીજી પ્રજ્ઞાશ્રી ઇત્યાદિ બીજી સાધ્વીઓ પણ છે.

मुनिधर्म विषे.

(સુણો ચંદાજી. એ રાગ.)

અલી સાહેલી ગુરૂવાણી, સાંભળતાં હરખીત થાઇએ;
ગુરૂ ગુણ નિરખી હરખી, મન આણંદી શિવપુર જાઇએ;

ગુરૂ સમતારસના દરીઆ છે, ગુરૂ જ્ઞાનગુણેકરી ભરીઆ છે,
સંસાર સમુદ્રને તરીયા છે. અલી સાહેલી. ૧
ભવી જીવને બહુ ઉપકારી છે, કુમતા કુટિલતા વારી છે;
માયા મમતાને મારી છે. અલી. ૨
ગુરૂ જંગમ તીર્થ મહાજ્ઞાની, ગુરૂ આતમધ્યાનતણા ધ્યાની;
શુદ્ધ ધર્મતણા છે ગુરૂ દાની. અલી. ૩
ગોચરીના દોષ સદા ટાળે, નિજ આતમ ગુણને અજવાળે;
આધાર ગુરૂનો કળિકાળે. અલી. ૪
નિર્દંભી રંગી વૈરાગી, પરમાર્થદશા ઘટમાં જાગી;
મૂર્છા મમતા પરિગ્રહ ત્યાગી. અલી. ૫
સંયમરથ વ્હેવા છે ધોરી, આતમ ઉપયોગતણી દોરી;
મોહ ચોર કરે નહીં જસ ચોરી. અલી. ૬
કપટે કરી કીરિયા નહીં કરતા, ઉપસર્ગથકી ગુરૂ નહીં ડરતા;
હરતા પાપો ભવજલ તરતા. અલી. ૭
ધનધામતણા ગુરૂ નહીં રાગી, પરમાત્મદશા અંતર જાગી;
ગુણરાગી ત્યાગી સૈભાગી. અલી. ૮

અંતર દૃષ્ટિ હૃદયે રાખી, શુદ્ધ આતમ ગુણના અભિલાષી;
પરમાતમ અમૃત રસ ચાખી. અલી. ૯
ગુરૂ ડાક ડમાળે નહીં ચાલે, સંતોષ ભવનમાં નિત્ય મહાલે;
શુદ્ધ તત્ત્વ સ્વરૂપને નિહાળે. અલી. ૧૦
વિજાપુર ગ્રામે ગુણવંતા, સુખસાગર ગુરૂજી જયવંતા;
શુદ્ધ પંચ મહાવ્રત પાલંતા. અલી. ૧૧
એવા ગુરૂને વંદો ભાવે, નરનારી શાશ્વત પદ પાવે;
બુદ્ધિસાગર ગુરૂ ગુણ ગાવે. અલી. ૧૨

વૈરાગ્યવિષે.

(રાગ ઉપરનો.)

સદ્‌ગુરૂ રવિસાગરની વાણી સાંભળી,
હર્ષોલ્લાસે મન મારૂં ઉભરાયજો;
શોક વિયોગાદિક ચિંતા દૂરે ટળે,
માન ગળે મળે સમકિતપદ સુખદાયજો. સદ્‌ગુરૂ. ૧
તન ધન યૌવન બાજી જૂઠી જાણજો,
રંગનો ચટકો મટકો દહાડા ચારજો;
આખર ખાલી હાથે જાવું એકલું,
ખારો નઠારો એવો આ સંસારજો. સદ્‌ગુરૂ. ૨
આરે જગતમાં રાવણ જેવા રાજવી,
કૌરવ પાંડવ બળીઆ માની યોધજો;
તે પણ આયુષ્ય ખુટી જતાં ચાલીયા,
તો પણ મૂરખ લાગે નહીં તુજ બોધજો. સદ્‌ગુરૂ. ૩

દીન દીન આયુ ખુટી જાયે જીવડા,
પાણીના પરપોટા જેવી દેહજો;
અગાશીમાં મહાલે શું મલકાઇને,
અંતે જાવું એકલું છોડી એહજો. સદ્‌ગુરૂ૦ ૪
કેઈ ચાલ્યા કેઇ ચાલે કેઇક ચાલશે,
જન્મ્યા તે મરશે એમ નિશ્ચય જાણજો;
અણધાર્યો તું પણ કોઈક દિન ચાલશે,
ફાંફાં મારે ફોગટ મનમાં આણજો. સદ્‌ગુરૂ૦ ૫
કેઇક રાણાને વળી કેઇક રાજ્યા,
મેલી ચાલ્યા રાજ્ય ઋદ્ધિ ભંડારજો;
રાણીઓ રોતી રહી તેની બાપડી,
રોયા ચાકર કરી કરી પોકારજો. સદ્‌ગુરૂ૦ ૬
મંદિર મેડી બાગ અને બહુ માળીઆં,
મરતાં સાથે કોઇ ન આવે જીવજો;
મુંઝાયો શું માયાના દુઃખ પાસમાં,
ત્યાગ કરંતાં પામે શાશ્વત શિવજો. સદ્‌ગુરૂ૦ ૭
આજ કાલ કરતાં તો દહાડા વહી ગયા,
આળસ ત્યાગી પામર પ્રાણી ચેતજો;
સદ્‌ગુરૂ સંગે રંગે રહીએ પ્રેમથી,
બુદ્ધિસાગર શિવરમણી સંકેતજો. સદ્‌ગુરૂ૦ ૮

श्रीसुखसागरसद्गुरुभ्योनमः

श्रीसुखसागर गुरुगीता.

पगलां पडयां तारां अहो ज्यां तीर्थ ते मारे सदा,
तव पादनी धूलीथकी न्हातो रहुं भावे मुदा;
तव पादपद्मे लोटतां पापो कर्यां र्‌हेवे नहीं;
त्हें चित्तमां जे मानीयुं ते मान्य मारे छे सही. १

त्हारी कृपागंगाजले निर्मल सदा मनडुं रहे,
आ दास वण कालां अने घेलां वचन तव को कहे;
सेवा विना याच्‍या नहीं बीजी कशी तव आगळे,
तव बालुडाना बोलनी किंमत खरी तुं तो कळे. २

मुज चित्त तुजने वेचीयुं बाकी रह्युं ना को हवे,
प्रत्यक्ष दर्शन दे मने आ दास भावे ए लवे;
आ दासनी विज्ञप्तिमां दोषो थया जोशो नहीं,
ज्यां प्रेमभक्ति भक्तनी त्यां दोष टळता सहु अहीं. ३

સાચું શરણુ તા ં કર્યું ભીતિ હવે કયાંથી રહે ?
એ લોકલજ્જા ભીતિ તે તવ શરણુ તો કયાંથી રહે ?
અલમસ્ત ! ત્હારા પ્રેમમાં સંસારને શૂન્યજ ગણ્યો,
તવ સેવનામાં મુકિત છે એ સૂત્ર હું સાચું ભણ્યો. ૪
તવ સેવનાથી જે થતું તે ચિત્ત મારૂં જાણતું,
પ્રકટ્યા ગુણો મમચિત્તમાં તે ચિત્ત મારૂં માનતું;
તવ સંગતિસેવાથકી સંસ્કાર આત્મામાં પડ્યા,
ભુંસાય ના કો કાળમાં જે આત્મની સાથે જડ્યા. ૫
નિર્ભયપણું તવ બોધથી આત્માવિષે શોભી રહ્યું,
જે બ્રહ્મનું તે બ્રહ્મમાં નિર્ભયપણે વેદી લહ્યું;
પરમાત્મનું જે તેજ તે ત્હારા હૃદયમાં ઝળકતું,
તે તેજના ઝબકારથી મનડું અમારૂં મલકતું. ૬
ત્હારા હૃદયમાં સામ્યગંગા નિર્મળાં ઝરણાં વહે,
તવ વાણીના ઉદ્‌ગારથી સમતા અમારૂં મન લહે;
માંગલ્ય તનુની મૂર્તિથી આ પૃથ્વીને પાવન કરે,
તેથી ભલી આ આર્યભૂમિ શ્રેષ્ઠતા સૌમાં વરે. ૭
જય આર્યભૂમિ ! ધન્ય તુજને આર્યની માતા ખરી,
જય આર્યભૂમિ ! સાધુજનની ખાણુ તું જગમાં ઠરી;

સાત્વિક સદ્ગુણુ આણુ ઔજસ્ શુભ તવ ઉરમાં ભર્યું,
તીર્થંકરો અહીં જન્મ લે તેથી ખરૂં મનમાં ઠર્યું. ૮
જય આર્યભૂમિ માતને સહસ્ત્રવારે ધન્ય છે,
તીર્થો ઘણાં તુજપર રહ્યાં તેથી અહો કૃતપુણ્ય છે;
જ્યાં આર્યતાનું બીજ કોઇ કાળમાં વિણશે નહીં,
આર્યોકરે સહુ લોકને વાતાવરણથી તું સહી. ૯
આ આર્યભૂમિ તો અમારા પ્રાણનો અવતાર છે,
આ આર્યભૂમિ તો અમારા ધર્મનો આધાર છે;
આ આર્યભૂમિમાં અમારા સદ્ગુરૂજી અવતર્યા,
ચારિત્રને પાળી ભલું ઉજ્જવલવિચારે સંચર્યા. ૧૦
શુભ ધર્મનાં આંદોલનો પ્રસર્યાં અહીં ક્ષોભે ઘણાં,
મંદિર ઉજ્જવલ વર્ણનાં જ્યાં શોભતાં સોહામણાં;
ત્હારાં ગ્રહી શુભતત્ત્વને શુભ દેહ ગુરૂએ અહિં ધર્યો,
માટે તને બહુ ધન્ય છે ઉપકાર તેં સાચો કર્યો. ૧૧
જ્યાં સ્પર્શના ગુરૂએ કરી તેને સદા પાયે નમું,
એ ભૂમિપર બેસી ગુરૂના ધ્યાનની રમતો રમું;
જ્યાં આપ આસન વાળીને બેઠા હતા જે સ્થાનમાં,
તે સ્થાનને પ્રણમી થઉં મસ્તાન ચેતનધ્યાનમાં. ૧૨

ગુરૂની કૃપાથી જે થતું તે અન્યથી કદિ ના થતું,
એ સૂત્રનો અનુભવ કરી આલેખિયું સાચું મતું;
મુક્તિ ગુરૂના હાથમાં ના અન્યના તે સાથમાં,
સાહાય્ય શ્રી સદ્ગુરૂતણી ઇચ્છિત વસ્તુ આથમાં. ૩૧

આન્તરકૃપાથી સદ્ગુરૂનો હસ્ત જો શીરપર પડે,
દેવો રૂઠયા કંઈ ના કરે ને દુર્મતિ પણ ના નડે;
શ્રદ્ધા અને ભક્તિથકી ગુરૂની કૃપાની પ્રાપ્તિ છે,
ગુરૂની કૃપાએ મુક્તિની એકાન્તહેતુવ્યાપ્તિ છે. ૩૨

ગુરૂની કૃપા વણ જ્ઞાનની આશા અરે! કયાં રાખવી?
ગુરૂની કૃપાથી મુક્તિસુખની વાનગીઓ ચાખવી,
સ્વાર્પણ ગુરૂની સેવનામાં જે કરે તે ભવતરે,
કલિકાલમાં ગુરૂની કૃપા એ મુક્તિનું સાધન ખરે. ૩૩

ગુરૂની કૃપાને મેળવી તેં સત્ય સેવા કેળવી,
પ્રીતિ અને બહુમાનથી શુભભાવનાને ભેળવી;
આજ્ઞા ગુરૂની આદરે "જી હુકમ" એ મુખથી વદી,
સુશિષ્ય આજ્ઞા પાળતો આણા ન ભંગે તે કદિ. ૩૪

એવા સુશિષ્યો સ ગુરૂની પ્રીતિનું પાત્રજ બને,
નવ નિધિયો ને લબ્ધિયો કરજોડી રૂહે તેની કને

સુકીર્તિ તેની વિસ્તરે મન જીતીને ઠામે ઠરે,
ગુરૂભકત થઇ તેં શિખ્યું અદ્યાપિ એવું સાંભરે. ૩૫
સ્વાર્પણ કરીને જીંદગી જગલોકને ઉદ્ધારવા,
સેવા ભલી એ વિશ્વની સંસારજલધિ તારવા;
ઉપદેશ એવો આપીને ઉત્સાહ આપ્યો સો ગણો,
ઉત્સાહથી સેવાવિષે ઉદ્યમ ખરે વાધ્યો ઘણો. ૩૬
નિષ્કામ સેવા આદરી દૃષ્ટાંત એ આપ્યું મને,
ઉપકાર કરવાની પ્રવૃત્તિ ધન્ય છે શતશઃ તને;
ત્હારા મનોહર બોધમાં શાન્તિ સમાધિ ઝળકતી,
કરૂણા રહી ચક્ષુવિષે તે આર્દ્રભાવે ચળકતી. ૩૭
વૈરાગ્યરસસાગર બની ન્હવરાવીયો તેમાં મને,
પ્રત્યક્ષ જીવન દેખતાં વૈરાગ્યમય જીવન બને;
વૈરાગ્યના ભેદો ઘણા ત્યાં જ્ઞાનગર્ભિત મુખ્ય છે,
વૈરાગ્યભાવે પરિણમે ત્યાં સત્ય શિવપદ સૌખ્ય છે. ૩૮
વૈરાગ્ય ત્હમને દેખતાં ઝટ આવતો મનમાં ખરે,
જૈનો અને જૈનેતરો દેખી ત્હને એ ગુણવરે;
વૈરાગ્ય દેખે આવતો ઉપદેશ દેતાં શું બને ?
મુમુક્ષુઓ નિશ્ચય કરી વૈરાગ્યનો સાગર ભણે. ૩૯

વૈરાગ્ય ટાળ્યો ના ટળે લલચાવતાં વિષયોથકી,
વૈરાગ્ય એ શિવ સૌખ્ય દે રાખો હૃદય એવી વકી;
વૈરાગ્ય એવો ઉદ્ભવ્યો તવચિત્તમાં એવું ભણું,
સેવીજ પાસાં તાહરાં અનુભવપણે એવું ગણું. ૪૦

કલિકાલમાં નીતિથકી જે જીવવું તે દોહીલું,
સદ્વર્તને જગવર્તીને સમજાવ્યું તે એ સોહીલું;
હ્હારા જીવનના પટ્ટપર ડાઘો નહીં નિન્દાતણો,
તેથી જીવનનો પટ્ટ જગમાં ભાસતો સોહામણો. ૪૧

ઇર્ષ્યા નહીં કોપર જરા ચારિત્રવાટે ચાલતાં,
ગુણરાગ સમ્યક આચરો આચાર નિયમો પાળતાં;
કિરિયાતણું અજીર્ણ જ્યાં ત્યાં વિશ્વમાં નિંદા અરે,
ક્રિયા સુયોગી તું બન્યો નિંદા નહીં ચિત્રજ ખરે. ૪૨

નિજ ચિત્તની શુદ્ધિવિના કિરિયા કર્યાથી શું વળે ?
નિજ ચિત્તની શુદ્ધિથકી વાચ્છિત મેળા ઝટ મળે;
મુક્તિ મળે છે ચિત્તની શુદ્ધિથકી આગમ કથે,
આડંબરે મુક્તિ નહીં શુભહેતુના વૃન્દે મથે. ૪૩

નિજ ચિત્ત શુદ્ધિ રાખવી તે શૌચ સાચો ધારવો,
નિજ ચિત્ત શુદ્ધિ રાખીને પરભાવને ઝટ વારવો;

નિજ ચિત્તની શુદ્ધિ વિના આચાર વેષે ક્લેશ છે,
પરમાર્થ મુક્તિ પંથમાં તવ સત્ય એ ઉપદેશ છે. ૪૪
ક્રોધાદિના ઉપશમથકી નિજ ચિત્ત શુદ્ધિ થાય છે,
પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિમાં શુભ સત્ય એહ ઉપાય છે;
ત્હેં ચિત્તની શુદ્ધિ ધરી આચારમાં સ્થિરતા ધરી,
તવ ચિત્તના ઉદ્ગારથી એ વાત મેં પરખી ખરી. ૪૫
પ્રામાણ્ય ત્હારી વાણીનું તવ જીવનમાં ઝળકી રહ્યું,
બોલ્યું ફરે ના તાહરૂં પ્રામાણ્ય વર્તનમાં રહ્યું;
પ્રામાણ્ય બોલી આદરી તેં શિખવ્યું મુજને ખરૂં,
આદર્શવત્ તવ બોધને પ્રીતિવડે મનમાં ધરૂં. ૪૬
પ્રામાણ્ય વણુ માનવપણું આ વિશ્વમાં કહેવાય ના,
પ્રામાણ્ય વણુ ધર્મી અહો ! એ નામ પણુ સોહાય ના;
પ્રામાણ્ય વણુ નીતિજીવનથી જીવવું મુશ્કેલ છે,
પ્રામાણ્યથી મુક્તિવિષે આરોહવું એ સ્હેલ છે. ૪૭
પ્રામાણ્ય વણુ વિશ્વાસ ના કોનો જગત્માં જાણવો,
પ્રામાણ્ય વણુ વ્યવહાર શો સાચો અરે કો માનવો;
પ્રામાણ્યવાણી કૃત્યમાં ત્યાં સિદ્ધિયો પાણી ભરે,
પ્રામાણ્યવાળી જીંદગીથી કાર્યની સિદ્ધિ ખરે. ૪૮

વિદ્વાન્ થાવું સ્હેલ છે આ વિશ્વમાંહિ માનવું,
અધિકારી થાવું સ્હેલ છે આ વિશ્વમાંહિ જાણવું;
ધનવંત થાવું સહેલ પણ પ્રામાણ્ય ગુણ મુશ્કેલ છે,
પ્રામાણ્યગુણને પામવો ના બાળકોનો ખેલ છે. ૪૯

પ્રામાણ્ય વણ જે બોલવું ધિક્કારને એ પાત્ર છે,
પ્રામાણ્ય વણ શ્રેષ્ઠિપણું એ હાસ્યરૂપે માત્ર છે;
પ્રામાણ્ય વણ ટેકીપણું નેકીપણું ક્યાંથી મળે,
પ્રામાણ્યની કિંમત નથી એવું અહો ! વિરલા કળે. ૫૦

પ્રામાણ્યની પ્રાપ્તિવિષે જે મરજીવા થઇને રહે,
પ્રામાણ્યને તે પામતા એવું અહો સન્તો કહે;
પ્રામાણ્યગુણની પ્રાપ્તિથી બીજા ગુણો પણ આવતા,
નૃપતિ અહો જ્યાં સંચરે ત્યાં સેવકો પણ જાવતા. ૫૧

પ્રામાણ્યના કોલો કરે બોલી નરો જગમાં ઘણા,
સોગન્ન ખાતા દેવના નહિ બોલમાં રાખે મણા;
ઘાતક બને વિશ્વાસના પ્રામાણ્યને દૂરે કરે,
વિરલાજનો પ્રામાણ્યથી નિજ જીવનને સફલું ધરે. ૫૨

પ્રામાણ્ય જીવન દેખતાં ઉપદેશ તવ લાગ્યો ખરે,
રહેણી વિના ઉપદેશની કિમ્મત નથી જગમાં અરે !

પ્રામાણ્ય જીવન તાહરૂં શુભભાવથી શોભી રહ્યું,
શ્રીસદ્ગુરો ! તવસંગતેં પ્રમાણ્યને ભાવે લહ્યું. ૫૩
પરમાર્થના પન્થે વહ્યો તું ફર્જ નિજ માની સદા,
પરમાર્થ કરણી ફર્જ છે, નિજ માન્યતા માની મુદા;
પરમાર્થમાં નિજ સ્વાર્થને માની સદા શોભી રહ્યો,
કર્તવ્યની કરણી કરી અધિકારથી શોભા લહ્યો. ૫૪
પરમાર્થ કરવા ભીતિને મનમાં જરી ધારી નહીં,
પરમાર્થ સેવા એ ભલી નિર્લેપતા શોભી રહી;
પરમાર્થ સેવા એ ભલી જ્યાં ખેદ ના સ્વપ્ને થતો,
પરમાર્થ સેવા પન્થમાં તું કર્મયોગી છે છતો. ૫૫
પરમાર્થ જીવન જીવવું એ વિશ્વમાં જીવ્યું ભલું,
પરમાર્થ વણ રાક્ષસ સમી એ જીંદગી જાણો ખલું;
પરમાર્થ કરણીથી સદા સાધુ પુરૂષો શોભતા,
પરમાર્થના જે સેવકો તે દુર્ગતિને થોભતા. ૫૬
પરમાર્થ વણ અધિકાર સત્તાથી થયું શું માનવું,
પરમાર્થ વણ નૃપતિ થતાં ના ઉચ્ચજીવન જાણવું;
પરમાર્થની કરણીવિના આવોળફૂલ સમ માનવી,
પરમાર્થની સેવા ભલી એ નિત્ય ચિત્તે આણવી. ૫૭

પરમાર્થમાટે પ્રાણને અર્પણ કરે સન્તો સદા,
પરમાર્થથી પાછા પડે ના સાધુઓ જગમાં કદા;
સ્વાર્પણ કરે નિજ જીંદગી ચાહોમથી પરમાર્થમાં,
પરમાર્થમાં રાચી રહે તે મુંઝતા ના સ્વાર્થમાં. ૫૮
પરમાર્થની કિમ્મત નથી પરમાર્થ પ્રભુસંદેશ છે,
પરમાર્થ વણ સાધુપણાનો વેષ તે પણ ક્લેશ છે;
પરમાર્થ સેવા જે કરે નિષ્કામથી તે ધન્ય છે,
પરમાર્થને ફર્જજ ગણે તે માનવી કૃતપુણ્ય છે. ૫૯
પરમાર્થ કરણીમાં રહી નિજ ફર્જ માનવની ખરી,
પરમાર્થને ભૂલ્યા જનો તે અવતર્યા ના અવતરી;
નિષ્કામથી પરમાર્થનાં કાર્યો કરે મુક્તિ થતી,
નિષ્કામયોગી તે ખરા પરમાર્થમાં જેની ગતિ. ૬૦
પરમાર્થના ઉપદેશમાં ને રહેણીમાં સાધુપણું,
પ્રત્યક્ષ દીઠું તુજવિષે એ લાગતું સોહામણું;
પરમાર્થ કરણીમાં મને ઉત્સાહ આપ્યો તેં ઘણો,
તું પૂજ્ય શ્રદ્ધાવંત તેથી લાગતો સોહામણો. ૬૧
પરમાર્થની કરણીથકી પાછો પડયો નહિ તું કદા,
પરમાર્થ શ્વાસોચ્છ્વાસમાં પ્યારો મ્હને તેથી સદા;

પરમાર્થિમાનવચરણુ ધૂળે ચિત્તમાં પરમાર્થતા,
પ્રકટે ખરો વિશ્વાસ એ નાસે હૃદયની સ્વાર્થતા. ૬૨
પરમાર્થિમાનવ શ્રેષ્ઠ છે આ વિશ્વમાં વિશેષ છે,
પરમાર્થની પ્રીતિ ખરી પરમાર્થિનો આદેશ છે;
પરમાર્થમાં સ્વાર્પણુ કરો નિજ જીંદગી સમજુ જનો,
સાચા હૃદયના ભાવથી પરમાર્થિયો ભવ્યો બનો. ૬૩
પરમાર્થનાં કૃત્યો કરી પરમાર્થતા દર્શાવતા,
ગુરૂજી ! તમોને ધન્ય છે, સાચું સદૈવ જણાવતા;
પૂજ્યત્વ, ગુણુથી આવતું એ સૂત્રને સાચું કર્યું,
ગુરૂજી ! તમારૂં અંગ નિસ્પૃહભાવથી પૂરૂં ભર્યું. ૬૪
જ્યાં ભાવ નિઃસ્પૃહ હોય છે ત્યાં સત્યતા શોભે ખરી,
જે નિઃસ્પૃહી જન હોય છે તે સત્ય બોલે મન ધરી;
જે નિઃસ્પૃહી સાધુ થતો તે સત્ય આચારે ધરે,
ગુરૂજી ! તમોને ધન્ય છે વૈરાગ્ય મન પામ્યા ખરે. ૬૫
વૈરાગ્ય વણુ સંતોષને ત્યાગીપણું નહિ આવતું,
વૈરાગ્યથી સંન્યાસ પદ પરમાર્થપદ મન ભાવતું;
વૈરાગ્યથી મુક્તિ મળે આસક્તિ વિષયોની ટળે,
વૈરાગ્યના સંસ્કારથી નિજભાવની વેળા વળે. ૬૬

વૈરાગ્ય ગુણુથી ત્યાગ છે ને ત્યાગ ભાવે દાન છે,
વૈરાગ્યથી શુભ જ્ઞાન છે વૈરાગ્યથી નિજ ભાન છે;
વૈરાગ્યથી નિર્લેપતા વ્યવહારકાર્યોમાં રહે,
ભોગોવિષે નિઃસંગતા વૈરાગીઓ એવું કહે. ૬૭

વૈરાગ્યની વૃદ્ધિ થતાં નિઃસંગતા વધતી ખરે,
વૈરાગ્યની તું જીવતી મૂર્તિ અનુભવતા વરે;
કાર્યોવિષે નિઃસંગતા અનુભવવડે મનમાં વધે,
રત્નત્રયીનું સાધ્ય તે સાધનથકી સમ્યક્ સધે. ૬૮

આચાર પાળે સાધુના શાસ્ત્રોવિષે જે જે કહ્યા,
કાલાદિ સામગ્રીવડે પરિણામ ઉંચા ત્હેં ગ્રહ્યા;
નિરહંપણે કાર્યો કરે સંવર અને નિર્જર ધરે,
નિષ્કામધાર્મિકયોગથી આસ્રવદશાને સંહરે. ૬૯

સન્માનની ઇચ્છા નહીં અપમાનથી ખેદજ નહીં,
અભિમાન નહિ આચારનું સમતા હૃદય ઝળકી રહી;
ત્હેં લોકરંજનકારણે આજીજી કોની ના કરી,
નિષ્કામ આતમભાવથી “જીહાંની” વૃત્તિ પરિહરી. ૭૦

પરપુદ્ગલે ના ઇષ્ટવૃત્તિ ત્હેં હૃદયથી આદરી,
આહાર આદિ વસ્તુમાં ત્હેં ઇષ્ટતાને ના ધરી;

આહાર ને વ્યવહારમાં સમભાવથી વર્તન થયું,
પૂર્વે મુનિવર જે થયા અનુકરણ ત્હેં ત્હેનું કર્યું. ૭૧
આ વિશ્વમાં સમતા વિના શોભે નહિ સાધુ કદિ,
આ વિશ્વમાં પાણી વિના ના શોભતી જેવી નદી;
આ વિશ્વમાં શૂરત્વ વણ શોભે ન ક્ષત્રી માનવી,
કિરણો વિના આ વિશ્વમાં શોભે નહીં ઉગ્યો રવિ. ૭૨
આ વિશ્વમાં પર્ણો વિના શોભે ન જેવી વેલડી,
મીઠાશ વણ આ વિશ્વમાં શોભે ન જેવી શેલડી;
આ વિશ્વમાં પ્રીતિ વિના શોભે ન જેવાં દંપતી,
આ વિશ્વમાં સમતા વિના શોભે ન તેવો સંયતિ. ૭૩
આચાર્ય આચારોવડે વિદ્યાર્થી વિદ્યાથી યથા,
લજ્જાથકી રમણી યથા સમતાથકી સાધુ તથા;
વિદ્વાન્ થાતાં શું થયું સમતા વિના ના સંયમી,
શૂરો ક્ષમાથી શોભતો સમતાથકી તેવો દમી. ૭૪
શું તપ કરે શું જપ કરે શું તીર્થમાં ભમતાં ફરે,
શું લોચ મુંડાવે અરે ! સમતા વિના કિરિયા કરે;
સેવાથકી શું સાંપડે ભક્તિથકી શું શું થતું,
સમતા વિના ચારિત્રને પાળ્યું સદા નિષ્ફળ જતું. ૭૫

સમતાથકી સિદ્ધિ થતી શાસ્ત્રો સકલ સાક્ષી ભરે,
સમતાવડે બાંધેલ આઠે કર્મને ઝટ નિર્જરે;
પરમાત્મસુખની વાનગી સમતાવડે ક્ષણમાં મળે,
કોટિભવોનાં કર્મ સમતાયોગથી ક્ષણમાં ટળે. ૭૬
સમભાવને તેં આદર્યો પાસે રહી અનુભવ કર્યો,
તેથીજ જગમાં પૂજ્ય તું નિશ્ચય હૃદયમાં એ ઠર્યો;
સમતાવડે ઉપકાર જગમાં જે કર્યા તે સાંભરે,
તારે ભવાંભોધિથકી ભવજંતુને પોતે તરે. ૭૭
સમભાવથી જગ દેખતાં નિર્લેપતા મનમાં રહે,
સમભાવમાં સાધુપણું મહાવીર ઉપદેશે કહે;
સમભાવ સામાયક કહ્યું આગમ વિષે તે દેખવું,
સમભાવથી મુક્તિપણું એ આત્મભાવે પેખવું. ૭૮
સમભાવમાં વર્તી રહ્યા વંદન કરોડો વાર હો,
તવ ધ્યાનમાં રાચી રહ્યો ભવસાગરેથી તાર હો!
સમભાવ કહેનારા કરોડો જન મળે આ
સમભાવની રહેણી વિના કથનીથકી તાત્પર્ય શું? ૭૯
સમભાવની દૃષ્ટિથકી ચૈતન્ય સૃષ્ટિ ખીલવી,
સમભાવની દૃષ્ટિથકી પરમાર્થ સેવા કેળવી;

સમભાવની દૃષ્ટિથકી કાર્યો કરે નિષ્કામથી,
સમભાવને તું ખીલવે નિજભાવપ્રાણાયામથી. ૮૦

કામજિતક.

જે કામથી બંધાય છે દુનિયા સદા વિષયોવિષે,
તે કામને તેં જીતીયો બ્રહ્મચર્યવ્રતધારણમિષે;
સંસારમાં બંધન ખરેખર કામનું કહેવાય છે,
અકૃત્ય એવાં પાપકર્મો કામથીજ કરાય છે. ૮૧

જ્યાં કામ છે ત્યાં રામ નહિ જ્યાં કામ ત્યાં શાન્તિ નહીં,
જ્યાં કામની વાતો થતી ત્યાં મોહની સ્વારી સહી;
જ્યાં કામની ચેષ્ટા થતી ત્યાં મૃત્યુ વાજાં વાગતાં,
જ્યાં કામનો સંકલ્પ ત્યાં ભૂતો ઉંઘેલાં જાગતાં. ૮૨

જ્યાં કામ ત્યાં આરામની વાતો કરો તે ફોક છે,
જ્યાં કામની છે વાસના ત્યાં બોલવું રણપોક છે;
જ્યાં કામનું સન્માન ત્યાં અપમાન શીયલદેવનું,
જ્યાં કામની ઇચ્છા થતી ત્યાં જોર છે કુટેવનું. ૮૩

જે કામના તાબે થતો તે સર્વનો નોકર બને,
નિર્બળ બને આચારમાં શક્તિ રહે ના તેકને;

જે બ્રહ્મવ્રતને ધારતો તે વચન સિદ્ધિ પામતો,
જે બ્રહ્મવ્રતને ધારતો તે કામ્યભોગો વામતો;
જે બ્રહ્મવ્રતને ધારતો તે વિશ્વનો છે દેવતા,
ત્હેનાં ચરણ નૃપતિસુરાસુરભવ્યવૃન્દો સેવતા. ૯૩

સર્વ વ્રતોમાં મુખ્ય છે, એ શીયલવ્રતને જાણવું,
સાચી સમાધિ બ્રહ્મચર્યે એજ ચિત્ત માનવું;
જે દ્રવ્યથી ને ભાવથી નિજવીર્યની રક્ષા કરે,
તે દ્રવ્યથી ને ભાવથી નિજયોગની પુષ્ટિ ધરે. ૯૪

પ્રતિજ્ઞાપાલન.

બોલે વિચારી બોલ પાછા વદનમાં પેસે નહીં,
જે જે પ્રતિજ્ઞા તું કરે તે પાળતો નિશ્ચય સહી;
બોલ્યા પ્રમાણે વર્તીને આદર્શ જીવન ત્હેં કર્યું,
એ જીવન ઉત્તમ જાણીને મેં ચિત્તમાં ભાવે ધર્યું. ૯૫

લવ્ લવ કરે બોલી ફરે તે માનવી ના ઢોર છે,
ઉપયોગ વણ જે બોલતો તે મૂઢ જનનો ગોર છે;
બોલે વિચારી બોલને ભાષાસમિતિ તે વરે,
બોલે વિચારી બોલને તે કાર્ય ધાર્યાં સૌ કરે. ૯૬

જે ચિત્તનો અસ્થિર માનવ બોલ બોલીને ફરે,
વિશ્વાસ તેનો જે કરે ઉપક્રમથકી તે ઝટ મરે;
જે બોલ બોલી પાળતો તે રાખતો નિજ આબરૂ,
ભાષાસમિતિ જે ધરે તે સાધુને વંદન કરૂં. ૯૭

ગુપ્તિ.

હેં કાયગુપ્તિ વચનગુપ્તિ ચિત્તગુપ્તિ આદરી,
શક્તિ પ્રમાણે યત્નથી ચારિત્રની રક્ષા કરી;
કલિકાલમાં ચારિત્રને પાળ્યું ખરા મન ભાવથી,

કહેણીરહેણી.

કહેણી પ્રમાણે રહેણીના ઉત્તમ મહા શુભ દાવથી. ૯૮
જે વચનપાતે વીર્યપાતજ થાય તે શું બોલવું,
જે બોલવું તે ન્યાય્યના કાંટે ધરીને તોળવું;
જે બોલવું તે ન્યાય્યથી મધ્યસ્થતા હૃદયે ધરી,
આચારમાં એ મૂકીને હેં સાધુતા સફળી કરી. ૯૯

ઔદાર્યદૃષ્ટિ.

ઔદાર્યની જે ભાવના આચારમાં તવ દેખી એ,
ઔદાર્ય વર્તન ભાવના સર્વત્ર મેં નહીં પેખી એ;

ઔદાર્યથી પરમાર્થનાં કૃત્યો મઝાનાં થાય છે,
ઔદાર્યથી મોટાઇ મનની પેખતાંજ જણાય છે. ૧૦૦
ઔદાર્યથી વાંધા ટળે ટંટા બખેડા ઝટ ટળે,
ઔદાર્યથી સ્વાતંત્ર્યની સત્તા ભલી જગમાં મળે;
ઔદાર્યથી સૌ લોકની સાથે સદા રહેવાય છે,
જગ સંઘની વૃત્તિ થતી ઔદાર્યથી પરખાય છે. ૧૦૧
ઔદાર્યથી સૌ સાથમાં સંપી ઘણું રહેવાય છે,
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિને ખરે ઔદાર્ય નામ અપાય છે;
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિ શક્તિથી ઔદાર્ય ફેલાવાય છે,
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિ વણ હૃદય તો સાંકડું થઇ જાય છે. ૧૦૨
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિ જ્યાં નથી ત્યાં વિશ્વહિત ક્યાંથી વસે ?
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિ જ્યાં નથી ત્યાં સદ્‌વિચારો શા થશે !
વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિમાં વસે પ્રભુતા ખરેખર જાણશો,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિને ખરેખર ચિત્તમાં ઝટ આણશો. ૧૦૩
ઔદાર્ય વધતું જ્ઞાનથી ને પૂર્વભવસંસ્કારથી,
ઔદાર્યથી ઉપકાર કરણીમાં થતો જન સહારથી;
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ખીલવે તે વિશ્વવંદ્ય સુહાય છે,
મોટાઈ મનની ત્યાં વસે ઔદાર્ય જ્યાં પ્રકટાય છે. ૧૦૪

વિસ્તીર્ણ દૃષ્ટિ રાખવા ઉપદેશ ત્હેં દીધો ઘણો,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ખીલવવી આચાર મનમાં એ ભણો;
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ રાખવી એ સન્તજનનો ધર્મ છે,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ખીલવવી એ સન્તવાણી મર્મ છે. ૧૦૫

ઔદાર્યનો ઉપદેશ એ મારા હૃદયમાં વ્યાપતો,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ખીલવવા ઉત્સાહતાને થાપતો;
ગુણરાગ ત્હારા હૃદયમાં વ્યાપી રહ્યો આચારમાં,
ભૂલ્યો નહીં ગુણરાગને પરમાર્થના વ્યવહારમાં. ૧૦૬

ગુણરાગી.

ગુણ રાગની જીવતી પ્રતિમા તું થયો સંસારમાં,
ગુણરાગ દેવા અવતર્યો માનવતણા અવતારમાં;
ગુણરાગ જ્યાં વાસો વસે ત્યાં સર્વગુણ પ્રકટે ખરે,
ગુણરાગ માનવભવવિષે સહુ દોષને ક્ષણમાં હરે. ૧૦૭

ગુણરાગથી ગુણ પ્રકટતા જ્યાં ત્યાં જગતમાં દેખવું,
ગુણરાગથી સમ્યકત્વ ગુણ પ્રકટે ખરેખર પેખવું;
ગુણરાગ વણ જે માનવી તે દોષદૃષ્ટ્યા અન્ધ છે,
ગુણરાગ વણ મિથ્યાત્વથી કર્મે ખરેખર બન્ધ છે. ૧૦૮

ગુણરાગ દૃષ્ટિ કૃષ્ણમાં એ શ્વાન દંત વખાણતો,
ગુણરાગ દૃષ્ટિ માનવી દોષો ન મનમાં આણતો;
ગુણરાગ દૃષ્ટિ માનવી જગહંસની દૃષ્ટિ ધરે,
ગુણરાગ દૃષ્ટિ જે વરે તે ધર્મની પોઠી ભરે. ૧૦૯

સંકીર્ણદૃષ્ટિત્યાગ.

સંકીર્ણદૃષ્ટિયોગથી જે ખેદને ભેદો પડે,
જે સાંકડા વિચારથી લોકો પરસ્પર બહુ લડે;
એ સાંકડી દૃષ્ટિથકી ઈર્ષ્યા થતી માનવ વિષે,
સંકીર્ણદૃષ્ટિયોગથી આ વિશ્વની પડતી દીસે. ૧૧૦

એ સાંકડી દૃષ્ટિ ત્યજી ઔદાર્ય દૃષ્ટિ આદરો,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ આદરીને વિશ્વનું શ્રેયસ્ કરો;
આચારમાં વિચારમાં જે સાંકડા માનવ રહે,
તે સત્યને દૂરે કરીને નીચ પદવીને લહે. ૧૧૧

જે સાંકડી દૃષ્ટિ ધરે તે વિશ્વમાંહી શું કરે ?
ગંદા વિચારો જે કરે તે દુઃખમાં ડૂબી મરે,
ખ્હોળા અને સારા વિચારો સત્ય શાન્તિ આપતા,
દાબે કદાપિ કોઇ તોપણ વિશ્વમાં તે વ્યાપતા. ૧૧૨

ઔદાર્ય એવું ચિત્તમાં ઉપદેશમાં આચારમાં,
હેં શિખવ્યું નિશ્ચય અને આ જગત્‌ના વ્યવહારમાં;
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ધારતા તે સદ્‌ગુરૂ ગુણને વહે,
ઔદાર્ય દૃષ્ટિવંત જન આ વિશ્વમાં સુખડાં લહે. ૧૧૩

આગમથકી અવિરોધરૂપે જે વિચારો થાય છે,
જ્યાં દેશ કોમ ને ધર્મની શુભ ઉન્નતિ પ્રકટાય છે;
જ્યાં જ્ઞાન ને આચારની છે ઉન્નતિ આ કાલમાં,
વિસ્તીર્ણદૃષ્ટિ તે ભણો ના ભૂલશો જંજાલમાં. ૧૧૪

નીતિ વધે રીતિ વધે સ્વાતંત્ર્ય પરમાર્થે વધે,
પરતંત્રતા સાપેક્ષથી રહેતી ભલું સાધન સધે;
ઔદાર્યદૃષ્ટિ તે ખરી જ્યાં સત્યતા પોષાય છે,
જ્યાં નાશ થાતો ધર્મનો ઔદાર્ય તે ન ગણાય છે. ૧૧૫

જ્યાં દીર્ઘ દૃષ્ટિ હોય છે, ઔદાર્ય ત્યાં વધતું રહે,
વ્યવહાર અને પરમાર્થની ત્યાં ઉન્નતિ વેગે વહે;
ઔદાર્ય દૃષ્ટિ ખીલવવા શક્તિ સદા નિજ વાપરો,
ઔદાર્યદૃષ્ટિ સેવીને સહુ વિશ્વનું શ્રેયસ્ કરો. ૧૧૬

પાસાં તમારાં વેઠીને ઔદાર્ય મેં એ મન ધર્યું,

મળતાપણું.

મળતાપણું સહુ સાથમાં આચારમાં અંગીકર્યું;
મળતાપણું સહુ સાધુથી રાખી સ્વધર્મે તું રહો,
મળતાપણાને રાખીને ત્હેં સંપ શિર સાટે વહો. ૧૧૭
મળતાપણું જે રાખતા તે સ્વાદતા સુખ સ્વાદને,
મળતાપણું જે ધારતા તે વારતાજ વિવાદને;
મળતાપણું રાખ્યાથકી બહુબળ વધે વ્યવહારમાં,
ક્લેશો સમે પ્રીતિ વધે સદ્‌ગુણ વધે આચારમાં. ૧૧૮
ઔદાર્યને લઘુતાથકી મળતાપણું વધતું રહે,
શુભમિલનતા ધાર્યાથકી પરમાર્થતા વૃદ્ધિ લહે;
જે મિલનતા સહુ સાથમાં રાખે ખરો તે માનવી,
પર્વત વિષે મેરૂ સમો ને ગ્રહગણે જેવો રવિ. ૧૧૯
જ્યાં સુજનતા ખીલે ખરી ત્યાં મિલનતા વ્યાપી રહે,
ત્યાં ભેદ ખેદ ટળે ઘણા ને ચિત્તમાં શાન્તિ વહે;
શુભ મિલનતા ગુણ ધારવો આ કાળમાં છે દોહીલો,
જ્યાં નમ્રતા ગુણરાગ ત્યાં એ પામવો ઝટ સોહીલો. ૧૨૦
એ મિલનતા ગુણ તવ વિષે પાસે રહીને અનુભવ્યો,
પ્રકટી અસર તેથી ઘણી મમચિત્તમાં ભાવે કવ્યો;

એ મિલનતા ગુણ રાખવા આદર્શ જીવન તાહરૂં,

ગુર્વાજ્ઞાપાલન.

તું પૂજ્ય એવા સદ્દગુણે એમ માનતું મન માહરૂં. ૧૨૧
સેવા કરી તેં સદ્‌ગુરૂની સર્વને અર્પણ કરી,
આજ્ઞા ગુરૂની માનતો સન્માનબહુપ્રીતિ ધરી;
આજ્ઞા ગુરૂની પાળવી એ ફર્જ ત્હારી સાચવી,
નજરે નિહાળી સંગતે ને ચિત્તમાંહે અનુભવી. ૧૨૨
આજ્ઞા ગુરૂની માનતા એવા જનો વિરલા જડે,
નિન્દા ગુરૂની જે કરે તે વિશ્વમાંહિ રડવડે;
સેવાથકી મેવા મળે શ્રદ્ધા સુભક્તિ સદ્‌ગુણે,
આત્માર્થતા પ્રકટે ભલી પરબ્રહ્મને પોતે સુણે. ૧૨૩
પાસાં ગુરૂનાં સેવીને ત્હેં ધર્મશ્રદ્ધા મેળવી,
પાસાં ગુરૂનાં સેવીને ત્હેં સ્થૈર્યશક્તિ કેળવી;
પાસાં ગુરૂનાં સેવીને અનુભવ ઘણા મનમાં લહ્યા,
પાસાં ગુરૂનાં સેવીને અનુભવ ઘણા મુજને કહ્યા. ૧૨૪
શ્રદ્ધા અને ભક્તિથકી પાસાં ગુરૂનાં સેવતા,
સુશિષ્ય વિનયે આ ભવે વાણીથી થાતા દેવતા;

પાસાં ગુરૂનાં સેવીને ચૈતન્યજ્ઞાની જન થતો,
પાસાં ગુરૂનાં સેવતાં શિવમાર્ગમાં માનવ જતો. ૧૨૫

ગુરૂસેવા

શ્રી સદ્ગુરૂ સેવા વિના વિદ્વાન્ થાતાં શું વળે,
શ્રી સદ્ગુરૂ સેવા વિના જગમાં ફર્યાથી શું મળે?
શ્રી સદ્ગુરૂગમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથકી સિદ્ધિ થતી,
શ્રી સદ્ગુરૂ ગમ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થકી પંચમ ગતિ. ૧૨૬
શ્રી સદ્ગુરૂને સેવતાં પરમાર્થ સિદ્ધિ થાય છે,
શ્રી સદ્ગુરૂને સેવતાં પાપો ભવોનાં જાય છે;
શ્રી સદ્ગુરૂને સેવતાં સ્યાદ્વાદમાર્ગ પમાય છે,
શ્રી સદ્ગુરૂને સેવતાં વિઘ્નોજ દૂર પલાય છે. ૧૨૭
હ્હેં સદ્ગુરૂ સેવા કરી એ પૂર્ણ મમ મનમાં ગમે,
પ્રત્યક્ષ તેમ પરોક્ષમાં એ ભાવ મુજ મનમાં રમે;
સેવા કરી હ્હેં મેળવ્યું તે સાથ અન્યભવે થયું;
શ્રી સદ્ગુરૂ મમ દેવતા મમ ચિત્તમાંહી એ રહ્યું. ૧૨૮
દોષો ગુરૂના જે વદે ને બાહ્યથી સેવા કરે,
ગુરૂનિન્દકો ઠામે ઠરે ના ભવવિષે ભમતા ફરે;
ગુરૂના ઉપર પ્રીતિ નહીં સન્માન નહીં ભક્તિ નહીં,
એવા નગુરા માનવોની દુર્ગતિ શાસ્ત્રે કહી. ૧૨૯

સ્વચ્છન્દ મનમાં અતિઘણું મનમાનતું તે આચરે,
આજ્ઞા ગુરૂની ના ધરે કુશિષ્ય ભૂંડું ઉચ્ચરે;
" ગુરૂદ્રોહીનીકુગતિ.
મરજી પ્રમાણે ચાલતો બકવાદ કરતો સોગણો,
કુશિષ્ય એવો ના ભલો દુર્જન ખરો એને ગણો. ૧૩૦
શાઠ્યં કરે ગુરૂસાથમાં વચને કરે નારદપણું,
ગુરૂ પાછળે નિંદા કરે ચંડાળ કુશિષ્ય જ ભણું;
દ્રોહી ગુરૂનો જે બને તે દુષ્ટ નર ચંડાળ છે,
ભમતો ભમે ભવમાં ઘણું એ જીવતો મહાકાલ છે. ૧૩૧
શું તપ કરે શું જપ કરે શું વ્રત કરે યાત્રા કરે,
ગુરૂની અરે આજ્ઞા વિના નિષ્ફળ સહુ માનો ખરે;
વિદ્વાન્ થાતાં શું વળ્યું ગુરૂથી અરે ! સામા થતાં,
સામા થતાં ગુરૂના અરે વ્રત તપ કર્યાં નિષ્ફળ જતાં. ૧૩૨
વક્તા બન્યાથી શું વળ્યું પદવી ધર્યાથી શું વળ્યું,
આજ્ઞા ગુરૂની જો નહીં તો સર્વ એ નિષ્ફળ ગણ્યું;
વિશ્વાસઘાતક જે બને ગુરૂનો અરે દુઃખી થતો;
તે નરકમાંહીં સંચરે એકેન્દ્રિયાદિ ભવ જતો. ૧૩૩
વિશ્વાસ આપી સદ્‌ગુરૂને જે અરે દેતો દગો,
બળ્યો હૃદયમાં જાણશો તે થાય ના કોનો સગો;

ગુસ્સો કરે ગુરૂના ઉપર જે શિષ્ય ભારે કર્મી છે,
વિશ્વાસ ના ગુરૂબોધમાં એ શિષ્ય પૂર્ણ અધર્મી છે. ૧૩૪
શ્રદ્ધાસુપ્રીતિભક્તિથી સુશિષ્ય ગુરૂ આશીઃગ્રહે,
સન્માનને બહુમાનથી જે સદ્ગુરૂ આજ્ઞા વહે;
સાહાય્ય કરતા દેવતા સુશિષ્યની ભવમાં સદા,
કીર્તિ પ્રતિષ્ઠા મુક્તિને તે પામતો વિનયે મુદા. ૧૩૫
સુશિષ્યને કુશિષ્યનો ત્હેં ભેદ દર્શાવ્યો ખરો,
જય જય ગુરૂજી જગવિષે તું ધર્મનો પ્રકટ્યો ઝરો;
ઉદ્ધાર કરવા માહરો આ વિશ્વમાં તું અવતર્યો,
ગુરૂની ખરી સેવા કરી ભવ પાથોધિ વેગે તર્યો. ૧૩૬
એ ગુણ તમારો સાંભરે મુજ ચિત્તમાં કંઇકંઇ કરે,
આધાર આ કલિકાલમાં મ્હારે અરે! ભાવે ખરે;
ત્હારા ગુણોના ભાનના શુભ તાનમાં મસ્તાન છું.
ત્હારા ગુણોના ગાનમાં મનવાણીથી ગુલ્તાન છું. ૧૩૭
ત્હારા ગુણોને ગાવતાં ત્હારા ગુણોને ભાવતાં,
ત્હારા ગુણો સૌ પ્રકટશે શુભ એક ચિત્તે ધ્યાવતાં;
ત્હારા હૃદયના સદ્ગુણો મ્હારા હૃદયમાં પ્રકટતા,
ગુણમાં થતાં તન્મયપણે સહુ પાપ દોષો વિઘટતા. ૧૩૮

ત્યાગી પરિગ્રહત્યાગથી મમતા નહીં કોની જરા,
પ્રતિબદ્ધ ના કો વસ્તુમાં ત્હેં ધર્મની વહી છે ધુરા;
ત્હેં હૃદયભાવે લોચથી નિજ જન્મને પાવન કર્યો,
ત્હેં શાન્તરસના યોગથી ઝટ ક્રોધ શત્રુ સંહર્યો. ૧૩૯
ત્હેં ત્યાગ કીધા ક્લેશને કંકાસ વૈર વિરોધને,
તાબે કર્યો ગુણુરાગથી ઝટ દોષદૃષ્ટિયોધને;
ભ્રકુટી ચઢાવીને અરે ત્હેં ક્રોધને કીધો નહીં,
તેથી રીસાઇ ક્રોધ ત્હારા ચિત્તથી નાઠો સહી; ૧૪૦
પ્રતિલેખનાદિ સતક્રિયાને સદ્વિધિયોગે કરે,
શુભ પ્રીતિ ભક્તિ વચનને નિઃસંગ ભાવે તું વરે;
સદાચાર.
આચારમાં ઉત્તમપણું ને ચિત્તમાં તન્મયપણું,
કર્મયોગી.
એ જ્ઞાનપૂર્વક કર્મયોગીને ભણું ભાવે ભણું. ૧૪૧
તું ધર્મના વ્યવહારમાં નિશ્ચલ રહ્યો શ્રદ્ધાવડે,
જોતાં ન ત્હારી જોડ જગમાં તુજ સમી નજરે ચડે;
સ્વાધ્યાય આગમનો કરે વિકથા જરા ના તું કરે.
જય જય ગુરૂજી માહરા મમ ચિત્ત તુજને બહુ સ્મરે. ૧૪૨

સાહાય્યદાયક.

સાહાય્ય આપે સાધુઓને જ્ઞાન સંયમ પાળવા,
સાહાય્ય આપે ધર્મીઓને મુક્તિ સન્મુખ વાળવા;
સાહાય્ય પરને આપતાં કૃત કર્મ બહુલાં નિર્જરે,
સાહાય્યકારક આત્મગુણની ઉન્નતિ વેગે વરે. ૧૪૩
સાહાય્યથી સ્થિરતા વરે ને ઉચ્ચ જીવન થાય છે,
સાહાય્ય આપે ધર્મીને તે લબ્ધિયોગી થાય છે;
સાહાય્ય આપે દુઃખીયોને તે ખરો ઉપકારી છે,
નિષ્કામથી સાહાય્યપદની વિશ્વમાં બલિહારી છે. ૧૪૪
જે આત્મભોગી સાધુ તે સાહાય્યગુણ કરતો રહે,
જે આત્મભોગી સાધુ તે સાહાય્યગુણ રાચી વહે;
સાહાય્ય કરતાં ધર્મની પ્રગતિ ખરેખર જાણવી,
સાહાય્ય કરવા લોકને નિજ ફર્જ મનમાં આણવી. ૧૪૫
દાક્ષિણ્યતા તવમાં રહી તે જાય ના મુખથી કહી,
દાક્ષિણ્યતા જેમાં રહી તે સેવ્ય વ્યક્તિજ છે અહીં;

દાક્ષિણ્યતા.

દાક્ષિણ્યતા સાચી ધરે તે આત્મભોગી પદ વરે.
દાક્ષિણ્યતા પરમાર્થની વૃત્તિથકી ખીલે ખરે. ૧૪૬

નિજ કાર્ય મૂકી અન્યનું જે કાર્ય કરવું થાય છે,
દાક્ષિણ્યતા તો ત્યાં રહી શાસ્ત્રોથકી સમજાય છે;
ધર્મોથી એ દાક્ષિણ્યને ધરતા સદા મુનિયો રહે,
આશા ધર્યા વણ ફલતણી તે કાર્ય કરવામાં વહે. ૧૪૭
તું સાધ્યના ઉપયોગને કાર્યોવિષે સ્મરતો રહે,
ચૂકે ન ધાર્યા લક્ષ્યને શુભયોગીની પદવી વહે;
શ્રીમન્ત નિર્ધન બેઉમાં તું સામ્યને ધારે સહી,
ત્યાગી પરિગ્રહમોહને નિર્ગ્રન્થતા હૃદયે વહી. ૧૪૮
ગંભીરતા ત્હારા સમી મેં અન્યમાં દીઠી નહીં,
ગંભીરતાથી લોકનું કલ્યાણ નિજનું છે સહી;
ગંભીરતા વણ ક્ષુદ્રતાથી માનવી પાપો કરે,
ગંભીરતાને જે ત્યજે તે ક્ષુદ્રજનપદવી વરે. ૧૪૯

ગંભીરતા.

ગંભીરતાસદ્ગુણવડે આ લોકમાં કીર્તિ થતી,
ગંભીરતા સદ્ગુણવડે અપકીર્તિ તો દૂરે જતી;
ગંભીરતા સદ્ગુણવડે માનવ જગત્માં ગાજતો,
ગંભીરતા સદ્ગુણવડે માનવ જનોમાં છાજતો. ૧૫૦
ગંભીરતા જ્યાં પ્રકટતી ત્યાં અન્ય ગુણ વાસો વસે,

ગંભીરતા પ્રકટયાથકી ઝટ ક્ષુદ્રતા દૂરે ખસે;
ગંભીર જે માનવ થતો તે પેટમાં સૌ રાખતો,
ગંભીર માનવ શાન્તિ કીર્તિ મુક્તિ સુખને ચાખતો. ૧૫૧
ગંભીર માનવ જે થતો તે વાત સર્વે પામતો,
ગંભીર માનવ જે થતો તે સદ્ગુણોથી જામતો;
ગંભીર માનવ જે થતો વિશ્વાસ્ય તેજ કથાય છે,
ગંભીર માનવ જે થતો તે વિશ્વવંદ્ય ગણાય છે. ૧૫૨
વાતો સકળની સાંભળીને ચિત્તમાં ધારે સહુ,
મર્મો હણે ના કોઈનાં એ વાત કોને હું કહું;
દુઃખો પડે કોટીગમે ગંભીરતા નહિ ત્યાગતો,
ગાંભીર્ય ગુણને મન ધરી નિશદિન રહ્યો તું જાગતો. ૧૫૩
વિશ્વાસ્ય સજ્જન થાય છે ગંભીરતા મહાસદ્ગુણે,
ગંભીર માનવ દેખીને ઇંદ્રાદિકો મસ્તક ધુણે;
ગંભીર ગુણવણ તુચ્છતાથી વૈર ઝઘડા વાધતા,
ગંભીર ગુણવણ ધર્મને ભવ્યો કદિ નહિ સાધતા. ૧૫૪
ગંભીરતા ગુણ જે ધરે તે ધર્મની લે યોગ્યતા,
ગંભીરજનોને છે સદા શાશ્વત સમાધિ ભોગ્યતા;
ગંભીરતા સદ્ગુણ વિના હડકાયલા કુતરાપરે,

હુડધૂત માનવ થાય છે કુમૃત્યુથી અન્તે મરે. ૧૫૫
ગંભીર માનવ દેખીને સંગત કરો સાથે વસી,
ગંભીર જનને પારખો સુવર્ણ પેઠે બહુ કસી;
વાતો કરો ના મર્મની ગંભીર જન દેખ્યા વિના,
ગંભીર જનને દેખીને મન દુઃખની કથવી બીના. ૧૫૬
ગંભીરતા આવ્યા વિના આપ્યું વચન જૂઠું થતું,
ગંભીરતા વણ જન સહુ સહેજે ટકાનું થઈ જતું;
ગંભીરતા વણ કલેશની હોળી જગતમાં સળગતી,
ગંભીરતા વણ તુચ્છતા મહારાક્ષસી ઝટ વળગતી. ૧૫૭
ગંભીરતા છે ધર્મનો પાયો ખરેખર માનવો,
ગંભીરને પાયે પડે દેવેન્દ્રમાનવદાનવો;
ગાંભીર્ય વણ જે ધર્મ તે પણ કર્મકંથા સમ ભણ્યો,
ગંભીર માનવ જે થયો તે સહુ ભણ્યોને સહુ ગણ્યો. ૧૫૮
ગંભીર થઈ ઉપકાર કીધા તેં મનુષ્યોપર ઘણા,
ત્હેં બહુ સુધાર્યા તુચ્છને રાખી ન તેમાં કાંઇ મણા;
ગંભીરતા ગુણધામ મારા સદ્ગુરૂ જગમાં જયો;
શુભકર્મના ઉદયે અમારો સદ્ગુરૂ જગમાં થયો. ૧૫૯

નિજ સાધુઓને પોષતો સંતોષતો ભાવે સદા,
સંભાળ તેં કીધી ઘણી વાત્સલ્યતા ધારી મુદા;

વાત્સલ્યતા.

વાત્સલ્યથી મનડું ભરી પાછો પડે ના તું કદિ,
બહુપૂરથી વહેતી યથા ગંગા અને સિન્ધુ નદી. ૧૬૦
વાત્સલ્ય ગુણને ધારવો એ ફર્જ ગુરૂની છે ખરી,
અધિકારયોગે કર્મની એ ફર્જ નિજ પૂરી કરી;
અધિકારથી કર્તવ્ય ગુરૂનું જે ખરૂં શિષ્યો પ્રતિ,
તે તે બજાવે ફર્જથી એવી ગુરૂની છે ગતિ. ૧૬૧
વાત્સલ્ય ગુણવણ શિષ્યનું કલ્યાણ ગુરૂ ક્યાંથી કરે,
કીધું કરેના સદ્‌ગુરૂનું શિષ્ય સુખ ક્યાંથી વરે;
મન વાણીને કાયાથકી જે સદ્‌ગુરૂ છાયા બને,
તે શિષ્ય ગુરૂઆજ્ઞાવડે ચાલી સકળ કર્મો હણે. ૧૬૨
પ્રતિબોધ એવો આપીને ત્હેં ફર્જ નિજ પૂરી કરી,
જય જય ગુરૂ ભવપાથોધિ તરવા પ્રતિ તું છે તરી;
ત્હેં કાય મનવાણીથકી નિજ જીવ જૂદો અનુભવ્યો,
જય જય જગતમાં સદ્‌ગુરૂ મેં ભક્તિભરવેગે કવ્યો. ૧૬૩

ॐ

તું સદ્‌વિવેકે સર્વને સમજાવતો આશય ભલા,
પરમાત્મના શુભ ધ્યાનથી ભાષા પરાથી નીકળ્યા;
તું સદ્‌વિવેકે ધર્મનાં કાર્યો સુયુક્તે આચરે,
તું યોગ્ય અવસર ઓળખી બોલી અસર સારી કરે. ૧૬૪

વિવેક

દશમો નિધિ વિવેક જ્યાં પ્રકટે ન બાકી ત્યાં જરા,
જે સદ્‌વિવેકીમાનવો તે વિશ્વમાં જયજયકરા;
જે સદ્વિવેકી થાય છે તે સત્ય ખોટું જાણતો,
કુયુક્તિ આગ્રહભાવથી તે જૂઠને ના તાણતો. ૧૬૫

જ્યાં સદ્વિવેકજ પ્રકટતો ત્યાં સત્યદૃષ્ટિ આગળે.
જ્યાં સદ્વિવેકજ હોય છે ત્યાં જૂઠ તો ઝટ ઓગળે;
સમ્યક્ત્વ સદ્વિવેકથી આચાર સારા થાય છે,
જ્યાં સદ્વિવેકજ ભાનુ ત્યાં અજ્ઞાન તમ પલટાય છે. ૧૬૬

એક તર્ફ ગુણ સઘળા અને એક તર્ફ ગુણ વિવેક છે,
જ્યાં સદ્વિવેકી ચિત્ત ત્યાં સાચી મઝાની ટેક છે;
સાચુંજ જૂઠું પરખવા વિવેકની શુભ નેક છે,
આત્મોન્નતિ પ્રકટાવવા વિવેક જગમાં એક છે. ૧૬૭

જે બોલતો વિવેકથી ને ચાલતો વિવેકથી,
સંગત કરે વિવેકથી તેને જરાતો ભય નથી;
જે કાર્યના આરંભમાં વિવેકને આગળ ધરે,
તે વિઘ્નકોટી આવતાં ના કાર્યથી પાછો ફરે. ૧૬૮
આચાર શો વિવેકવણુ નાસાવિના માનવ યથા,
શુભ ગંધવણુ પુષ્પજ યથા વિવેકવણુ માનવ તથા;
સંસારમાં વિવેકથી જ્યાં ત્યાં મનુ શોભા લહે,
ચાલે નહિ વિવેકવણુ ક્ષણુ માત્ર પણુ શાસ્ત્રો કહે. ૧૬૯
જે સદ્વિવેકે વર્તતો પસ્તાય ના કો કાળમાં,
દૂરે રહે દુર્ગુણથકી પડતો ન દંભી જાળમાં;
જ્યાં સદ્વિવેકજ દીપતો ત્યાં લક્ષ્મીજી પાણી ભરે,
જ્યાં સદ્વિવેકજ દીપતો ત્યાં દેવતા ફેરા ફરે. ૧૭૦
તે સદ્ગુણી વિદ્વાન્ છે જે સદ્વિવેકે શોભતો,
દુર્ધ્યાનના સંકલ્પને તે સદ્વિવેકે થોભતો;
જે સદ્વિવેકે સ્વાર્થને પરમાર્થને શુભ સાધતો,
આત્મોન્નતિ પ્રગતિ પ્રતિ તે દ્રવ્યભાવે વાધતો. ૧૭૧
મેળામળે સંપત્તિના વિપત્તિયો દૂરે ટળે,
ચેતન વિવેકે કાર્યને કરતો રહે સુખમાં ભળે;

સમ્યક્ત્વની ઇચ્છા યદિ તો સદ્વિવેકે મન ધરો,
જો મુક્તિની ઇચ્છા યદિ તો સદ્વિવેકજ આદરો. ૧૭૨
ઉપયોગથી જે સદ્વિવેકે ઉચ્ચ જીવન કેળવે,
અધ્યાત્મની ચડતી દશાને જ્ઞાનયોગે મેળવે;
જ્યાં જાય ત્યાં મંગળ લહે જય જય જનો સર્વે કહે,
એવાજ સદ્વિવેકને આસન્નજીવો ઝટ લહે. ૧૭૩
પ્રતિબોધ સદ્વિવેકનો આપી ઉઘાડી આંખને,
પ્રતિબોધ આપી સંપનો દ્હેં શુભ ધારી પાંખને;
જે સંપથી સંસારમાં વર્તે ખરે તે સુખ લહે,
જ્યાં સંપ છે ત્યાં જંપ છે એવું જ આત્મસુખે કહે. ૧૭૪
શુભસંપથી બહુ બળ વધે ને શત્રુની શક્તિ ઘટે,
શુભસંપને સેવ્યાથકી વિપત્તિયો વેગે મટે;
જ્યાં સંપીને ભવ્યો રહે તો ઉન્નતિ વેગે થતી,
જ્યાં સંપ ત્યાં છે સંપદા દેશોન્નતિ વધતી જતી. ૧૭૫
જ્યાં સંપ તૂટે ક્લેશથી કુસંપ આવી ત્યાં રહે,
વૈરો વધારે વિશ્વમાં કુસંપ મનને બહુ દહે;
રૂપાદ્યહંવૃત્તિથકી શુભ સંપને ઝટ તોડતો,
તે મોહનો સેવક બનીને દુર્ગતિપથ દોડતો. ૧૭૬

શુભ સંપમાં લાગી રહો કુસંપથી દૂરે રહો,
નિર્ભય થવા ઇચ્છા યદિ તો માર્ગ એ સાચો ગ્રહો;

સંપ.

શુભ સંપથી આ વિશ્વમાં માનવ સકળ ભેગા મળે,
શુભ સંપથી આ વિશ્વમાં ઇર્ષ્યા અને ઝઘડા ટળે. ૧૭૭
બહુ બળ અને વિદ્યાથકી પણ સંપ વણ ના સાર છે,
થાતાં સ્વજનમાં ફૂટ રાવણભૂપતિ સમ હાલ છે;
જ્યાં ફૂટ ના ત્યાં તૂટ ના જ્યાં ફૂટ ત્યાં હાનિ ઘણી
જયચંદ પૃથ્વીરાજ જો કુસંપથી પ્રગતિ હણી. ૧૭૮

દ્રોહ.

વિદ્રોહથી છે અવનતિ બહુ દેશ ધર્મ સમાજની,
વિદ્રોહથી હાનિ ઘણી વિદ્યા સુબળ સૌરાજ્યની;
વિદ્રોહથી જે રાચતો તે આત્મદ્રોહી જાણવો.
વિદ્રોહથી શોભા નહીં એ ભાવ મનમાં આણવો. ૧૭૯
વિદ્રોહનું સુખ કૃષ્ણ છે અનુભવ ખરો સાક્ષી ભરે,
શુભસંપ ને જે ત્યાગતો તે દેશ સેવા શું ? કરે,
જે સેવતો શુભસંપને તે દેશ ધર્મ સુભક્ત છે,
શુભસંપથી માનવ ખરે સુસંપદા આસક્ત છે. ૧૮૦

અહંકાર અને નિજ સ્વાર્થ ત્યાગ્યાથી અહો સંપજ થતો,
સન્માનપરવા ત્યાગથી શુભસંપપથ માનવ જતો;
હિત જો વસે નિજદેશનું વા સંઘનું તો સાધ્ય છે,
કલ્યાણ કરવા અન્યનું એ સંપ શુભ આરાધ્ય છે. ૧૮૧
નિર્બલજનો પણ સંપથી સંપી રહી વિજયી બને,
નિર્બલ બિચારી કીડીઓ સંપે મહા સર્પજ હણે;
બહુ તાંતણા સંબંધ સંપે દોરડું જે થાય છે,
તે હાથીને પણ બાંધતું એવું જગત્ દેખાય છે. ૧૮૨
સહુ અંગ સંપીને રહે તો દેહ પણ ઉભો રહે,
જ્યા સંપ છે ત્યાં ઉન્નતિ એવું જનો જ્ઞાને કહે.
જે દેશમાં જે કોમમાં જે સંઘમાં સંપજ નહીં,
તેની થઈ પડતી ઘણી દૃષ્ટાન્તથી જાણો સહી. ૧૮૩
સાચી શિખામણ એહ છે શુભસંપથી સંપી રહો;
શુભ સંપને સેવાય એવા બોધને જ્યાં ત્યાં કહો;
સન્માન લાલચ સ્વાર્થથી શુભ સંપને ના ત્યાગવો,
દિન દિન પ્રભુ પૂજી કરી શુભ સંપને મન માગવો. ૧૮૪
દુઃખો પડે કોટી ગમે પણ સંપને ના છોડશો,
મોટું કરીને મન ઘણું સંપે સ્વજનને જોડશો;

સંપજ રહે સહુ સાથમાં એવા ઉપાયો આચરો,
સંપજ ટળે એવા પ્રસંગો સર્વ પામ્યા પરિહરો. ૧૮૫

શોભા વધે શાસનતણી શુભ સંપથી જો ચાલશો,
શુભ સંપ ઉદયે સૈન્ય છે આનંદમાંહિ મ્હાલશો;
શુભ સંપ વાજાં વાગતાં ત્યાં લક્ષ્મી લીલા પાસ છે,
શુભ સંપ વાજાં વાગતાં ત્યાં દેવનો આવાસ છે. ૧૮૬

મનમાં ધરીને દાઝ સાચી ગચ્છને શાસનતણી,
સંપી રહે જે સાધુઓ તે સંઘમાં છે અગ્રણી;

સંપથી શુભ પ્રગતિ.

જિન ધર્મને ફેલાવવા જે સૂરિયો સંપી સદા,
કાર્યો કરે છે ઉન્નતિનાં તે લહે દુઃખ ના કદા. ૧૮૭

કજીયા અને કંકાસને દૂરે ત્યજે હિત આદરી,
આચાર્ય વાચક સાધુઓ સંપી રહે શાન્તિ ધરી;
જે વૈરબુદ્ધિ પરિહરી સંપે ધરે છે સન્મતિ,
વ્યવહારને નિશ્ચયથકી તેની સદા છે ઉન્નતિ. ૧૮૮

શુભ સંપ મોટો દેવ છે આરાધના એની કરો,
શુભ સંપ મોટો મન્ત્ર છે તેને સદા મનમાં ધરો;

શુભ સંપ જગમાં દેવ છે એ જીવતો ને જાગતો,
તેની કરે છે ઉન્નતિ જે પાય એને લાગતો. ૧૮૯

શુભ સંપને આરાધવા કોટી ગમે કષ્ટો સહો,
શુભ સંપના સંયોગથી સર્વોન્નતિ સાચી લહો;
સદ્બોધ એવો આપીને જાગ્રત્ કર્યા ભવ્યો ખરે,
શુભ સંપને મનમાં ધરૂં જેને સદા સન્તો સ્મરે. ૧૯૦
જે દીર્ઘ દૃષ્ટિ વાપરે તે સંપને મનમાં ધરે,
જે દિવ્ય માનવ હોય છે તે સંપપથમાં સંચરે;
કરતો કષાયો મન્દ તે જન સંપ સહુથી સાચવે,
સમતોલતા મનની ધરી શુભ સંપ બળને અનુભવે. ૧૯૧
પુરૂષાર્થ વિદ્યાબળ બહુ પણ સંપ વણ શા કામનું,
સત્તાધિકારી નરપતિ બલપણ અહો છે નામનું;
જ્યાં સંપ આવ્યો શીઘ્ર ત્યાં સહુ દેવતા પાણી ભરે,
શું સંપવણ આ વિશ્વમાંહી ઉદય શબ્દો ઉચ્ચરે. ૧૯૨
શુભસંપથી જે જે મળે તે અન્યથી ના મળી શકે,
શુભસંપ વણ સામ્રાજ્ય સર્વે વિશ્વમાં ક્યાંથી ટકે;
શુભસંપ વણ લેખો લખે વળતું કહો શું ? બહુ બકે,
શુભસંપવણ ઘરફૂટથી ઘર જાય છે મદથી છકે. ૧૯૩

શુભસંપ જૈનોમાં થશે તો ઉન્નતિ વેગે થશે,
શુભસંપ વણ જૈનોવિષે પડતી સદા વધતી જશે;
શુભસંપ વણ ખોયું ઘણું જૈનોએ જગમાં જાણવું,
શુભસંપથી છે ઉન્નતિ તેથી ખરૂં સુખ માણવું. ૧૯૪
શુભ સંપના સામ્રાજ્યથી કલિકાલ દૂરે ભાગતો,
શુભ સંપના સામ્રાજ્યથી પ્રગતિ ઉદય છે જાગતો;
શુભસંપને સેવો સદા શુભસંપને સેવો સદા,
શુભસંપ સાચા મન્ત્રને ક્ષણ ક્ષણવિષે ગણવો મુદા. ૧૯૫
શુભ સંપથી ઉદ્યોગને સેવો સદા આલસ ત્યજી,
ઉદ્યોગ વણ શું જીંદગી જાણો ઘણાં સાધન સજી;
ઉદ્યોગ અધિકારી પરત્વે સર્વને એ ભિન્ન છે,
જે શર્મ ઇચ્છે માનવી તે યત્નમાંહી લીન છે. ૧૯૬
ઉદ્યોગ વણ જીવન જતું તે વ્યર્થ જીવન લેખવું,
ઉદ્યોગી જન સિદ્ધિ વરે તે તત્ત્વદૃષ્ટે પેખવું;
ઉદ્યોગ વણ નિન્દા થતી ખોટા વિચારો આવતા,
ઉદ્યોગથી જગ માનવો ઇચ્છિત કાર્યે ફાવતા. ૧૯૭

ઉદ્યોગ.

સાહસ અને જે ધૈર્યથી ઉદ્યોગ કરતો પળપળે,
નિજ ભાગ્યના અનુસાર તે આ વિશ્વમાં ઇચ્છયું રળે;

ઉદ્યોગી માનવનું ખરેખર ભાગ્ય જગમાં જાગતું,
સાચી શિખામણ માનીને ઉદ્યોગ કરવા લાગ !!! તું. ૧૯૮
ઉદ્યોગ વણ છે ઉંઘતું શુભ કર્મ જગમાં જાણવું,
ઉદ્યોગ વણ એકકર્મને એકાન્તથી ના તાણવું;
બુદ્ધિ અને નિજવીર્યથી ઉદ્યોગને જે આદરે,
તે વિશ્વમાં ધાર્યું કરે જાણો અહો શું ના કરે. ૧૯૮
ઉદ્યોગથી પાશ્ચાત્ય લોકો ઉન્નતિમાં આગળે,
ઉદ્યોગ વણ આર્યો ખરેખર અવનતિથી ટળવળે;
ઉદ્યોગીને લક્ષ્મી મળે ઉદ્યોગીનાં સંકટ ટળે,
ઉદ્યોગી ઇચ્છિત પામતો તેને જગતમાં કો કળે. ૨૦૦
ઈંગ્લાંડ જર્મન ફ્રાન્સને જાપાન આગળ બહુ વધ્યું,
ઉદ્યોગથી વ્યવહારના શુભ સાધ્યમાં સાચું સધ્યું;
ઉદ્યોગ વણ માનવ ખરેખર વિશ્વમાંહી મૂઢ છે,
ઉદ્યોગથી શોધો થતી એ વાકય મંત્રજ ગૂઢ છે. ૨૦૧
વ્યવહારને પરમાર્થનો ઉદ્યોગ જગમાં જાણવો,
અધિકારથી ઉદ્યોગને આચારમાંહી આણવો;
ઉદ્યોગીને યાગ-યા નહીં સ્વાતંત્ર્યનું જીવન મળે,
ઉત્સાહથી ઉદ્યોગીના સામા રહ્યાં વિઘ્નો ટળે. ૨૦૨

બહુ ખંતને ઉત્સાહથી ઉદ્યોગ કરતાં સિદ્ધિ છે,
ભય ખેદ ઇર્ષ્યા પરિહરી ઉદ્યમ કર્યાથી ઋદ્ધિ છે;
ઉદ્યમ કરે જે માનવો તે લક્ષ્મીની લીલાવરે,
ઉદ્યમથકી વિદ્યા વધે ને ધર્મ કરણી આચરે, ૨૦૩
ઉદ્યમથકી શોધો થતી આ વિશ્વમાંહી નવનવી,
ઉદ્યમથકી શોધાય સહુ એમ ભાખતા જન અનુભવી;
શું શું જગત્માં થાય નહિ ઉદ્યમથકી અવધારવું,
ઉદ્યમ વિના આલસ્યથી આયુષ્ય એળે હારવું. ૨૦૪
હાંસી ગપાટાના તડાકા ત્યાગીને ઉદ્યમ કરો,
ગુરૂગમ લહી ઉદ્યમથકી કાર્યો કરો જગ ક્યાં ફરો;
ભાવી હશે તે તે થશે એ બોલી બેસી ના રહો,
ઉદ્યમ કરો ઉદ્યમ કરો નિજ ઉન્નતિને જો ચહો.૨૦૫
આત્મોન્નતિ કરવા અહો ઉદ્યમ કરો ઉદ્યમ કરો,
ધર્મોન્નતિ કરવા ભલા ઉદ્યમ કરો ઉદ્યમ સ્મરો;
દેશોન્નતિ સંઘોન્નતિ કરવા ખરો ઉદ્યમ વરો,
શુભશક્તિયોને ખીલવવા ઉદ્યમ નસોનસમાં ભરો. ૨૦૬
જે આળસુ એદી બને પરવિત્ત મનમાં તાકતો,
તે મૂર્ખનો શિરદાર અન્તે ભીખ ઘર ઘર માગતો;

જે દ્યૂત રમતો આળસુ નિજ દેશનો ઘાતક બની,
તે દુઃખ વૃક્ષો વાવીને ફલ સ્વાદતો વિષમય ઘણી. ૨૦૭
નીતિ કરીને આગળે ઉદ્યમ કરે તે સુખ વરે,
ઉદ્યમ વિના સિદ્ધિ નથી પંડિત એવું મન સ્મરે;
ઉદ્યમ વિના બેસી રહે પરમાર્થ સ્વાર્થ જ ના સરે,
ઉદ્યમ વિના બેસી રહે તે રોવતો બહુ નિજ ઘરે. ૨૦૮
“ જે જે ફરે તે તે ચરે કહેવત ” ખરેખર સત્ય છે,
ઇચ્છિત ફલની પ્રાપ્તિમાં ઉદ્યમતણું શુભ કૃત્ય છે.
ઉદ્યમ વિના વિદ્વાન્ વા વક્તા થવું મુશ્કેલ છે,
ઉદ્યમ વિના યોગી થવું એ માન્યતા ના સહેલ છે. ૨૦૯
બેસી રહે કશું ના કરે ઉંઘે તડાકા મારતો,
ઉદ્યમ વિના નીતિ વિના અન્તે ઘણું તે હારતો;
નિન્દા કરી જનવૃન્દની એળે જીવન જે ગાળતો,
નિજ જીંદગી શુભવાટિકાને અગ્નિથી તે બાળતો. ૨૧૦
જેને ગમે ઉદ્યમ નહીં તે જીવતો નિર્જીવ છે,
જેને ગમે ઉદ્યમ નહીં તે મૂઢ માનવ ક્લીબ છે;
જેને ગમે ઉદ્યમ નહીં શુભ કર્મનો વા ધર્મનો,
ઘાતક અરે તે દેશનો ને ધર્મવિદ્યા શર્મનો. ૨૧૧

જે ધર્મભક્તો ઉદ્યમી તે ધર્મ જગ ફેલાય છે,
ઉદ્યમ વિના ધર્મોન્નતિ જગમાં કદિ ના થાય છે;
આચાર્ય વાચક સાધુઓ શુભધર્મનો ઉદ્યમ કરો,
કટિબદ્ધ થઈ ધર્મોન્નતિ કરવા જગતમાં સંચરો. ૨૧૨
આયુઃપ્રમાદે ગાળશો ક્ષણુ પણુ નહીં સમજી અરે,
ઉદ્યમ કરો શુભ સાધુઓ ધર્મોન્નતિ કરવા ખરે;
ગુરૂગમવ્યવસ્થાક્રમ ગ્રહી શુભ કર્મયોગી પદ વરો,
કીધા વિનાના છૂટકો તે કાર્ય કરણી આદરો. ૨૧૩
સંપી જગતમાં સાધુઓ ધર્મોન્નતિ ઉદ્યમ ગ્રહો,
ક્યાતવ્ય એ નિજ ફર્જથી નિષ્કામચિત્તે તે લહો-
કર્તવ્ય જે કરતા રહે તે માનવો પ્રગતિ કરે,
કર્તવ્યના અધિકારથી પાછા ફરે ના તે તરે- ૨૧૪
અધિકારથી જે માનવો ધર્મોન્નતિ કરણી કરે,
ચાલુ જમાનો ઓળખી તે ધર્મની પ્રગતિ વરે;
ચાલુજમાનો ઓળખી કર્તવ્યનો ઉદ્યમ કરે,
તે સાધુઓને સૂરિયો ધર્મોન્નતિકારક ખરે. ૨૧૫
ઉદ્યમ વિના જેને ગમે નહીં સાધુને જગધન્ય છે,
ધર્મોદ્યમે રાચી રહે તે સાધુ જગ કૃત પુણ્ય છે;

જે સાધુને ધર્મોદ્યમે મનમાં ઘણો શુભ રાગ છે,
આત્મોન્નતિ ધર્મોન્નતિને તે કરે મહાભાગ છે. ૨૧૬
કલિકાલ સર્વજ્ઞ સુનિશ્રી હેમચંદ્ર મહાપ્રભો,
ઉદ્યમ કર્યો જગખ્યાત છે આચાર્ય શીર્ષમણિવિભો;
તુજ નામ રહેશે જીવતું આ વિશ્વમાં જાણ્યું અમે,
ઉદ્ધાર કરવા ધર્મનો વૈ અવતર્યા જગમાં તમે. ૨૧૭
ઉદ્યમ કરી ગ્રન્થો લખ્યા જે સાધુઓએ હિત ભણી,
હરિભદ્ર વાચક મલય આદિ સાધુઓ છે અગ્રણી;
એ સાધુઓ જગપૂજ્ય છે ગ્રન્થો લખ્યા ઉદ્યમ કરી,
તે સાધુઓને ધન્ય છે ઉપકાર કીધો અવતરી. ૨૧૮
તે સૂરિયોને ધન્ય છે સેવા કરી શ્રી સદ્ગુરુની,
તે વિશ્વવન્દ્યો ધન્ય છે રક્ષા કરી શ્રુત ગઙ્ગાની;
તે સૂરિયોને ધન્ય છે જિન ધર્મની રક્ષા કરી,
શ્રી હેમચંદ્ર આદિને હો વંદના બહુ માહરી. ૨૧૯
જે સાધુઓ ઉદ્યમ કરી ચારિત્ર પાળે ભાવથી,
ઉપદેશ દે સ્યાદ્વાદની દૃષ્ટિ ધરી શુભ દાવથી;
ઉદ્યમ કરી જે સાધુઓ શુભ ધર્મને ફેલાવતા,
પરભાતમાં તે સાધુઓ અમને સ્મરણમાં આવતા. ૨૨૦

જે સાધુઓ આચારનો ઉદ્યમ કરે શુભ જ્ઞાનથી,
તે સાધુઓ છે પૂજ્ય મારે ભક્તિને સન્માનથી;
કટિબદ્ધ થઈ જે સાધુઓ ઉપદેશ સાચો આપતા,
મુક્તિપથે તે સંચરે જ્ઞાનાદિગુણથી વ્યાપતા. ૨૨૧
પરમાર્થના ઉદ્યમવિષે નિજ દેહનું સ્વાર્પણ કરે,
એ સાધુઓ ચિરંજીવો પરમાર્થમાં પગલાં ભરે;
ઉપકાર છેજ પરસ્પરે આ વિશ્વપ્રાણી માત્રને,
ઉપકાર લીધા વણ કદિ પોષે નહીં કો ગાત્રને. ૨૨૨
ઉપકાર લેવો આપવો જીવો પ્રતિ નિજ ફર્જ છે,
એ ફર્જ સાધુ સાચવે તેમાં ન કાંઈ ગર્જ છે;
એ ફર્જને પૂરી કરે છે સાધુઓ ઉદ્યમવડે,
પ્રતિદિન સાચા ધર્મનો ઉપદેશ આપે પરવડે. ૨૨૩
ચારિત્ર્ય સાચું પાળવું એ સાધુનું કર્તવ્ય છે,
કર્તવ્યનો ઉદ્યમ કરો એ સૂત્રતો સ્મર્તવ્ય છે;
કર્તવ્યના ઉદ્યમ વિના ના કર્મયોગિપણું અહો,
કર્તવ્યનો ઉદ્યમ કરી નિજ ફર્જ પૂર્ણ કરી રહો. ૨૨૪
કર્તવ્ય છે એ કાર્ય સાચું સદ્વિવેકે ધારશો,
કર્તવ્ય સાચું જાણીને ઉદ્યમથકી ના હારશો;

કર્તવ્ય જે નિજ કર્મ તેના ઉદ્યમે વિઘ્નો પડે,
સામો લડે છે કર્મયોગી આત્મશુભ શક્તિવડે. ૨૨૫
જીવાય ના ઉદ્યમ વિના એ સૂત્ર મનમાં ધારવું,
ઉદ્યમ વિના સિદ્ધિ નથી એ ચિત્તમાંજ વિચારવું;
આ વિશ્વમાં ઉદ્યમથકી ચડતી જીવોની થાય છે,
જ્યાં ત્યાં જગત્‌માં દેખશો અનુભવથકી પરખાય છે. ૨૨૬
ઉદ્યમ કરે તે જય વરે એ સૂત્ર ભૂલો ના કદિ,
સાફલ્યજીવન સહુ થશે વિશ્વાસ જો ધારો હૃદિ;
ઉદ્યમ પ્રયોગ્રી આદરી આદર્શ જીવન ત્હેં કર્યું,
જય જય ગુરો આ જગત્‌માં ત્હારૂં જીવન મનમાં ધર્યું. ૨૨૭
ઉપદેશ સુધા કર્ણની પ્યાલી વડે પીધો ખરે,
ચૈતન્ય પ્રગટ્યું તે થકી ઉદ્યમ હૃદયમાં સંચરે;
જય જય ગુરૂ પાતા મ્હને સદ્બોધ અમૃત પ્રેમથી,
જગમાં ગુરૂ કર્તવ્ય છે શિષ્યોન્નતિ એ નેમથી. ૨૨૮
ઉદ્યમ કરી બહુ તપ તપે જે લાગતું મન આકરૂં,
મન કામના ના કોઇની તપજીવન એ ત્હારૂં સ્મરૂં;
જે તપ તપે ઇન્દ્રિયના જીતાય છે વિષયો સવે,
એ બાહ્ય અન્તર ભેદથી તપ સત્ય છે શાસ્ત્રો કવે. ૨૨૯

તું તપ તપી ઉપશમ લહો જે જાયના મુખથી કહો,
હેં તપ તપ્યું સમભાવથી આનન્દ ગુણુ અન્તર્ લહો;

તપ.

જે તપ તપે સમતા ઘટે જે તપ તપે ઈર્ષા ટળે,
કુત્સિત બહુ ઈચ્છા ટળે એ તપવિષે જન કો ભળે. ૨૩૦
જે તપ તપે જિનવર જપે બહુ કર્મની રાશિ ટળે,
જ્ઞાની તપસ્વી સાધુને નિશ્ચયથકી એ તપ મળે;
આનન્દ પ્રગટે અતિ ઘણો સમતા હૃદય પ્રગટાય છે,
એ તપ ખરૂં આગમ કથે સન્તો પ્રયત્ને પાય છે. ૨૩૧
જે તપ તપ્યાથી મોહનીનું જોર ઓછું થાય છે,
જે તપ તપ્યાથી ક્લેશને કંકાસ દૂરે જાય છે;
જે તપ તપ્યાથી ક્રોધ વૈરી મનથકી વિઘટાય છે,
એ તપ તપોમાં શ્રેષ્ઠ છે એનેજ સન્તો ચ્હાય છે. ૨૩૨
જે તપ તપે નિન્દા ટળે ચાડી ન પરની થાય છે,
નિન્દાને ચાંડી ત્યાગ એ પ્રશસ્ય તપ કહેવાય છે;
અન્તર્તણી સહુ વાસનાઓ ટાળવી એ તપ કહ્યું,
જ્ઞાનિજનોએ જ્ઞાનથી શુભ ભાવયોગે એ લહ્યું. ૨૩૩

પરભાવ વૃત્તિ ટાળવી ઝટ કામવૃત્તિ બાળવી,
મમતાથકી પર વસ્તુપર એ વૃત્તિને ઝટ ખાળવી;
સંતાપ મનના ટાળવા એ તપ જગત્માં શ્રેષ્ઠ છે,
એ શ્રેષ્ઠતપની આગળે બાકી તપો તો હેઠ છે. ૨૩૪
જે કામથી શાન્તિ જરાનહિ પામતો કો માનવી,
જે કામના સેવક બની વર્ણન કરે મોટા કવિ;
જે કામથી જન આંધળો એ કામને ઝટ બાળવો,
એ તપ તપોમાં શ્રેષ્ઠ છે તપસી તપે એ ભાળવો. ૨૩૫
ઇચ્છા થતી જે ચિત્તમાં જે જીવને સંતાપતી,
ઇચ્છા જગત્માં શાકિની સૌના હૃદયાં વ્યાપતી;
ઇચ્છાય છે ઇચ્છાથકી આ જગત્માંહિ નવનવું,
ઇચ્છા અરે એ જીતવી એ શ્રેષ્ઠ તપ ભાવે કવું. ૨૩૬
જ્યાં કામનું છે જોર ને આશાતણી હોળી બળે,
અસ્થિર બહુ જ્યાં ચિત્તને ક્રોધે ઘણું મન પ્રજવલે;
શાન્તિતણું જ્યાં નામ નહિ એ તપ ખરેખર જૂઠ છે,
તેના અરે તાબે થવું તે મૃતક માનવ મૂઢ છે. ૨૩૭
જ્યાં વૈર લેવા વૃત્તિ છે ત્યાં તપ કર્યું એળે જતું;
જ્યાં વૈરભાવ ન હોય છે એ તપ ખરા લેખે થતું;

જે તપ તપે દુર્ધ્યાનવહ્નિ જ્વાલ મનમાં પ્રગટતી,
લેખે ન થાતું તપ અરે જ્યાં ધર્મવૃત્તિ વિઘટતી. ૨૩૮
હિંસાં થતી જે તપથકી એ તપ નહીં પણ પાપ છે,
વૈરજ વધે જે તપ થકી એ તપ નહીં પણ શાપ છે;
જ્યાં ખેદ થાતો અતિ ઘણો એ મોહનાટક ખેલ છે,
જે તપ તપે હિંસા ટળે એ તપ ઘણું મુશ્કેલ છે. ૨૩૯
શુભ પથ્યને જે તથ્ય વદવું તપ ખરૂં એ જાણવું,
શુભ સત્ય વદવું તપ ખરૂં એ ચિત્તમાં ઝટ આણવું;
જે ખેદ પ્રગટ્યો ચિત્તમાંથી ટાળવો એ તપ ખરૂં,
જ્ઞાનિજનોને તપ ખરૂં એ પ્રકટતું મનમાં સ્મરૂં. ૨૪૦
જે સપ્ત ભય આ વિશ્વમાંહી દુઃખના દાતાર છે,
જે સપ્તભયના યોગથી શાન્તિ ન ચિત્ત લગાર છે;
એ સપ્ત ભયને ટાળવા એ શ્રેષ્ઠ તપ આરાધ્ય છે,
નિર્ભયપણું તપ છે ખરૂં એ સાધુઓને સાધ્ય છે. ૨૪૧
આ જગત્માંહિ માનથી સુખી થયો ના કો અરે,
જે માનયોગે માનવી પાપોતણી પોઠી ભરે;
એ માન ટાળી અષ્ટધા જે જીવવું તે જીવવું,
માનવૃત્તિ ત્યાગ.
એ માનવૃત્તિ ટાળવી એ તપ ખરૂં ભાવે કવું. ૨૪૨

આ વિશ્વમાં માયા સમો ના શત્રુ બીજો જાણવો,
માયા વસે ત્યાં કર્મ એવો ભાવ મનમાં આણવો;
ઉપવાસ છઠ અઠ્ઠમ અને બે માસનો તપ ફોક છે,
યાવત્ હૃદય માયા વસે તાવત્ ખરે રણપોક છે. ૨૪૩
આહાર લુખો ભક્ષવોને નગ્ન રહેવું સહેલ છે,
પણ કપટનો જે ત્યાગ એવું તપ અરે મુશ્કેલ છે;
માયા નચાવે તેમ જે જન નાચતા તપ શું કરે,
માયા હૃદયમાં ધારીને જન બાહ્ય તપથી શું હરે. ૨૪૪
તપસી બની લપસી જતા તે તપસીઓ માયાથકી,
માયા ત્યજ્યા વણ બાહ્ય તપથી મુક્તિની ક્યાંથી વકી;
કાપટ્ય બહુ મનમાં ધરે ને બાહ્ય તપથી જે તપે,
આશા ઘણી મનમાં ધરે ને જે મળે તે સહુ ખપે. ૨૪૫
પરવા જનોની બહુ રહેને ચિત્ત વર્તે કામના,
ત્યાં બાહ્ય તપ બહુ ભેદના તપવા અરે એ નાસના;
સાધુ બનીને ક્રોધને કંકાસ કજીયા વ્હોરતા,
ત્યાં તપ ખરૂં ના માનવું જ્યાં ચોર નિજ ધન ચોરતા. ૨૪૬
દુર્જનપણું મનમાં રહે વિશ્વાસઘાતજ થાય છે,
બહુ આળ દેવાં અન્યને ને સ્વાર્થતા પ્રકટાય છે;

થાતા પ્રપંચો અતિઘણા ખુરૂં જનોનું ધારવું,
ત્યાં તપ નહીં સાચું જરા એવું હૃદય અવધારવું. ૨૪૭
જ્યાં દંભ હોળી સળગતી ત્યાં તાપ તનનો જાણવો,
પ્રામાણ્યને નીતિ વિના તપ ફોક મનમાં આણવો;
પરમાર્થની વૃત્તિ નહીં કરૂણા નહીં મૈત્રી નહીં,
ત્યાં તપ અરે એ નામ પણ શોભે નહીં માનો સહી. ૨૪૮
આત્માસમા સર્વે જીવો એ ભાવમાં તપ છે ખરૂં,
એ તપ હૃદયને બાહ્યથી આચાર વર્તનમાં સ્મરૂં;
દુર્જનપણાને ટાળીને સૌજન્ય મનમાં રાખવું,
એ તપ ખરૂં પરમાર્થથી તે આદરી સુખ ચાખવું. ૨૪૯
આરોપ દેવા અન્યપર એ વૃત્તિનું જે ટાળવું,
શુભ ભાવથી આચારમાં મૂકી અહો એ પાળવું;
પાખંડવૃત્તિ ટાળવી એ તપ ખરૂં મનમાં વસ્યું,
એ સત્ય સાધુ ચિત્તથી જરીએ નહીં દૂરે ખસ્યું. ૨૫૦
કૌટિલ્ય મનથી ટાળવું તે સત્યતપ્ અવધારવું,
સંકલ્પને વિકલ્પમય જે ચિત્ત તેને મારવું;
જ્યાં ઉપશમે છે મોહની સહુવૃત્તિયો તે તપ ખરૂં,
સ્વાધ્યાય શાસ્ત્રોનો અહોએ તપ સદા હૃદયે સ્મરૂં. ૨૫૧

સ્વાધ્યાય વૈયાવૃત્ય તપ એ આગમો સાક્ષી ભરે,
શુભ ધ્યાન ઉજ્જવલ પરિણમે એ તપ ખરૂં જ્ઞાની વરે;
મમતા નહીં જ્યાં દેહની ઉપયોગની શુદ્ધિ રહે,
જ્ઞાની તપસ્વી લોક એવું તપ ખરૂં ભાવે લહે. ૨૫૨
મેતાર્ય મુનિને ધન્ય છે સમતાથકી તપ આદર્યું,
ઢંઢણ મુનિને ધન્ય છે સમતાએ તપ અંગીકર્યું;
સમતાવડે તપને તપી જે કર્મ આઠે જીપતા,
એ ધન્ય મુનિઓ જાણવા તે વિશ્વ મધ્યે દીપતા. ૨૫૩
પરિણામ બહુ ઉજ્જવલ વધે એ તપ સદા આદેય છે,
પરિણામ માઠા વારતુ એ તપ સદા જગ સેવ્ય છે;
જે ધર્મની સેવા કરે રક્ષા કરે તપ એ ભલું,
નિષ્કામયોગે ધર્મ વૃદ્ધિ બોધ તપ એ નિર્મલું. ૨૫૪
નિષ્કામયોગે સાધુઓની ભક્તિ તપ સાચું ઠરે,
કર્તવ્ય ધર્મ પ્રવૃત્તિ એ તપ જ્ઞાનીઓ વેગે વરે;
કર્તવ્યને અધિકારથી શુભ યુક્તિથી જે આચરે,
કર્તવ્યનો તપસી ખરે એ કાર્ય સિદ્ધિ આદરે. ૨૫૫
ઇચ્છા ધર્યા વણ ફલતણી કર્તવ્ય કરણી કર ખરી,
કર્તવ્ય કરણી તપ કહ્યું સાપેક્ષતાએ મન ધરી;

આત્મોન્નતિ કર વેગથી કર્તવ્ય તપને આદરી,
શિક્ષા ભલી તુજને કથી આરાધ્ય એ અંગીકરી. ૨૫૬
સમભાવ સર્વે વસ્તુમાં એ તપ કથ્યો નિશ્ચયનયે,
સમભાવ સમ તપ કો નહીં રાગાદિવૃત્તિસંક્ષયે;
સમભાવથી જે વર્તવું એ તપ ખરૂં નિશ્ચયવડે,
સમભાવી જ્ઞાનીને અરે એ તપ ખરેખર સાંપડે. ૨૫૭
જે બાહ્ય તપ તપતો રહે સમતાવડે વ્યવહારથી,
તે સત્ય તપસી જાણવો તપિયોવિષે તે મહારથી;
જે તપ તપે તે ચીકણાં કર્મો ખરેખર નિર્જરે,
તીર્થંકરો દીક્ષા ગ્રહી તપને ખરેખર આદરે. ૨૫૮
શુભલબ્ધિયોને સિદ્ધિયો તપના પ્રભાવે જાગતી.
માઠાં ઘણાં કર્મો ટળે વ્યાધિ સકળ ઝટ ભાગતી;
આચામ્લ આદિ તપ તપે શ્રીપાલ પેઠે સુખવરે,
આગમ ઘણાં સાક્ષી ભરે એ તપથકી મુક્તિ ખરે. ૨૫૯
વ્યવહારને નિશ્ચયવડે હે સદ્ગુરો તું તપ ભર્યો,
સમતાવડે તપસી બન્યો એ ભાવ મેં અંગીકર્યો;
ઈચ્છા નિરોધે સંવરી સમતાતપે શોભી રહ્યો,
[illegible]ાં તપથી ઘણી શોભા લહ્યો. ૨૬૦

ધ્યાન.

તું આત્મધ્યાને ચિત્તજોડી ધર્મધ્યાને સ્થિર થયો,
શુભધ્યાનમાં મસ્તાન થઈ સમતાવડે શોભી રહ્યો;
તું ધર્મધ્યાને રમણ કરતો પાપની કોટી હરે,
પરમાત્મતા પ્રગટાવવા નિજ આત્મ સત્તાને સ્મરે. ૨૬૧
જે આર્તધ્યાને રૌદ્રધ્યાને રાચતા ભવમાં ફરે,
દુર્ધ્યાનથી જીવો જગત્માં વિવિધવેષે અવતરે;
દુર્ધ્યાન ધ્યાતા જીવ જગમાં બાલમરણે બહુ મરે,
દુર્ધ્યાનને જે ધ્યાવતા તે વિવિધ દુઃખો અનુસરે. ૨૬૨

દુર્ધ્યાન.

જેને થતું દુર્ધ્યાન તેને શાન્તિ નહીં સ્વપ્ને કદા,
જેને થતું દુર્ધ્યાન તેને દુઃખની શ્રેણી સદા;
જેને થતું દુર્ધ્યાન તેનો શત્રુ ચેતન છે સહી,
જેને થતું દુર્ધ્યાન તેને મૂઢતા વ્યાપી રહી. ૨૬૩
જે આર્તને છે રૌદ્ર એ બે ધ્યાન કૂડાં જાણવાં,
આત્માર્થિજીવોએ કદાપિ ચિત્તમાં નહિ આણવાં;
જે આર્તધ્યાને રૌદ્રધ્યાને વ્યાપ્ત છે તે દુષ્ટ છે,
જે મુક્ત છે દુર્ધ્યાનથી તે સાધુધર્મે પુષ્ટ છે. ૨૬૪

પ્રગટ્યા પ્રમાદો વારીને દુર્ધ્યાન જેહ સમાવતો,
પ્રગટ્યા પ્રમાદો વારીને જે ચિત્ત સ્થિરતા લાવતો;
પ્રગટ્યા પ્રમાદો વારીને પરમાત્મતા મન ભાવતો,
નિઃસંગ થઇ તે મુક્તિના પ્રાસાદમાંહી જાવતો. ૨૬૫

શુભ ધ્યાન.

શુભધ્યાનમાં આરૂઢ નહિ તે મુક્તિપદથી દૂર છે,
શુભધ્યાનથી જે દૂર છે તે ચિત્તમાંહી ક્રૂર છે;
શુભધ્યાનથી જે દૂર છે તે કર્મયોગી નહિ થતો,
શુભધ્યાનથી જે દૂર છે તેનો નહીં સાચો મતો. ૨૬૬

કર્તવ્ય કાર્યો જે કરે નિજફર્જના અધિકારથી,
નિર્લેપ રહે દુર્ધ્યાનથી તેને કશું બંધન નથી;
સાપેક્ષતાએ જાણવું એ ઉર્ધ્વગુણસ્થાનકવિષે,
અધિકાર જુદા સર્વના ફર્જો સકળ જુદી દીસે. ૨૬૭

જે મુક્ત થઈ દુર્ધ્યાનથી અધિકાર ફર્જે મન ધરે,
શુભધ્યાનમાં આરૂઢ થઈ પરમાત્મતા વેગે વરે;
આરૂઢ થઈ શુભધ્યાનમાં કર્તવ્ય કાર્યો જે કરે,
ઉજ્જ્વલ ધરી પરિણામને પંડિતમરણે તે મરે. ૨૬૮

જે જે પ્રમાદી યોગ છે હિંસા ખરી તે યોગથી,
જેમાં પ્રમાદો નહિ રહે હિંસા નહીં આભોગથી;
હિંસાતણા બહુ ભેદ છેજ પ્રમત્ત યોગે તે થતા,
દૂરે થતાં દુર્ધ્યાન સર્વે નષ્ટ ક્ષણમાં થઇ જતા. ૨૬૯
દુર્ધ્યાન યોગજ બંધ છે ને તે વિના નિર્બંધ છે,
દુર્ધ્યાનના પરિણામથી જન દેખતો પણ અંધ છે;
ઉપયોગી થઈ જે ક્ષણ ક્ષણે પરિણામ માઠા વારતા,
સંસારસાગરથી અરે તે ત્વરિત ચેતન તારતા. ૨૭૦
વિપત્તિયોને વ્યાધિયો જે કર્મયોગે સંપજે,
સાધુ સદા શુભધ્યાનથી નિઃસંગ થઈ ન્યારો થજે!!!
તું ભાવજે નિર્લેપતા ઉપસર્ગ વેઠી આકરા,
ઉજ્જવલ રહે પરિણામથી તે સાધુઓ જગમાં ખરા.૨૭૧
મેરૂ ડગે પણ ના ડગે જે સાધુઓ જગમાં ખરે,
કર્તવ્યમાં સ્થિરતા ધરી તે ઉચ્ચતા સ્હેજે વરે;
પરમાત્મમાંહિ મગ્ન થઇ ઉપયોગ રાખે આપણો,
શુભધ્યાનથી જગ થાય છે મુનિવર સદા સોહામણો. ૨૭૨
નિજ જ્ઞાન વણ ધ્યાનજ નથી જ્ઞાની વિના ધ્યાની નથી,
અનુભવ ખરો ઘટ પામવા જુવો ઘણાં આગમ મથી;

જે આત્મજ્ઞાની નહિ કદિ તે આત્મધ્યાની નહિ કદિ,
જોશો જગત્‌માં ચંદ્રથી પખવાડિયું થાતું સુદિ. ૨૭૩

પરમાત્મ ધ્યાન.

પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે મોહથી ના ભવ ભમે,
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે કામને સહેજે દમે;
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે ચિત્તને નિશ્ચલ કરે,
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે કર્મ બહુલાં નિર્જરે. ૨૭૪
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે ઇન્દ્રિયોને સંવરે,
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે મુક્તિ સુખ શાશ્વત વરે;
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે શુદ્ધતા અનુભવ કરે,
પરમાત્મધ્યાને જે રમે તે પૂર્ણતાપદ સંસ્મરે. ૨૭૫
લયલીન થાતાં ધ્યાનમાં પરબ્રહ્મ પોતે થઇ રહે,
ભાષા પરાની પાર જઈ પરમાત્મસુખ સહેજે લહે;
લયલીનતાને એકતા તન્મયપણું ધ્યાને થતાં,
પ્રગટે સમાધિ તેથકી કર્મો સકળ નાસી જતાં. ૨૭૬
પરમાત્મધ્યાને લીનતા કરવી ખરૂં એ સાધ્ય છે,
એ સાધ્યના ઉપયોગથી એ ધ્યાન શુભ આરાધ્ય છે;
એ ધ્યાનમાંહી જે રમે તે પાર ભવનો પામતા,
રોગાદિ જે જે દોષ ત્હેને ધ્યાનથી ઝટ વામતા. ૨૭૭

એ ધ્યાનમાં સ્થિરતા થતાં સમતા સમાધિ આવતી,
સમતા સમાધિયોગથી મુક્તિ દશા ઘટ ભાવતી;

સમતાસમાધિ.

સમતા સમાધિયોગથી ના ભોગની ઇચ્છા થતી,
આનન્દમાં અદ્વૈતતા સંકલ્પતા દૂરે જતી. ૨૭૮
આનન્દ શુદ્ધ સમાધિમાં નહિ બાહ્યવિષયો ભાસતા,
આનન્દ શુદ્ધ સમાધિમાં સમ્યક્ત્વ આદિ ગુણ છતા;
આનન્દ શુદ્ધ સમાધિમાં ચારિત્ર નિશ્ચય સ્થૈર્ય છે,
આનન્દ શુદ્ધ સમાધિમાં નિજ શુદ્ધ વીર્યે ધૈર્ય છે. ૨૭૯
નહિ રાગવા નહિ દ્વેષ એવો ભાવ અન્તર્ પ્રગટતો,
ત્યારે સમાધિ પ્રગટતાં પ ભાવ દૂરે વિઘટતો;
આત્મોપયોગે રમણતામાં લીન મનડું થાય છે,
ત્યારે સમાધિયોગનો આસ્વાદ ઘટ પરખાય છે. ૨૮૦
પરમાત્મધ્યાનસમાધિની ત્હેં ભાવના ભાવી ખરી,
ઇચ્છા પ્રવૃત્તિ યોગથી આચારમાં મૂકી ભલી;
શુદ્ધાત્મધર્મ સ્વરૂપની જે ભાવના ભાવે સદા,
સંસારસાગરને તરી તે દુઃખ પામે નહિ કદા. ૨૮૧

ભાવના.

જે ભાવનાને ભાવતા તે શર્મ શાશ્વત પાવતા,
જે ભાવનાને ભાવતા તે સિદ્ધિ શિવપુર જાવતા;
જ્યાં ભાવ વર્તે મુખ્ય ત્યાં આચાર, ફલને આપતો,
જ્યાં ભાવના વર્તે ખરી ત્યાં સદ્ગુણોની છાપ તો. ૨૮૨

શ્રી ભરત પેઠે ભાવનાને ભાવતાં કેવલ લહે,
મરૂદેવી માતાવૃત્ અહો શુભભાવનાથી શિવ વહે;
આષાઢમુનિએ ભાવનાથી મુક્તિને ક્ષણમાં લહી,
ગૌતમપ્રભુએ ભાવનાથી રાગની સંતતિ દહી. ૨૮૩

શ્રી પ્રસન્નચંદ્રે ભાવના ભાવી ખરે કેવળ વર્યું,
શુભપંચદશશત તાપસોએ ભાવથી શિવ પદ ધર્યું;
બલદેવ શ્રાવક હરિણ જીવડો ભાવથી સ્વર્ગે ગયો,
શ્રીકૃષ્ણ વંદી સાધુઓને ભાવથી નિર્જર લહ્યો. ૨૮૪

શ્રી જીર્ણશ્રેષ્ઠી ભાવનાથી સ્વર્ગ દ્વાદશમાં ગયા,
ભાવી ભલી મન ભાવના જીવો ઘણા સિદ્ધો થયા;
પરિણામની છે મુખ્યતા ફલ પામવા આચારમાં,
સંસારીનાને ત્યાગીના એ મુખ્ય છે વ્યવહારમાં. ૨૮૫

ભક્તિ ફળે નહિ ભાવવણ કોટી પ્રયત્નો આદરે,
સેવા ફળે નહિ ભાવવણ લુખ્ખા પ્રયત્નો આચરે;
જ્યાં ભાવ વર્તે ભિન્ન ને આચાર ભિન્ન જણાય છે,
આચાર એ નિષ્ફળ કહ્યા સમજ્યાથકી સુખ થાયછે. ૨૮૬

વંદન કર્યું જો સાધુઓને શાલવી વીરે અરે,
પણ ભાવવણ ફલ નહિ લહ્યો આગમવિષે દેખો ખરે;
શ્રીકૃષ્ણે ખાધાં છોતરાં જો!!! કેળનાં શુભભક્તિએ,
છે ભાવ સાચો ભકતનો પરિણામની શુભ વ્યક્તિએ. ૨૮૭

જે ભાવથી દે દાન વા જે ભાવથી પૂજા કરે,
જે તપ કરે છે ભાવથી તે સ્વર્ગ સિદ્ધિ સંચરે;
જે ભાવથી વન્દે ગુરૂ તે કિલષ્ટ કર્મો સંહરે,
અનુમોદતો શુભ સાધુને તે વણ ક્રિયાએ ફલ વરે. ૨૮૮

શુભ ભાવનાને ભાવતા તે ઘોરકર્મો ટાળતા,
કર્મો સકલ દૂરે કરી તે મુક્તિપુરમાં મ્હાલતા;
જ્યાં ભાવનાનું જોર છે ત્યાં ધર્મનું બહુ જોર છે,
શુભ ભાવના પ્રગટે નહીં ત્યાં જાણ કર્મો ઘોર છે. ૨૮૯

શુભ ભાવવણ યાત્રા કરે દર્શન કર્યાથી શું વળે,
જ્યાં ભાવના રસની ઢળે ત્યાં દુઃખવાદળ ઘન ટળે;

સંકટ ટળે છે ભાવનાના જોરથી તપ આચરે,
જ્યાં ભાવ ત્યાં મંગળ સદા એવું સુસાધુ વ્યવહરે. ૨૯૦
મોદકતણા દૃષ્ટાંતમાં છે ભાવ ઘૃતરસના સમો,
શુભ ભાવઘૃતરસના વિના મોદક બને ના ક્યાં ભમો;
જ્યાં ભાવનું પ્રાધાન્ય છે ઉપયોગથી ત્યાં મુક્તિ છે,
જ્યાં ભાવનું પ્રાધાન્ય ત્યાં પરમાર્થની શુભ વ્યક્તિ છે. ૨૯૧
જે આત્મવીર્યોત્સાહથી ભાવે ક્રિયાઓ આદરે,
તેવા મનુષ્યો મુક્તિના શુભમાર્ગમાં ઝટ સંચરે;
જે સદ્ગુણોની ઉચ્ચતાકર પર્ણ ચેતનભાવ છે,
ભવપાથોધિ તરવા ખરેખર વસ્તુતઃ શુભ નાવ છે. ૨૯૨
જ્યાં ભાવનાની ખામી ત્યાં ખામી ખરેખર સર્વની,
ભાવી હૃદયમાં ભાવના નહિ વાટ લેશો ગર્વની;
ઉપશમ વગેરે ભાવ તેની ભાવના પ્રગટ્યાથકી,
આસન્ન સિદ્ધિપદ મળે ધારો હૃદય એવી વકી. ૨૯૩
ગુરૂદેવની આરાધના કરવી ભલી ભાવે કથી,
શુભ ભાવના વણ માન વા સત્કારથી સિદ્ધિ નથી;
શુભ ભાવના જ્યાં ઝળહળે ત્યાં સિદ્ધિયો આવી મળે,
અંતર્મુહૂર્તે મુક્તિ છે શુભભાવના સાચા બળે. ૨૯૪

શુભ ભાવના ઉલ્લાસથી આચાર ઉત્તમ થાય છે,
સંસ્કાર ઉત્તમ સંપજે એ ચિત્તમાં પરખાય છે;
મન વાણી તનુને ફેરવી જીવન સમર્પે અભિનવું,
શુભ ભાવનાનું બળ ઘણું સુખથી અરે શું સંસ્તવું. ૨૯૫

આત્મોન્નતિનું મૂલ જગમાં ભાવના શુભ જાણવી,
સાપેક્ષદૃષ્ટિ ધારીને મનમાં સદા એ આણવી;
એકવાર જો શુભ ભાવના પ્રગટે હૃદયમાં તો પછી,
નક્કી હૃદયમાં જાણશો પરમાત્મતા અંશે વસી. ૨૯૬

જે ભાવના ઉંચી થતી તે ઉચ્ચજીવન મંત્ર છે,
ઉચ્ચો દરજ્જો પામવા શુભ ભાવનાનુ યંત્ર છે;
જ્યાં ઉચ્ચ થાતી ભાવના ત્યાં ઉચ્ચતા વ્યવહારમાં,
અંતે ખરી દેખાય દૃષ્ટાંતો જુવો સંસારમાં. ૨૯૭

મૂઢો કરે હાંસી તથાપિ ઉચ્ચભાવ ન છંડશો,
રાખી હૃદયમાં ભાવના શુભ કાર્યમાંહી મંડશો;
શુભ ભાવનામાં અંશથી ઈશ્વરપણું ઘટ વિલસતું,
શુભભાવમાં મસ્તાન તેનું ચિત્ત ધર્મે ઉલસતું. ૨૯૮

શુભભાવમાં આરૂઢ થાવા યત્ન કોટી આદરો,
પ્રગટે બૂરી જે ભાવના તે શીઘ્ર મનથી પરિહરો;

શુભ ભાવથી પાછા હઠો નહિ વિઘ્નકોટી ઉપજે,
અંતે ખરે શુભ ભાવથી મન ઉચ્ચતા શુભ સંપજે. ૨૯૯

આત્મોન્નતિ સંઘોન્નતિ શિષ્યોન્નતિ તીર્થોન્નતિ,
ધર્મોન્નતિની ભાવના પ્રગતિવિષે છે સન્મતિ;
અનુભવ કર્યો પાસે રહી એ ભાવના ઉદ્‌ગારથી,
જય જય ગુરુજી પૂજ્ય તું એ ભાવના આચારથી. ૩૦૦

યાત્રા કરી ત્હેં તીર્થની જંગમ અને સ્થાવરતણી,
શુભભાવના બળ વેગથી મન લાગતી સોહામણી;

ગુરૂયાત્રા.

યાત્રા કરે તે ભવ તરે આત્મોન્નતિ વેગે વરે,
કોટી ભવોનાં પાપને તે સાધ્ય સંલક્ષ્યે હરે. ૩૦૧

યાત્રા કરે ગુરૂવરતણી સમ્યકત્વ શુદ્ધિ થાય છે,
ચારિત્ર્ય ગુણ અભિલાષ તે યાત્રાથકી પ્રગટાય છે;
યાત્રાથકી તીર્થોન્નતિ આ વિશ્વમાંહી થાય છે,
યાત્રા ખરી સમજ્યાથકી અજ્ઞાન દૂરે જાય છે. ૩૦૨

શુભ સાધુઓના દર્શને સમ્યકત્વ શુદ્ધિ પ્રકટતી,
શુભ સાધુઓના દર્શને મિથ્યાત્વ બુદ્ધિ વિઘટતી;

શુભ સાધુઓની સંગતે સમ્યકત્વનો અનુભવ થતો,
સંગત વિના શુભ સાધુની નરભવ અરે એળે જતો. ૩૦૩
કલિકાલમાં આધાર છે શુભ સાધુઓનો જાણવો,
શુભ સાધુઓના દર્શને શુભ ભાવ મનમાં આણવો;
શુભ સાધુના દર્શનથકી તો પુણ્ય નિર્જર થાય છે,
આ ભવ વિષે ફળ સંપજે શુભ તીર્થ જંગમ ચ્હાય છે. ૩૦૪
શુભતીર્થ જંગમ છે વડું શુભ સાધુઓ જગમાં ખરે,
શાસન વહે છે સૂરિથી શુભ તીર્થ સૂરિજ છે ધુરે;
શાસન વહે છે સાધુઓથી ધર્મ નેતા મુનિવરો,
શુભ તીર્થ જંગમ સાધુઓ યાત્રા કરી શુભ સંવરો. ૩૦૫
કલિકાલમાં આધાર છે શુભ સાધુઓ સેવા કરો,
છે ધર્મના ધુરંધરો શુભ ધર્મ શ્રદ્ધા આદરો;
ભક્તિ કરીને સાધુઓના પુણ્યની પોઠી ભરો,
શુભ તીર્થ જંગમ આદરી વ્યવહારનયને અનુસરો. ૩૦૬
સિદ્ધાચલાદિ તીર્થ જે જે શાસ્ત્રકારે સંસ્તવ્યાં,
યાત્રા કરે શુભ ભાવથી આગમવિષે ફલ બહુ કવ્યાં;
જેથી તરાતું તીર્થ તે નિશ્ચય અને વ્યવહારથી,
વ્યવહારથી તીર્થોવિષે ગુરુગમ ધરો અનગારથી. ૩૦૭

શ્રુતજ્ઞાનયાત્રા.

શ્રુત જ્ઞાન સાચુ તીર્થ છે જિનવાણીની યાત્રા કરો,
પૂજા કરો જીનવાણીની ભવ્યો ! ભવાંભોધિ તરો;
કલિકાલમાં આધાર છે જિનવાણીનો અવધારવું,
સ્વાધ્યાય પર્યાલોચના યાત્રા કરીને ધારવું. ૩૦૮

આગમ અને શ્રુતજ્ઞાનિની આશાતનાઓ ટાળવી,
આગમ કરીને આગળે નિજબુદ્ધિ ધર્મે વાળવી;
શ્રુતજ્ઞાનગંગાતીર્થની યાત્રા કરે પાપો ટળે,
શ્રદ્ધાસુભક્તિયોગથી જીવ મુક્તિની વાટે વળે. ૩૦૯

આગમતણી રક્ષાથકી આરાધના છે ધર્મની,
મુક્તિ રહી કરતલવિષે એ વાત ભાખી મર્મની;
સિદ્ધાંતનું જે પઠનપાઠન સાહાય્ય તેમાં જે કરે,
તે જ્ઞાની થઇ અંતે ભલી પરમાત્મપદવીને વરે. ૩૧૦

જ્યાં પઠનપાઠન થાય ત્યાં સિદ્ધાંતની યાત્રા ખરે,
આગમશ્રુતિ શુભ પાત્ર છે સમજે ખરે તે ભવ તરે;
શ્રદ્ધા સુભક્તિ માનથી ગુરૂ પાસ આગમ સાંભળે,
સિદ્ધાંત યાત્રા તે ખરી અજ્ઞાનતા પાપો ટળે. ૩૧૧

ચતુર્વિધસંઘયાત્રા.

શુભ સંઘની યાત્રા કથી શ્રદ્ધા સુભક્તિમાનથી,
શુભ સંઘની સેવા કરો રક્ષા કરો એકતાનથી;
શુભ શ્રમણ શ્રમણી શ્રાદ્ધને જે શ્રાવિકા એ ચાર છે,
એ ચાર અંગો સંઘનાં ભક્તિ કરે જયકાર છે. ૩૧૨

એ ચારની રક્ષા અને વૃદ્ધિથકી યાત્રા કથી,
એ ચારની યાત્રા ખરી આગમ જુવો સર્વે સથી;
એ ચાર વણ જે તીર્થ સ્થાવર કોણ રક્ષે જાણશો,
એ ચારની સેવા ભલી એ યાત્ર મનમાં આણશો. ૩૧૩

એ ચારની જે ઉન્નતિ કરવા પ્રવૃત્તિ આદરે,
તે સંઘની યાત્રા કરીને સિદ્ધ શાશ્વત પદ વરે;
એ ચાર અંગો દેવસમ છે જીવતાં મહી જાગતાં,
એ ચાર અંગો જ્યાં વસે ત્યાં દિવ્યવાદ્યો વાગતાં. ૩૧૪

શુભ તીર્થની યાત્રા કરો રક્ષા કરો એ સાર છે,
જે તીર્થની યાત્રા કરે તેનો સફળ અવતાર છે;
યાત્રાથકી સદ્‌ગુણ વધે ને દોષ સઘળા ઝટ ટળે,
ગુરૂગમ લહી યાત્રા કરે મનના મનોરથ સહુ ફળે. ૩૧૫

શ્રી સદ્દગુરૂ યાત્રા ખરેખર સર્વપાપપ્રહારિણી,
શ્રી સદ્‌ગુરૂ યાત્રા કરો આનંદમંગલકારિણી;
શ્રી સદ્‌ગુરૂ યાત્રા ખરી વિદ્યાવિવેકપ્રચારિણી,
શ્રી સદગુરૂ યાત્રા ખરી અજ્ઞાનતમને હારિણી. ૩૧૬
શુભ વિનયભક્તિ સદ્‌ગુરૂની સત્યયાત્રા જાણવી,
આજ્ઞા ગુરૂની શીર્ષપર વહેવી તે યાત્રા માનવી;
યાત્રા કરે જે સદ્દગુરૂની ભક્ત શિષ્ય સુપાત્ર છે,
યાત્રા ગુરૂની જે કરે તેનુંજ નિર્મળ ગાત્ર છે. ૩૧૭
પરમાર્થની જે જીંદગી યાત્રા ખરી નિજ જાણવી,
સ્વાર્પણ કરીને જીંદગી ધર્માર્થકૃત્યે આણવી;
જે ધર્મના ઉપદેશમાં સ્વાર્પણ કરે જીવન ખરે,
તે આત્મભોગી જીવને યાત્રા હૃદય નિર્મલ કરે. ૩૧૮
યાત્રાઓ સર્વે સત્ય છે શાસ્ત્રોવિષે જે જે કથી,
સાપેક્ષદૃષ્ટે કૃત્ય છે શંકાજ ત્યાં ઘટતી નથી;
શ્રી સદ્દગુરૂગમ જ્ઞાનથી આગમ અને અનુભવવડે,
યાત્રા કરે જે ભાવથી સમજણ ખરી તેને પડે. ૩૧૯
સિદ્ધાચલાદિ તીર્થની યાત્રા અહો અન્તે કરી,
તું ધન્ય છે કૃત પુણ્ય છે શુભ ધર્મની પોઠી ભરી;

વૈરાગ્યને નિઃસંગતા નિર્ગ્રંથના ભાવે ભર્યો,
જયજય ગુરૂજી જગત્માં અવતાર નિજ સફલો કર્યો.૩૨૦

જ્ઞાન.

રાચી રહો તું જ્ઞાનમાં એ જ્ઞાન જગમાં શ્રેષ્ઠ છે,
એ સદ્ગુણોમાં મુખ્ય છે એનાથકી સહુ હેઠ છે;
આધાર આ કલિકાળમાં છે જ્ઞાનનો એ સત્ય છે;
શ્રુતજ્ઞાનનો અભ્યાસ એ પરમાર્થતઃ શુભ કૃત્ય છે. ૩૨૧
આગમવિષે પહેલુ કથ્યું છે જ્ઞાન એવા પાઠ છે,
શ્રુતજ્ઞાનવણ કિરિયાતણા જૂઠા જગત્માં ઠાઠ છે;
સમજાય છે જ્ઞાને સકળ જ્ઞાને પ્રકટ પરમાત્મતા,
કર્તવ્ય વા કર્તવ્ય તેની જ્ઞાન ગુણથી વ્યક્તતા. ૩૨૨
સંસારમાં કોઇ કાર્ય કરવું જ્ઞાનગુણથી થાય છે,
સમજ્યા વિના કંઇ નહિ થતું ત્યાં જ્ઞાન મુખ્ય કથાય છે;
પશુસમ કહ્યો માનવ અરે એ જ્ઞાનગુણવણ જાણવું,
મહિમા સુણી એ જ્ઞાનનો શ્રુતજ્ઞાન મનમાં આણવું. ૩૨૩
ક્ષણમાત્ર પણ શુભજ્ઞાનવણ ચાલે નહીં સસારમાં,
પ્રાપ્તિ કરો શ્રુતજ્ઞાનની માનવતણા અવતારમાં;

શ્રુત જ્ઞાનગુણ આદેય છે શ્રુત જ્ઞાનગુણ આદેય છે,
શ્રુત જ્ઞાનગુણ તવ સેવ્ય છે શ્રુતજ્ઞાનગુણ તવ ધ્યેય છે. ૩૨૪
મતિ આદિ પંચ પ્રકાર છે એ જ્ઞાનના મન જાણવા,
સમજી સકળ સમ્યક્‌પણે અન્તરવિષે પ્રકટાવવા;
"ગીતાર્થ વિહારઃ પ્રથમ" આગમવિષે જ્યાં ત્યાં જુવો,
શ્રુતજ્ઞાન ગંગામાં ઝીલી પાપો સકળ વેગે ધુવો. ૩૨૫
શ્રીવીરશાસન જ્ઞાનથી ચાલે જગત્‌માં જાણશો,
સમજ્યા વિના હઠવાદથી ખોટું હૃદય નહિ તાણશો;
સેવા ખરી શ્રુતજ્ઞાનની શ્રુતજ્ઞાનિની સેવા ખરી,
એ જ્ઞાનગુણવણ મુક્તિનહિ ભાખ્યું ખરૂં અનુભવ કરી. ૩૨૬

દાન.

સંસારમાં ત્હેં દાન દીધું ભક્તિથી શુભપાત્રમાં,
તેથી શીયલ શોભી રહ્યું ત્હારા રગેરગ ગાત્રમાં;
જે દાન દે તે શીયલને પામે ખરેખર જાણવું,
સાંવત્સરિક તીર્થંકરો દે દાન મનમાં આણવું. ૩૨૭
શુભદાન શીયલ તપ અને શુભ ભાવના એ ચાર છે,
એ ધર્મભેદોમાં પ્રથમ તો દાનનો વ્યવહાર છે;

મમતા ટળ્યા વણુ દાનનો આચાર કો નહિ આચરે,
જે દાન શૂરો હોય છે તે દાનવૃત્તિજ આદરે. ૩૨૮
સન્યાસ વા ત્યાગીપણું નહિ દાન વણુ ક્યારે મળે
દોષો અહંતાથી થયા નહિ દાનવણુ ક્યારે ટળે;
જિતકલ્પ છે વ્યવહારમાં શુભ દાન દેવું જાણવું,
જીતકલ્પ છે જગલોકનો એવું હૃદયમાં આણવું. ૩૨૯
ઉપકાર જગના વાળવા જગદાન સમ કોઇ નથી,
ઉપકાર વળતા દાનથી શાસ્ત્રો જુવો સર્વે મથી;
ભવમાં ભટકતાં જીવને ઉપકાર જીવોએ કર્યા,
ઉપકાર જગનો વાળવાને દાન દો ભાવે ભર્યા. ૩૩૦
ઉપકાર સહુનો છે પરસ્પર જીવવામાં જાણીને,
ઉપકાર સૌના છે ભવોભવ એવું મનમાં આણીને;
ગાર્હસ્થ્ય ભૂષણદાન છે ઘરબાર શોભા એ વડે,
ઘરબાર માંડયું વિશ્વમાં એ દાન દીધે પરવડે. ૩૩૧
નિજ દેહને હોમી કપોતે દાન ગુણને સાચવ્યો,
દૃષ્ટાંત લૌકિક ગ્રંથમાં ઘરબાર શોભામાં કથ્યો;
સાહાય્ય લીધું વિશ્વનું એ દાનથી પાછું વળે;
સુગુરાજનોને ભાવથી ઉતરે શિખામણ એ ગળે. ૩૩૨

દાતારની કીર્તિ વધે વૈરી સકલ વશ થૈ જતા,
દેતાં જીવોને દાન સઘળા સદ્‌ગુણો થાતા છતા;
દાતારમાં ઔદાર્ય ખીલે ભાવના શુભ આવતી,
દાતાર તેને તપતણી સિદ્ધિ ખરેખર થાવતી. ૩૩૩
મૂર્છા–પરિગ્રહ જાણવો મૂર્છા ટળે દાનજ થતું,
ઘરબારમાં શુભદાનથી સાધુપણું પ્રગટે છતું;
નિર્ગ્રન્થતા વૃદ્ધિ થતી દાને હૃદયના ભાવથી,
વ્યવહારમાં પ્રગટે ખરી એ દાનના શુભ દાવથી. ૩૩૪
વૃક્ષો નદીઓ મેઘ શોભે દાન સ ગુણયોગથી,
મોટાઈ છે દાતારની શુભ દાનના ઉપયોગથી;
દાતારનો ઉંચો રહે છે હસ્ત દાનસમે ખરે,
લેનાર યોગી હોય તો પણ હસ્ત રહે નીચો અરે. ૩૩૫
દાતારની મોટાઇ છે એ દાન કાળે જાણવું,
શુભ દાન દેવું ભાવથી એવું હૃદયમાં આણવું;
એ દાન ગુણ છે પંચધા શુભપાત્ર આદિપ્રભેદથી,
એ દાન ગુણ ફલ દે ભલું દીધું હૃદય નિઃખેદથી. ૩૩૬
પસ્તાય છે જે દાનને દેઈ પછી સંસારમાં,
હારી જતો તે ફલ ઘણું દૃષ્ટાન્ત બહુ વ્યવહારમાં;

કંજુસ મમ્મણ શેઠનું દૃષ્ટાન્ત મનમાં ધારવું,
કાર્પણ્ય ખેદાદિક કરી શુભ ફલ અહો નહિ હારવું. ૩૩૭
સંસારપાથોધિતરી જાણો ખરેખર દાન છે,
જે દાનને દેતો ખરે તેનુંજ સાચું જ્ઞાન છે;
આ ભવવિષે સંપત્તિને સત્તા ઘણું સન્માન છે,
એ પૂર્વભવનું દાનફળ શાસ્ત્રોવિષે ગુણગાન છે. ૩૩૮
સાધુ તપસ્વી થઈ ફરે લક્ષ્મી ઉપર મમતા કરે,
એ દાનગુણ સિદ્ધિ વિના ત્યાગીપણું ક્યાંથી વરે;
જે દાન સદ્ગુણ સેવીને સ્વાર્પણ કરે તે ધન્ય છે,
વિખ્યાત વિશ્વે તે થતો જાણો ખરો કૃત પુણ્ય છે. ૩૩૯
જે સ્વાર્થને દૂરે કરી પરમાર્થ પથમાં સંચરે,
તે દાનગુણથી જાણવો તે કોટી કર્મો સંહરે;
ઋષભાદિ તીર્થંકર થયા એ દાનફલથી જાણવા,
દૃષ્ટાંત એવા સાંભળી એ ભાવ મનમાં આણવા. ૩૪૦
શુભદાન દેવાથી થતું તે અન્યથી નહિ થાય છે,
શુભપાત્રમાં જે દાન દે તે ઉચ્ચ સદ્ગુણ પાય છે;
શુભદાનનો મહિમા જગતમાં જાગતો ફલ આપતો,
આત્માર્થિજન જે હોય તેના મનવિષે એ વ્યાપતો. ૩૪૧

નિરહંપણે જે દાન દે મુક્તિ સ્વયં સહેજે વરે,
નિરહંપણે જે દાન દે સંસારમાં તે નહિ ફરે;
નિષ્કામભાવે દાનને દેતાં સકળ સિદ્ધિ ખરે,
પરમાર્થપદશક્તિ અહો કર્મો કર્યાં બહુ નિર્જરે. ૩૪૨
જે દાનમાંહી રક્ત છે તે ધર્મમાં આસક્ત છે,
શુભપાત્રમાં જે દાન દે તે ઇશ્વરી મહાભક્ત છે;
સ્વાર્પણ કરે જે જે મળ્યું તે આત્મભોગી વીર છે,
અન્તરથકી જાણો ખરે એ સંત સજ્જન ધીર છે. ૩૪૩
જે દાનને નિજ ફર્જ માની દે સદા તે જન ખરો,
ભવ્યો ! હૃદયની ભાવનાથી દાન ગુણ વેગે વરો;
જગયુદ્ધ શૂરા જનથકી પણ દાનવીરજ શ્રેષ્ઠ છે,
શુભ દાનગુણ વિષ્ણુ ખરો એના થકી સહુ હેઠ છે. ૩૪૪
વિક્રમ ખરો દાનેશ્વરી સ્વાર્પણ કર્યા પ્રાણો અહો !
શ્રીકર્ણ ભોજને સંપ્રતિ ભરતાદિ દૃષ્ટાન્તો લહો.
શુભ તીર્થ જંગમ સાધુને જે દાન દે તે ભવતરે,
પ્રત્યક્ષ ફલ છે સાધુને જે દાન દે તેથી ખરે. ૩૪૫
બહુમાનપૂર્વક ભક્તિથી આભવ વિષે ફલ થાય છે,
દૃષ્ટાન્ત એનાં જીવતાં ગીતાર્થગુરૂઓ ગાય છે;

જે જે મળી શુભ શક્તિયો પરના હિતાર્થે વાપરે,
તે દાનગુણ સિદ્ધિ કરી–બીજા ગુણો સહેજે વરે. ૩૪૬
શુભ સપ્તક્ષેત્રે દાનને જે વાપરે તે પૂજ્ય છે,
પરમાર્થપદ વેગે વરે એ ધર્મજીવન ગુહ્ય છે;
જે દાન દેતો જ્ઞાનનું એ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરે,
તે ધર્મજીવન સૂત્રનો જીવક બની સિદ્ધિ વરે. ૩૪૭
વિદ્યા અને શુભ જ્ઞાન સમ કો દાન નહિ એ દેખવું,
વિદ્વાન્ જ્ઞાની સમ નહિ કો પૂજ્ય જગમાં પેખવું;
જે સ્વાન્યદ્યોતક આત્મશોધક જ્ઞાનધનને આપતો,
તે વિશ્વમાં ભાનુસમો કીર્ત્યા સકલમાં વ્યાપતો. ૩૪૮
પાઠક બની જે જ્ઞાન ધનનું દાન આપે સર્વને,
કર્તવ્ય ફર્જે સ્થિર થતો રાખે નહિ મન ગર્વને;
તે સ્વર્ગ સિદ્ધિપદ વરે ઉપકાર નહિ તેનો વળે,
સંઘોન્નતિ વિશ્વોન્નતિ જ્ઞાને થતી ચેતનબળે. ૩૪૯
થાતી સદા જ્યાં આપલે શ્રુતજ્ઞાનની પરમાર્થમાં,
જ્યાં જ્ઞાનના દાતાર જ્ઞાનીઓ પડે નહિ સ્વાર્થમાં;
એ દેશની છે ઉન્નતિ એ દેશને સહુ કો નમે,
જ્ઞાની જનોને જ્ઞાનનું શુભદાન નિશ્ચયતઃ ગમે. ૩૫૦

નીતિ વિના રીતિ નથી નીતિ વિના સુખ છે નહીં,
નીતિ ધરે શાંતિ પ્રતિષ્ઠા કીર્તિયશ વધતો સહી. ૩૫૯
જ્યાં નીતિ નહિ ત્યાં ધર્મ નહિ અન્તર્ વિચારી દેખવું,
નીતિ વિના નર સાક્ષરા તે રાક્ષસા જગ પેખવું;
નીતિ વિના વિદ્યા અને લક્ષ્મીથકી જગ શું થયું,
સામ્રાજ્ય સાચું નીતિથી આ વિશ્વમાં શોભી રહ્યું. ૩૬૦
નીતિવિષે ઈશ્વર વસે સાહાય્ય દેવોનું મળે,
નીતિ વિના માનવપણું શોભે નહીં જગ પળપળે;
જ્યાં નીતિ ત્યાં સહુ ધર્મ આ જગમાં સદાવાસો કરે,
સત્તા વધ્યાથી શું થયું નીતિ વિના સમજો ખરે. ૩૬૧
પ્રામાણ્ય નીતિથી સદા શોભી રહે દિનકરસમું,
નીતિવડે જે શોભતો તેના અહો પાયે નમું;
સન્નીતિની શુભ જીવતી મૂર્તિ બની વિલસી રહ્યા,
જય જય ગુરૂ આ વિશ્વમાં મહિમા ન જાએ તવ કહ્યા. ૩૬૨

શ્રદ્ધા.

પ્રભુ ધર્મની શ્રદ્ધા વર્યો સંસારપાથોધિ તરી,
તવ ચિત્ત હાડોહાડમાં ને રોમરોમે એ ભરી;

શુભ ધર્મનો પ્રાસાદ પાયાસમ ખરી શ્રદ્ધા કથી,
શ્રદ્ધા વિના ધર્મજ નથી જોશો સકળ આગમ મથી. ૩૬૩
જે ધર્મ રૂપી દેહ તેના વીર્યસમ શ્રદ્ધા ખરી,
શ્રદ્ધા વિના બળ નહિ જરી દેખો અનુભવ એ કરી;
શ્રદ્ધાથકી મંત્રો ફળે શ્રદ્ધા વિના નહિ કૈં થતું,
શ્રદ્ધા વિના નર જે કરે તે ક્ષણ વિનશ્વર થઇ જતું. ૩૬૪
તર્કો ઉપર તર્કો થતા તેના ઉપર તર્કો થતા,
આપે દલીલો જે પ્રબળ તે વિશ્વમાં જીતી જતા;
જે તાર્કિકોના તાર્કિકો તે અન્યને જૂઠું કરે,
તર્કો કરે કોટી ગમે શ્રદ્ધા વિના નહિ કૈં કરે. ૩૬૫
તર્કો ઉપર તર્કો કરે પણ તર્કનો નહિ પાર છે,
શ્રદ્ધા વિના તર્કોવડે દોડે કશો નહિ સાર છે;
પ્રભુ કેવલીએ જે કથ્યું શ્રદ્ધા કરી તેની ખરી,
કર્તવ્ય નિજ તું કર! સદા વિશ્વાસથી મનડું ભરી. ૩૬૬
શ્રદ્ધા વિના પ્રામાણ્ય નહિ પ્રામાણ્ય વણ શ્રદ્ધા નહીં,
એ બે પરસ્પર જીવતાં કારણ અને કાર્યે સહી;
શ્રદ્ધા વિના ફત્તેહ નહિ યાહોમ જીવન નહિ થતું,
શ્રદ્ધા વિના જીવાય નહિ જગલોકમાં નિશ્ચય મતુ. ૩૬૭

શ્રદ્ધા વિના નીતિ અને આચાર સારા નહિ ટકે,
શ્રદ્ધા વિના બકવાદિયો સ્વાચ્છન્દ્યથી કંઇ કંઇ બકે;
શ્રદ્ધાથકી સમ્યક્ત્વ છે સમ્યક્ત્વથી ચારિત્ર્ય છે,
શ્રદ્ધા ક્રિયાનું મૂળ છે અન્તર્ સદા પાવિત્ર્ય છે. ૩૬૮
શ્રદ્ધા વિના મુક્તિ નથી કોટી ઉપાયો જો કરો,
શ્રદ્ધા વિના શાન્તિ નથી સંશયથકી દુઃખે મરો;
નિશ્ચય વિના સિદ્ધિ નથી કુતર્ક કોટી કેળવે,
નિશ્ચયથકી સિદ્ધિ થતી આચારમાં બળ ભેળવે. ૩૬૯
શ્રદ્ધાવડે વ્યવહારમાં પ્રાબલ્ય વધતું બહુ રહે,
શ્રદ્ધાવડે કર્તવ્યની સિદ્ધિ થતી જિનવર કહે;
નિશ્ચયસમું કો બળ નથી ઉત્સાહ અંગે આપતું,
નિશ્ચય બળે સહુ અંગમાં ઉત્સાહ જીવન વ્યાપતું. ૩૭૦
શ્રદ્ધા વિના શ્રી સદ્ગુરૂનો પ્રેમ પ્રગટે નહિ કદી,
પર્વત અને વૃષ્ટિ વિના પ્રગટે નહીં જગમાં નદી;
શ્રદ્ધા વિના શ્રી સદ્ગુરૂની તત્ત્વ તો પ્રગટે નહીં,
શ્રદ્ધાથકી ભક્તિ અને સેવા જગત્માં છે સહી. ૩૭૧
શ્રદ્ધા વિના ફળ નહિ મળે ભક્તિ અને સેવા કરે,
શ્રદ્ધા વિના જગ સહુ ફરે તપ જપ થતાં નિષ્ફળ ખરે;

શ્રદ્ધા વિનાનો શિષ્ય તે જાણો હરાયું ઢોર છે,
શ્રદ્ધા વિનાનો શિષ્ય તે જાણો ગુરૂનો ચોર છે. ૩૭૨
શ્રદ્ધા વિનાનું વ્રત કર્યું પૂજા કરી નિષ્ફળ જતી,
શ્રદ્ધા વિના સંકલ્પ બળ ક્યાંથી અરે ક્યાં શુભ મતિ;
આશીઃ પ્રદીધીને લીધી શ્રદ્ધાબળે સત્વર ફળે,
અનુભવ ખરો એ યોગીનો ઉતરેજ જ્ઞાનીના ગળે. ૩૭૩
શ્રદ્ધા વિના નિષ્ફળ થતું સહુ; મન અરે જ્યાં ત્યાં ભમે,
શ્રદ્ધા વિના સ્થિરતા નથી યાત્રા કરે કોટીગમે;
શ્રદ્ધા વિના વ્યવહારમાં ઉત્તમ થતો નહિ માનવી,
શ્રદ્ધાથકી છે ધર્મ સત્કિરણોવડે જેવો રવિ. ૩૭૪

ધૈર્ય.

શ્રદ્ધાથકી ધીરજ વધેને ધૈર્યથી બહુ બળ વધે,
ઉપસર્ગ વેઠાતા બધાને કાર્યની સિદ્ધિ સધે;
શુભધૈર્યયોગે ધર્મનાં કાર્યો કરાતાં ટેકથી,
એ ધૈર્યયોગે કાર્યની સિદ્ધિ થતી શુભનેકથી. ૩૭૫
હિમ્મતતણી કિમ્મત નથી હિમ્મત વધે છે સદ્દગુણે,
આરંભથી છેવટ સુધી શુભ છે અહો જ્ઞાની ભણે;

એ ધૈર્ય ગુણુ જેમાં ખીલ્યો તે ધીર જગમાં જાણુવો;
શુભ કાર્યનો સાધક ખરો એ ભાવથી મન આણુવો. ૩૭૬
ધીરજ વડે કાર્યો કરે તે વિશ્વ યશને મેળવે,
ધીરજ વડે કાર્યો કરે તે સદ્‌ગુણો બહુ કેળવે;
શુભધૈર્ય વણુ ચાલે નહીં સંસારમાં કાર્યો કરે,
શુભ ધૈર્યનું, પગલું ભરંતાં ખપ પડે છે જગખરે. ૩૭૭
શુભ ધૈર્ય જેમાં નહીં અરે તે વીર જગ નહિ થાય છે,
શુભ ધૈર્ય જેમાં છે સદા તે વીર જગ વખણાય છે;
હિમ્મત વિના હારી જતા લોકો ઘડીમાં ધારવું,
કાયર કરે શું? કાર્ય મનમાં એ સદા અવધારવું. ૩૭૮
સામગ્રીઓ સર્વે મળે પણુ ધૈર્યવણુ શા કામની,
સારી મતિ સજ્જન હિયે પણુ ધૈર્યવણુ તે નામની;
સાહાય્ય સહુની હોય તોપણુ ધૈર્યવણુ જગ હાર છે,
ક્ષણુક્ષણુ વિષે ધીરજ થકી જગમાં સદા જયકાર છે. ૩૭૯
રાણા પ્રતાપે ધૈર્યથી નિજ રાજ્ય પાછું મેળવ્યું,
શિવાજીએ ધીરજ ધરીને સૈન્ય સારૂં કેળવ્યું;
જ્યાં ધૈર્ય છે ત્યાં સર્વ છે જ્યાં ધૈર્ય નહિ ત્યાં શૂન્યતા,
શ્રદ્ધા અને ધીરજ વિના પ્રામાણ્યની બહુ ન્યૂનતા. ૩૮૦

ધીરજ વિના કાયર અને ઉછાંછળું મન થાય છે,
નિજકાર્યસિદ્ધિપ્રાપ્તિ પાસે આવી પાછો જાય છે;
શક્તિ છતાં ધીરજ વિના લોકો ઘણા હારી જતા,
શક્તિ છતાં ધીરજ વિના લોકોજ ખાવે બહુ ખતા. ૩૮૧
ધીરજ વિનાના લોકની કિમ્મત્ ન કોડીની થતી,
ધીરજ વિનાના લોકની ઉમ્મર સકળ એળે જતી;
ધીરજ વિનાના લોકની સંગત કરે દુઃખો પડે,
સંસારમાં ધીરજ વિના નર દુઃખ પડતાં રડવડે. ૩૮૨
પ્રખ્યાત જે વિશ્વે થયા ધીરજ થકી મન જાણશો,
શુભ ધૈર્ય ઈશ્વરસમ ગણીને ભાવથી મન આણશો;
શુભ ધૈર્યને ધરવું સદા ચંચલપણું દૂરે કરી,
કર્તવ્ય સદ્‌ગુણ ફર્જ એ તવ ધાર વર્તન આદરી. ૩૮૩
પાછો હઠી જા ના કદાપિ ધૈર્ય મનમાં ધારજે,
સંકટ પડે તે ધૈર્યથી વેઠી પ્રતિજ્ઞા સારજે;
શુભ ધૈર્યથી દેખીશ અન્તે મઙ્ગલો આગળ રહ્યાં,
શુભ ધૈર્યથી દુઃખો અને સંકટ સહ્યાં માણસ કહ્યાં. ૩૮૪

સ્થિરતા.

શુભ ધૈર્ય વણ શુભ સ્થૈર્યની આશા કદિ નહિ રાખવી.
અન્તર્‌વિષે સ્થિરતા વધે સુખ વાનગી ઝટ ચાખવી;

સ્થિરતા વિના મનપાત્રમાં બહુ સદ્ગુણો ઠરતા નથી,
સ્થિરતા વિના શાન્તિ નથી એ વાત આગમમાં કથી.૩૮૫
સ્થિરતા વિના નહિ પાત્રતા દૃષ્ટાન્ત જગમાં જાગતાં,
સ્થિરતા વિના ચંચલજનો ઘરઘર ભમે છે માગતાં;
સ્થિરતા વિના જે ક્ષણિકમનના માનવી જગ શું ? કરે,
વિશ્વાસ તેનો ના થતો પ્રામાણ્ય તેથી છે દૂરે. ૩૮૬
સ્થિરતા વિના સમતા નથી જગમાં જુઓ જ્યાં ત્યાં ફરી,
સ્થિરતા વિના સિદ્ધિ નથી ને ધ્યાન આશા નહિ જરી;
સ્થિરતા વિનાનો માનવી શુભ ઠામ બેસી ના ઠરે,
સ્થિરતા વિનાજ્યાંત્યાં જુઓ ચંચલ જીવો ભટકી મરે.૩૮૭
સ્થિરતા વિના તો યોગની સિદ્ધિ કદિ નહિ થાય છે,
સ્થિરતા વિના ચંચલમને ચિંતા ઘણી પ્રકટાય છે;
સ્થિરતા વધે ત્યાં સહુ વધે આનન્દ મર્યાદા નહીં,
આનન્દ અપરંપાર સ્થિરતા વૃદ્ધિથી જાણો સહી. ૩૮૮
સ્થિરતા વિના શોભે નહીં ચારિત્રની દીક્ષા ગ્રહી,
સ્થિરતા ખરૂં ચારિત્ર્ય છે સ્થિરતા વિનાનું કંઇ નહીં;
સ્થિરતા વિના અનુભવ નથી પરમાત્મના પદને વિષે,
સ્થિરતા વિના શિવશર્મનો અનુભવ અરે કયાંથી દિસે. ૩૮૯

સ્થિરતાવડે શિવશર્મનો અનુભવ હૃદયમાં થાય છે,
આત્માનુભવ સ્થિરતાવડે પરમાત્મપદ પરખાય છે;
સ્થિરતાવડે નિજયોગ્યતા પ્રગટે ખરેખર જાણવું,
વિદ્યા સમર્પે સદ્ગુરૂ નિજ શિષ્યને એ માનવું. ૩૯૦
જે રાજયોગી મંત્રયોગી કર્મયોગીજ જન થતા,
સ્થિરતાવડે લયયોગીઓ આ વિશ્વમાં થાતા છતા;
સંવર અને જે નિર્જરા તે સ્થૈર્ય અવલંબી રહે,
સ્થિરતા સમાધિયોગમાં પરમાત્મપદ શોભા લહે. ૩૯૧
સ્થિરતાવડે સાધુત્વ છે જ્યાં વ્યક્તિભાવે સ્થૈર્ય છે,
ત્યાં ઉપશમાદિભાવથી નિજવ્યક્તે સાચું ધૈર્ય છે;
જ્યાં ઉપશમાદિસદ્ગુણો સ્થિરતા લહે ત્યાં શર્મ છે,
જ્યાં ઉપશમાદિ સદ્ગુણે સ્થિરતા વધે ત્યાં ધર્મ છે. ૩૯૨
ત્હેં સ્થૈર્યની વૃદ્ધિ કરી ચારિત્ર દીપાવ્યું ખરૂં,
આદર્શજીવન સ્થૈર્યનું ભાવે સદા એ અનુસરૂં;
તવ દેહવાણી ચિત્તની સ્થિરતા વધી અનુભવ કર્યો,
તું પૂજ્ય પ્રાણાધાર મ્હારા ધ્યેયરૂપે મ્હેં વર્યો. ૩૯૩

ઉપદેશ.

મંગલતનુ અવસાન સમયે ખામણાં કીધાં ખરાં,
ત્હેં સર્વ જીવ ખમાવિયા વૈરાગ્યથી લોચન ભર્યાં;

ત્હેં ભક્તજીવો આગમે ઉપદેશ કીધો છેવટે,
એ સાંભળ્યો સ્મૃતિમાં રહો તેથી કષાયો બહુ ઘટે. ૩૯૪
કરશો કષાયો ના કદિ સંસારનું એ મૂળ છે,
જાણ્યું કષાયે જીવનતો એ જાણવું પણ ધૂળ છે;
દુઃખો કષાયે સંપજે શાન્તિ ન સાચી પ્રગટતી,
પરમાર્થબુદ્ધિ ઝટ ટળે સંયમદશા પણ વિઘટતી. ૩૯૫

સદ્દ્ગુરૂનો અન્તિમોપદેશ.

(મન્દાક્રાન્તા.)

લોભો ભળ્યો વિષય વિકથા કયાં કરો મોહભાવે,
આવે સાથે નહિ નહિ કશું કર્મ તે સાથ આવે;
આયુઃ વીતે ક્ષણ ક્ષણ અરે ચિત્ત વૈરાગ્ય લાવો,
સાચા સાચા જિનવર વિભો ચિત્તમાં નિત્ય ભાવો. ૩૯૬
મ્હારૂં ત્હારૂં હૃદય કરતાં સાર આવે ન સારો,
ભૂલો છો શું? હૃદય સમજી મોહથી જન્મ હારો;
સંસારેરે સુખ નહિ મળે પૂર્ણ આયુષ્ય ગાળે,
વૈરાગી કો હૃદય સમજી ધર્મમાં આયુ વાળે. ૩૯૭
સુંઝે કયાં તુ વિષયવનમાં દુઃખ અંતે સદાનું,
સુંઝી લોકે સુખ નહિં ગ્રહ્યું માન કીધું મઝાનું;

વ્હાલાં જે જે તુજ મનગણે કોઇ આવે ન સાથે,
બ્રાન્તિ ત્યાગો અનુભવ કરી ધર્મ કરણીજ હાથે. ૩૯૮
સંસારેરે સડણ પડણ સર્વ દેહો સદા છે,
સુંઝે ક્યાં તું તનમનવિષે સત્ય ના એ કદા છે;
ચેતો ચેતો હૃદયઘટમાં સર્વ જૂઠું વિચારી,
આત્મા છે તું અનુભવ કરી ધ્યાનમાં પૂર્ણ ધારી. ૩૯૯
રાગ દ્વેષે નહિ નહિ કશી શાન્તિ સંસાર જાણો,
તેને ત્યાગે જિનવર કહે શર્મ સાચુંજ આણો,
રાગ દ્વેષે તનમનવિષે બોલમાં દુઃખ છાયા,
સૌને એવું સતત ભવમાં રોગ શોકે હણાયા, ૪૦૦
રાગી દ્વેષી જગજનવિષે સામ્ય છે ભાવ જેને,
જાણો સાચી હૃદયઘટમાં શાન્તિ છે પૂર્ણ તેને;
દોડો દોડો નહિ ભવવને દોડતાં થાક આવે,
જે જે દોડ્યો વિષયવનમાં તે રહે ના જ સાજો. ૪૦૧
આ સંસારે સુખ નહિ જરા બાહ્યભાવે રમ્યાથી,
આ સંસારે સુખ નહિ જરા બાહ્યભાવે ભમ્યાથી;
આ સંસારે સુખ નહિ જરા કામ્યભાગે જ લોકો,
આ સંસારે સુખ નહિ જરા કેમ પાડોજ પોકો. ૪૦૨

આ સંસારે સુખ નહિ જરા ગાડી માંહે ફરેરે,
આ સંસારે સુખ નહિ જરા વ્યોમમાં સંચરેરે;

(વૈરાગ્ય.)

આ સંસારે સુખ નહિ જરા પુત્રવિત્તાદિકેરે,
આ સંસારે સુખ નહિ જરા ક્રોધમાને બકેરે. ૪૦૩

આ સંસારે બહુધનથકી મોહની છાક આવે,
જાણો જાણો સમજુ મનમાં જ્ઞાનથી ગર્વ જાવે;
આ સંસારે જનન મરણે સર્વ જીવો વહે છે,
જ્ઞાની તેનો અનુભવ કરી શાન્તિ સાચી લહે છે. ૪૦૪

ત્યાગી નિન્દા પરજનતણી દ્વેષને દૂર ટાળો,
સાચાનો તો અનુભવ કરી ધર્મમાં ચિત્તવાળો;
ન્હાના મોટા જગત જન સૌ સંપીને નિત્ય ચાલો,
ધર્મધ્યાને નિશદિન રહી મુક્તિમાં પૂર્ણ માલો. ૪૦૫

માથે માથે મરણ સહુને કોઇના જીવવાનું,
વ્હેલા મોડા જન સહુ જતા કોઇ ના જાણવાનું;
પ્યારાં પ્યારી નવિ કદિ રહે માત કે તાત ક્યારે,
અંતે જાવું ખબર ન પડે કોઇ આવે ન વ્હારે. ૪૦૬

ટેં ટેં ત્હારી કદિ નહિ ચલે ચેત વૈરાગ્યભાવે,
સાથે આવે વપુ નહિ કદા કેમ વૈરાગ્ય નાવે;
જોને ચાલ્યા બહુ જન જતા ખાલી હાથે અરેરે,
કર્મો સાથે અરરર થતાં જે કર્યાં તે ખરેરે. ૪૦૭

(ક્ષણભંગુરતા.)

ઇન્દ્રો ચાલ્યા સુરગણુ ગયા દાનવો ચક્રી રાજા,
જેની હાકે જગજન બીહે શૌર્યથી જેહ તાજા;
તેવા ચાલ્યા જનન મરણે કાળ મૂકે ન કોને,
જોતાં જોતાં સહુ વહિ જશે આંખથી એહ જોને. ૪૦૮

મોહે ભૂલી જગજન અરે માનમાં ખૂબ માચે,
મોહે ભૂલી જગજન અરે લોભમાં ખૂબ રાચે;
મોહે ભૂલી જગજન અરે ધર્મને પૂંઠ દેતો,
અન્તે સર્વે તવ નહિ રહે ચેતીને ખૂબ ચેતો. ૪૦૯

મારૂં મારૂં હૃદય ગણુતો તે ન ત્હારૂં થનારૂં,
મારૂં માન્યું તનધન સહુ દૂર અન્તે જનારૂં;
મોટી પોકે જન સહુ રડે જે મરેલાંજ તેને,
શોધીને તું જગ શુભ ખરે વીરનું નામ દેને. ૪૧૦

મુંઝાઇને પરધનવિષે કેમ મૃત્યુ લહે છે,
જોને જાગી હૃદયઘટમાં કેમ ઉંઘો વહે છે;
તારા જેવા બહુ જન ગયા હાયહા રે કરીને,
સાથે લીધું નહિ નહિ કશું નર્ક પામ્યા મરીને. ૪૧૧
વ્યાઘ્રો ઝાલે હરિણ ગણને તેમ મૃત્યુ ગ્રહે છે,
છૂટે ના કો સુરપતિ અરે કર્મ માર્ગે વહે છે;
જાણી જાણી અરરર સહુ કેમરે ત્રાસ નાવે,
આ સંસારે જનન મરણે કર્મરાજા નચાવે. ૪૧૨
માથાકૂટી બહુ જગ કરો મૃત્યુ કયારે ન મૂકે,
મારૂં મારૂં બહુ બહુ કરી માનવી સત્ય ચૂકે;
મુંઝે જેમાં જનન મરણે વાસ તેમાંજ તારો,
માયાયોગે જગ અવતરી શું કર્યું તે વિચારો. ૪૧૩
ભોળા પ્રાણી પરવશ બની કયાં કરોછો કષાયો,
ભોળા પ્રાણી પરવશ બની દુઃખમાંહી ઘવાઓ;
ભોળા પ્રાણી પરવશ બની ફન્દમાં કેમ ફૂલ્યા,
ભોળા પ્રાણી પરવશ બની દુઃખપાથોધિ ડૂલ્યા. ૪૧૪
જેના માટે બહુ બહુ સહે તે ન થાતું જ ત્હારૂં,
જેના માટે બહુ બહુ સહે તે અરે થાય ન્યારૂં;

જેના માટે બહુ બહુ સહે તેજ થાતો વિરોધી,
જેના માટે મરણ કરતો તેજ મારે નિરોધી. ૪૧૫
ભૂલ્યો ભૂલ્યો તુજધન અરે અન્યને વિત્ત માને,
ડૂલ્યો ડૂલ્યો પરધનવિષે મોહની છાકતાને;
ફૂલ્યો ફૂલ્યો મન બહુ અરે માનમાં આયુ ગાળ્યું,
ઝૂલ્યો ઝૂલ્યો પરપરિણતે ધર્મનું ભાન ટાળ્યું. ૪૧૬

હાથમાં બાજી છે.

બાજી હાથે હજી તવ અરે ચિત્તમાં જો વિચારી,
બાજી હાથે હજી તવ અરે શોધજે ધર્મધારી;
બાજી હાથે હજી તવ અરે ભૂલ લે સૌ સુધારી,
ચેતો ચેતો ચતુર મનમાં જાવ ના જન્મહારી. ૪૧૭
જે જે દેખે જડ સહુ અરે નાશ તેનો થનારો,
શિષ્યા શિષ્યો ક્ષણિક ઘટના જન્મ પામ્યો જનારો;
જન્મ્યો તેને મરણ ભય છે પૂર્ણ હૈયે વિચારો,
ચેતો ચેતો ચતુર મનમાં જન્મ પામ્યો જનારો. ૪૧૮
જેને દેખી મુનિવર ચળે અપ્સરારૂપ ભારી,
જેને દેખી સુરપતિ ચળે જેહ સૌન્દર્યકયારી;

જેને દેખી ગ્રહગણુ ચળે રૂપવંતી સુનારી,
ચાલી તેવી મરણુ સમયે કર્મની વાત ન્યારી. ૪૧૯
નારી તારી કદિ નવિ થશે નષ્ટ થાવેજ કાયા,
કાયા માયા પ્રતિદિન ઘટે અભ્રની જેમ છાયા;
કાયા કાચા ઘટસમ અરે પુત્રને તેમ જાયા,
ચેતો ચેતો હૃદય સમજી મોહયોગે ભમાયા. ૪૨૦
જેના માટે પળપળ અરે જંપીને નાજ બેસે,
જેના માટે તનમન અરે કાઢતો નિત્ય કલેશે;
તેતે અન્તે ક્ષણુ નવ રહે નાશ્ય રૂપે થવાનું,
કર્માધારે જનન મરણે મોહથી સૌ જવાનું. ૪૨૧
એવું જાણ્યું તદપિ ન થયો ચિત્ત વૈરાગ્ય સાચો,
જાણો એવો નર જગ વિષે મોહયોગેજ કાચો;
જેના ચિત્તે ગુરૂવરતણી દેશના સત્ય લાગી,
તે સંસારે શુભ નર અરે ધર્મની વૃત્તિ જાગી. ૪૨૨
एकोऽहं એ સ્મરણુ કરતાં અન્ય લાગેજ ન્યારૂં,
एकोऽहं એ સ્મરણુ કરતાં અન્ય લાગેજ પ્યારૂં;
एकोऽहं એ સ્મરણુ કરતાં મોહ થાવે ન ચિત્તે,
एकोऽहं એ સ્મરણુ કરતાં મોહ થાવે ન વિત્તે. ૪૨૩

આત્મસ્મૃતિ.

આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં મોહ આવે ન પાસે,
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં ભોગ તે રોગ ભાસે;
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં ભોગની જાય વૃત્તિ,
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં કામની જાય શક્તિ. ૪૨૪

આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં કામવૃત્તિ ન થાવે,
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં મોહ તો ના નચાવે;
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં પૂર્ણ વૈરાગ્ય આવે,
આત્માને તો સ્મરણુ કરતાં કામ્યભાવો ન ભાવે. ૪૨૫

આત્માનું તું સ્મરણુ કરીને ચાલજે ધર્મ વાટે,
આત્માનું તું સ્મરણુ કરીને બેસજે જ્ઞાની હાટે;
આત્માનું તું સ્મરણુ કરીને મુક્તિની પામ ચાવી,
આત્માનું તું સ્મરણુ કરીને મોહને દે હરાવી. ૪૨૬

આત્મારામી સતત થઇને સત્ય વૈરાગ્ય ધારો,
આત્મારામી સતત થઇને આયુ એળે ન હારો;
આત્મારામી સતત થઇને ચેતજે વ્હેતી વાટે,
આત્મારામી સતત થઇજા મુક્તિ છે શીર્ષ સાટે. ૪૨૭

આત્મારામી સતત થઇને ચિત્તને વશ્ય કીજે,
આત્મારામી સતત થઇને ધર્મનો સાર લીજે;
આત્મારામી સતત થઇને ધર્મ ભાવે રહીજે,
આત્મારામી સતત થઇને સામ્યભાવે વહીજે. ૪૨૮
કીધાં કર્મો કદિ નહિ ટળે ભોગવે પાર થાવે,
કીધાં કર્મો પ્રતિદિન ટળે ચિત્ત વૈરાગ્ય પાવે;
કીધાં કર્મો કદિ નહિ ટળે કેમ થાતો પ્રમાદી,
कस्त्वंकोऽहं સ્મરણ કરતાં આવશે સત્યવાદી. ૪૨૯
વૈરાગી થા અનુભવ લહી જૂઠ આ વિશ્વ દેખી,
વૈરાગી થા અનુભવ લહી ભિન્નભાવો ઉવેખી;
વૈરાગી થા અનુભવ લહી સાથ આવે ન કોઇ,
વૈરાગી થા અનુભવ લહી આપને આપ જોઇ. ૪૩૦
જે જે ત્હારૂં મન બહુ ગણે તે થકી દૂર થાતો,
જે જે ત્હારૂં મન બહુ ગણે હોય તેનો ન નાતો;
હાહા હાહા મન બહુ કરી મોહથી તત્ત્વ હાર્યો,
હાહા હાહા મન બહુ કરી ઇશને ત્હેં વિસાર્યો. ૪૩૧
માથાકૂટી જગ બહુ કરે સાર અન્તે ન આવે,
ખાવે પીવે સુખ નહિ ખરૂં શાન્તિ સાચી ન થાવે;

ભૂલાવામાં પડ નહિ જરા લાખચોરાશિમાંહી,
આત્મારામે રમણુ કર તું મુક્તિ તારીજ આંહી. ૪૩૨
જે જે અંશે નિરૂપધિદશા તેજ અંશેજ મુક્તિ,
માની અન્તર્ અનુભવ લહી માન એ સત્ય ઉક્તિ;
ભૂલ્યો ત્યાંથી શુભ ગણુ ફરી પાર આવેજ તેથી,
પૂરીશોધે પ્રભુ ઘટ મળે મુક્તિનો માર્ગ એથી. ૪૩૩
શાસ્ત્રો વાંચી ગુરૂગમવડે સાર અધ્યાત્મ લેજે,
શાસ્ત્રો વાંચી સકલનયનો પૂર્ણ સારાંશ લ્હેજે;
સૂત્રો વાંચી સકલનયથી દેશના સત્ય ક્હેજે,
સાપેક્ષાએ સકલ સમજી આત્મભાવેજ ર્‌હેજે. ૪૩૪
સાપેક્ષાએ સકલનયથી આગમોને વિચારી,
ધારી ધારી અનુભવ ખરો ધર્મનો થા વિહારી;
આત્માનો તું અનુભવ કરી શાન્તિ લેને મઝાની,
સાચેસાચું હૃદય ધરજે વાત પ્યારી પિછાની. ૪૩૫
ભોગી થૈને વિષય વનમાં આથડે કેમ ભોળા,
ભોગી થૈને વિષય વચને માર ના ગપ્પગોળા;
મોહી થૈને જડ ધનવિષે જીવ ના લેશ રાચો,
મોહી થૈને ઘર વપુવિષે રાગથી કેમ માચો. ૪૩૬

પામી વેળા મનુભવતણી ધર્મને ચિત્ત ધારો,
પામી વેળા મનુભવતણી આયુ કાં ફોક હારો;

ચેત.

ચેતોચેતો મનુભવ લહી ધર્મનું સત્ય ટાણું,
ટાણું આવું કદિ નવ મળે કોટિ ખર્ચે નવાણું. ૪૩૭

ટાણું પામી ગુરૂગમ લહી ધર્મમાં વીર થાજે,
ટાણું આવે નહિ નહિ ફરી ભક્તિના કુંડ ન્હાજે;
જો ચેતેતો અવસર ખરો આ ત્હનેરે મળ્યો છે,
મીઠી મીઠી અતિ રસવતી શેલડીથી ગળ્યો છે. ૪૩૮

સૌનો સાક્ષી સકળ જગમાં તું બની આત્મભાવે,
ન્યારો અન્ત જગ બહુ રહી મસ્ત થા ધર્મદાવે;
માર્ગે ત્હારા વહન કરજે કોટિ વિઘ્નો સહીને,
માર્ગે ત્હારા વહન કરજે સામ્યભાવે રહીને. ૪૩૯

આ સંસારે સુખ નહિ જરા કેમ ભૂલો ભમે છે,
આ સંસારે ક્ષણિક વિષયે કેમ દોડી રમે છે;
આ સંસારે ક્ષણિક વિષયો કેમ ચિત્તે ગમે છે,
આ સંસારે જડ ધનવિષે દેહને કાં દમે છે. ૪૩૦

ક્ષણિકવિષયમાં શું રાચવું?

આ સંસારે ક્ષણિક વિષયે રાચવું દુઃખકારી,
આ સંસારે ક્ષણિક વિષયે મુંઝતાં ક્લેશ ભારી;
આ સંસારે ક્ષણિક વિષયે મુંઝ ના મુંઝભાઈ,
આ સંસારે તનુજ લલના સર્વ જૂઠી સગાઇ. ૪૪૧
જૂઠીકાયા પરભવવિષે સાથ આવે ન ક્યારે,
માયા તેની ક્ષણિક સમજી ચેતતાં શર્મ ભારે;
ચેત્યા ના જે ક્ષણિક જગમાં દુઃખ પામ્યા અપારી,
ચેતી ચેતી હૃદય ઘટમાં ધર્મનો થા વિચારી. ૪૪૨
જાગી જાગી હૃદય ઘટમાં જોઇલે કાર્ય ત્હારૂં,
આત્મારામી સતત બનતાં કાર્ય ધાર્યું થનારૂં;
ગંદીકાયા ક્ષણિક સમજી મુંઝ ના મુંઝ તેમાં,
સાચી શાન્તિ પ્રકટ નહિ છે મુંઝ ના ભાઈ એમાં. ૪૪૩
સામગ્રી આ પુનરપિ નહીં પ્રાપ્ત ક્યારે થવાની,
જુવાની આ ક્ષણિક વહતી જોત જોતાં જવાની;
કાચી કાયા ઘટ સમ અરે વાર જાતાં ન થાતી,
વૃદ્ધાવસ્થા ક્ષણિક તનથી દુઃખરેલે સુહાતી. ૪૪૪
જોતાં ચાલી જગ સહુ જતું કેમ વૈરાગ્ય નાવે,
બંધાયો ક્યાં પરખ મનમાં બંધને કેમ આવે;

બન્ધો સર્વે વિષય વશમાં ચિત્ત થાતાં ઘટે છે,
રાગાભાવે મન પરિણમે બંધ સર્વે મટે છે. ૪૪૫
જેને દેખે સુખકર અરે તેહથી દુઃખ થાતું,
જેને દેખે પ્રિયકર અરે તેહથી બન્ધ ખાતું;
જેને માને મન નિજતણું તે થકી કર્મ નાતું,
આ સંસારે પરભવવિષે ધર્મનું સત્ય ખાતું. ૪૪૬

માતાબાપા પ્રિયજન સખા પુત્રને બ્હેન ભાઈ,
આયુઃઅન્તે પરભવવિષે જાય તે ના સખાઈ;
ન્યારા પંથો સકળ જનના કર્મયોગે બને છે,
સાચું સાચું અનુભવ ખરે શર્મ ત્હારી કને છે. ૪૪૭
આત્મધ્યાને ભવ ભવતણાં બન્ધનો સૌ ટળે છે,
આત્મધ્યાને અનુભવ બળે શર્મ સાચું મળે છે;
શોધી શોધી પરિસહ સહી સત્ય દેખ્યું જણાતું,
આત્મામાં છે પરમ સુખ એ તત્ત્વ સાચું ભણાતું. ૪૪૮
યોગાભ્યાસે ગુરૂગમવડે આત્મશ્રદ્ધા સુહાતી,
ધ્યાનાભ્યાસે અનુભવબળે આત્મનિષ્ઠાજ થાતી;
ધ્યાનાભ્યાસે મનલયવડે સત્ય થાતી સમાધિ,
સામ્યાનન્દે અનુભવ થતો હોય ના આધિવ્યાધિ. ૪૪૯

બોધું છું એ અનુભવ કરી રાખ વિશ્વાસ બોધે,
જ્ઞાનાભ્યાસે સતત વિચરી રાખજે ચિત્ત શોધે;
વૈરાગીને પરમસુખનો માર્ગ એ છે મઝાનો,
ત્યાગીને એ પરમ સુખનો માર્ગ રહેતો ન છાનો. ૪૫૦
અભ્રચ્છાયા ગગન વિજળી મેઘનું ચાપ જેવું,
તેવી કાયા ધન મન ગણી ધર્મમાં ચિત્ત દેવું;
બુઝયા બુઝયા ક્ષણિક પરખી સર્વ સંસાર લીલા,
જ્ઞાનીઓ કૈ પરમ સુખના થઇ ગયા છે રસીલા. ૪૫૧
સત્તા ખત્તા અદ મન ગણી કીર્તિનેજ પ્રતિષ્ઠા,
એને માની હૃદય ઘટમાં ભૂંડનીરેજ વિષ્ઠા;
ત્હારા માર્ગે વહન કર તું જ્ઞાનચારિત્ર યોગે,
મુંઝાતો ના ક્ષણિક જગમાં પૌદ્‌ગલી દેહભોગે. ૪૫૨
સાચી શિક્ષા હૃદયપટમાં કોતરી રાખ ભાવે,
માનેતાને ક્ષણિકવિષયે મુંઝ ના મોહ દાવે;
શ્વાસોચ્છ્વાસે પરમસમયે લક્ષ દે એ પ્રબોધી,
આમાદે તું પડ નહિ જરા તત્ત્વને લેજ શોધી. ૪૫૩
વૈરાગીને પરમરસની વાણીમાં ચિત્ત લાગે,
મ્હારૂં ત્હારૂં ક્ષણિક સમજી ચિત્તમાં એજ જાગે;

શિષ્યશિક્ષા.

કવ્વાલિ.

ત્હને ત્હારા અધિકારે, વિચારી કાર્ય જે સોંપ્યું;
તપાસી સર્વ સંયોગો, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૩
અહો એ કાર્ય કરવામાં, થશે ફળ શું જરા ના જો;
અદા તવ ફર્જ કરવામાં, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૪
બનીને સાક્ષીવત્ સૌમાં, શુભાશુભવૃત્તિથી ન્યારો;
રહીને સ્વાધિકારે તું, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૫
થતું શું શું હૃદયમાંહી, તપાસી જો વિવેકે તે;
કથેલા આશયો જાણી, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૬
થનારી બાહ્ય કરણીના, ફલોની આશ ત્યાગીને;
ઉદાસીનવૃત્તિને ધારી, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૭
સલાહો અન્ય જે આપે, સુણી મનમાં ન ધર શંકા;
જણાવેલું ગુરૂએ જે, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૮
જરા પાછો હઠી જા ના, પડે સંકટ ઘણા માથે;
વિજેતા તું થશે પ્રાન્તે, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૬૯
અહો ઉત્સાહકળ બળથી, ઘણી ચીવટ હૃદય ધારી;
ભણાવેલું જણાવેલું, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૦

ત્હુને માલિક બતાવે જે, પ્રસંગોપાત્ત જે કરવા;
તથાસ્તુ શબ્દને બોલી, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૧
પ્રતિજ્ઞાકાર્ય કરવાની, વદીને નહિ અધીરો થા;
પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાને, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૨
વદેલા બોલ મુખમાંહી, કદિ ના પેસવા દેવા;
કથ્યું તે પાળવા માટે, કર્યાકર ઉપયોગે. ૪૭૩
થશે કિમ્મત પછીથી બહુ, ત્હુને ત્હારી પ્રવૃત્તિમાં;
જણાશે તે વખત આવે, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૪
ઘણો આવેજ કંટાળો, બને એવું ઘણાઓને;
તથાપિ ધૈર્યને ધારી, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૫
જગત્‌ના શબ્દ સામું તું, જરા નહિ પેખ પ્રારંભી;
શુભાશુભમાં ધરી સમતા, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૬
જગત્ માને ન વા માને, જરા ના રાખજે પરવા;
કરીને યોજના પૂર્વે, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૭
કરે લોકો કદી હાંસી, જરા ગણકાર નહિ તેને;
બનીને સર્વથી ન્યારો, કર્યાકર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૮
રજસ્તમની ત્યજી વૃત્તિ, નિરઞ્જન ભાવમાં રહીને;
ઉપગ્રહ ફર્જ રીતિએ, કર્યા કર કાર્ય ઉપયોગે. ૪૭૯

શ્રી અધ્યાત્મજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

(સ્થાપન-જ્ઞાનપંચમી-વિર સંવત ૨૪૩૫.)

જો તમારે તત્વજ્ઞાનના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો, સરલ અને પ્રીય શૈલીમાં સમજવા હોય અને પોતાનું હૃદય નિર્મળ બનાવવું હોય, તો મંડળ તરફથી પ્રગટ થયેલઃ-

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળા અવશ્ય વાંચો.

મજકુર ગ્રન્થમાળામાં નીચલા ગ્રન્થો પ્રગટ થયેલ છે, જે વાંચી, મનન કરી, તમારા આત્માને ઉચ્ચ શ્રેણીએ ચઢાવો. ઉત્તમ ગ્રન્થો એજ અપૂર્વ સતસંગ છે. ખચીત આ ગ્રન્થોના મનનથી ઘણું જાણવા અને મેળવવા પામશો-ગુરૂશ્રીની લેખનશૈલી-માધ્યસ્થદૃષ્ટિવાલી હોવાથી, દરેક ધર્માવલંબીઓ તેને પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. દરેક ગ્રન્થોમાં અધ્યાત્મજ્ઞાન અને તત્વજ્ઞાન સંબંધી વિવેચનછે.

વૈરાગ્ય, ઉપદેશક, અને બોધક, પદો-ભજનો-તે તે વિષયમાં લિન્નતા કરી નાખે છે. દરેક પદોનો સાર વિચારણીય છે. અનેકાન્ત દૃષ્ટિથી, હૃદયની વિશાળતાપૂર્વક અને પ્રીય તથા પથ્યવાણીથી હરેક જણને ઉત્તમ બનાવી શકાય છે અને તે મુજબ આ ગ્રન્થો છે.

માત્ર વાંચકોના હિતાર્થે, ઉદાર ગૃહસ્થોની સહાય વડે,-કોઇપણ ગ્રન્થપ્રકાશક મંડળ કરતાં-ઓછામાં ઓછી કીમત રાખવાની પહેલ આ મંડળેજ કરી છે-ઓછી કીમત છતાં છપાઇ-કાગળ-બંધાઇ વગેરે કામ સુંદર થાય છે, તદ ઉપરાંત

વધુ પ્રચારાર્થે—પ્રભાવના, વિદ્યાર્થીઓને ઇનામ, અને ભેટ આપનાર માટે વધુ નકલો મંગાવનારને (શીલીકમાં હોય તો) બની શકતી ઓછી કીંમતે આપવામાં આવે છે.

જેઓને પ્રગટ થઈ ચુકેલા અને થવાના ગ્રન્થો પૈકી, કોઈપણ ગ્રન્થો પોતાના મુરબ્બી કે સ્નેહી અને ઉપગારીઓના સ્મરણાર્થે, પ્રગટ કરવાને ઇચ્છા હોય તેમને તે મુજબ મંડળ સગવડ કરી આપે છે.

પત્રવ્યવહાર—મુંબાઈ—ચંપાગલી. વ્યવસ્થાપક—**શ્રી અધ્યાત્મ જ્ઞાનપ્રસારકમંડળ** જોગ કરવો.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરજી ગ્રન્થમાળામાં પ્રગટ થયેલા ગ્રન્થો.

ગ્રંથાંક.		પૃષ્ઠ.	રૂ.આ.પા.
૧	ક ભજન સંગ્રહ ભાગ ૧ લો. ...	૨૦૦	૦—૮—૦
૧.	અધ્યાત્મ વ્યાખ્યાનમાળા.	૨૦૬	૦—૪—૦
૨.	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૨ જો.	૩૩૬	૦—૮—૦
૩.	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૩ જો.	૨૧૫	૦—૮—૦
૪.	સમાધિ સતકમ્.	૩૪૦	૦—૮—૦
૫.	અનુભવ પચ્ચિશી.	૨૪૮	૦—૮—૦
૬.	આત્મપ્રદીપ.	૩૧૫	૦—૮—૦
૭.	ભજનસંગ્રહ ભાગ ૪ થો.	૩૦૪	૦—૮—૦
૮.	પરમાત્મદર્શન.	૪૩૨	૦-૧૨-૦
૯.	પરમાત્મજ્યોતિ	૫૦૦	૦-૧૨-૦

૧૦. તત્ત્વબિંદુ.	૨૩૦	૦–૪–૦
૧૧. ગુણાનુરાગ (આવૃત્તિ બીજી) ...	૨૪	૦–૧–૦
૧૨–૧૩. ભજનસંગ્રહ ભાગ ૫ મો તથા જ્ઞાનદિપીકા.	૧૯૦	૦–૬–૦
૧૪. તીર્થયાત્રાનું વિમાન (આવૃત્તિ બીજી)	૫૪	૦–૧–૦
૧૫. અધ્યાત્મ ભજનસંગ્રહ...	૧૯૦	૦–૬–૦
૧૬. ગુરૂબોધ....	૧૭૨	૦–૪–૦
૧૭. તત્ત્વજ્ઞાનદિપીકા...	૧૨૪	૦–૬–૦
૧૮. ગહુંલીસંગ્રહ.	૧૧૨	૦–૩–૦
૧૯. શ્રાવક ધર્મસ્વરૂપ ભાગ ૧ લો(આવૃત્તિ ત્રીજી.)	૪૦	૦–૧–૦
૨૦. ,, ,, ભાગ ૨ જો (આવૃત્તિ ત્રીજી.)	૪૦	૦–૧–૦
૨૧. ભજન પદસંગ્રહ ભાગ ૬ ઠ્ઠો. ...	૨૦૮	૦-૧૨-૦
૨૨. વચનામૃત.	૩૮૮	૦-૧૪-૦
૨૩. યોગદીપક.	૨૫૮	૦-૧૪-૦
૨૪. જૈન ઐતિહાસીક રાસમાળા.	૪૦૮	૧–૦–૦
૨૫. આનન્દઘન પદસંગ્રહ ભાવાર્થસહિત.	૮૦૮	૨–૦–૦
૨૬. અધ્યાત્મ શાન્તિ (આવૃત્તિ બીજી) ...	૧૩૨	૦–૩–૦
૨૭. કાવ્યસંગ્રહ ભાગ ૭ મો.	૧૫૬	૦–૮–૦
૨૮. જૈનધર્મની પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્થિતિ.	૯૬	૦–૨–૦
૨૯. કુમારપાલ ચરિત્ર (હિંદી)	૨૮૭	૦–૬–૦
૩૦. સુખસાગર ગુરૂગીતા.		૦–૪–૦
૩૧. ષડ્દ્રવ્ય વિચાર.		૦–૪–૦